

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİMİ
(UYGUR HARFLERİYLE YAZILMIŞ ÇAĞATAYCA SEYFÜ'L MÜLÛK
HİKÂYESİ, MECÂLİSÜ'N-NEFÂYİS VE TEZKİRE-İ EVLİYÂ'NIN
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÇEVİRİSİ ÖRNEĞİNDE)

SULTAN BETÛL TİKENCE

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULKADİR ÖZTÜRK

İKİNCİ DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN YILDIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez, Ordu Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Birimi
tarafından B-1831 kodlu proje ile desteklenmiştir.

ORDU 2019

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Çağatay Türkçesinde Söz Dizimi (Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü'l Mülûk Hikâyesi, Mecâlisü'n-Nefâyis ve Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi Örneğinde)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

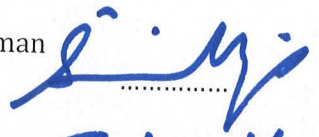

10 /07/ 2019

Sultan Betül TİKENCE

16530100007

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Sultan Betül TIKENCE'nin hazırladığı “Çağatay Türkçesinde Söz Dizimi (Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü'l Mülûk Hikâyesi, Mecâlisü'n-Nefâyis ve Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi Örneğinde)” başlıklı tez 10/07/2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Prof. Dr. İsmail DOĞAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Salim KÜÇÜK	Ordu Üniversitesi	
	Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZTÜRK (Tez Danışmanı)	Ordu Üniversitesi	

ONAY

06/08/2019

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Çağatay Türkçesinde Söz Dizimi (Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfî'l Mülûk Hikâyesi, Mecâlisü'n-Nefâyis ve Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi Örneğinde) başlıklı bu çalışma ile Çağatay Türkçesine ait üç eseri karşılaştırarak, dönemin söz dizimsel özelliklerinin saptanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Çağatay Türkçesinin söz diziminde cümle öğelerinin, kelime gruplarının, cümle çeşitlerinin özellikleri ortaya konulmuştur. Çalışmanın yöntemi olarak daha önce hazırlanmış söz dizim çalışmaları dikkatle gözden geçirilmiştir. Yapılan çalışmalar ve oluşturulan eserler neticesinde Çağatay Türkçesinin söz dizimi hakkında metin merkezli bir çalışma sağlanmıştır.

Asırlarca etkisini göstermiş, İslamî Orta Asya Türk Edebiyatının üçüncü evresi olarak kabul edilen Çağatay Türkçesine ait çalışmalar oldukça fazladır. Ancak söz dizim çalışması bakımından yeteri kadar çalışma olmadığı görülmüştür. Belirtmek gerekir ki Çağatay edebiyatına ait eserler yapmış olduğumuz üç eserle sınırlı değildir. Tezimiz hem Çağatay Türkçesine söz dizimsel bir çalışma kazandırmayı hem de bu zamana dek dönem ve eser olarak ele alınan çalışmalara farklı bir alan daha eklemeyi hedef almıştır.

Çalışmamızın temelinde Leyla Karahan'ın "Türkçede Söz Dizimi" adlı eseri vardır. Çağatay Türkçesinde görmüş olduğumuz üç eserinden hareketle Çağatay Türkçesinin söz diziminde cümle öğelerinin, kelime gruplarının ve cümle çeşitlerinin özelliklerini ortaya koymak amaç edinilmiştir.

Çalışmamız altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Çağatay Türkçesi ve edebiyatı, Çağatay edebî dilinin kaynağı, Çağatay Türkçesinin dönemleri, incelemesi yapılan üç eser ve müellifleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserin ikinci bölümünde cümle ve cümle öğeleri ile ilgili açıklamalar metin merkezli olarak eserlerden seçilen cümleler ile örneklendirilmiştir. Üçüncü bölümde, yine üç eserden seçilen örnek cümleler ile kelime grupları ortaya konulup somut hale getirilmiştir. Dördüncü bölümde cümle çeşitleri tanıtılmış, isim ve fiil cümleleri tespit edilmiştir. Cümlelerin anlamına göre tarandığı beşinci bölümde ise; olumlu-olumsuz isim ve fiil cümleleri ile soru cümleleri, tespit edilen örneklerle somutlaştırılmıştır. Altıncı bölümde cümleler; bağlanma şekilleri bakımından değerlendirilerek metin merkezli örneklerle somutlaştırılmıştır. Sonuç bölümünde Çağatay Türkçesinin farklı dönemlerinde yazılmış üç eserinden hareketle, somut örnekler seçilerek Çağatay Türkçesinin söz dizimi hakkında yorumlarda bulunulmuştur.

Metin merkezli olan tezimiz neticesinde Çağatay Türkçesi alanına farklı bir çalışma kazandırmanın mutluluğu içindeyiz. Çağatay Türkçesine ait söz dizimi çalışması yapmak, elbette bu alanda yapılacak olan farklı çalışmalara ışık tutacaktır. Böylelikle Çağatay Türkçesinin dil kullanımı, ifade zenginliği bu alan itibarıyla de gün yüzüne çıkacaktır.

Öğrenciliğim boyunca ilgisini, desteğini, güdüleyici ifadelerini hiç eksik etmeyen, kaynak temininde bulunan, yılmadan her fırsatta benimle kıymetli bilgilerini paylaşan kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Öztürk

başta olmak üzere; yüksek lisans öğrenciliğim boyunca desteğini esirgemeyen, baba sıcaklığıyla bana olan güvenini hissettiren sevgili hocam Prof. Dr. İsmail Doğan'a; bu zorlu süreçte deneyimleriyle yanımda olan diğer danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yıldız'a; alışmam için her türlü ortamı sağlayan ve sabırla bana destek olan sevgili eşim Fatih Tikence'ye ve de en kıymetlim, tekmeleriyle beni cesaretlendiren, aynı bedende iki kalp olduğum sevgili kızım Zeren'e; bana her zaman güvenen, benimle gurur duyan sevgili babam Kadir Kalem'e ve annem Rabia Kalem'e, mesai arkadaşlarıma, öğrencilerime şükranlarımı sunarım.

Sultan Betül TİKENCE

ORDU-2019

İÇİNDEKİLER

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ.....	
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI.....	1
1.1. ÇAĞATAY EDEBİ DİLİNİN KAYNAĞI.....	2
1.2. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN DÖNEMLERİ.....	4
1.3. YAZARLAR VE ESERLERİ.....	6
1.3.1. UYGUR HARFLERİYLE YAZILMIŞ ÇAĞATAYCA SEYFÜ'L MÜLÛK HİKÂYESİ.....	6
1.3.2. MÜSTENSİH MANSÛR BAŞI VE İSTİNSAHLARI.....	7
1.3.3. MECÂLİSÜ'N-NEFÂYİS.....	7
1.3.4. ALİ ŞİR NEVÂYİ.....	8
1.3.4.1. EDEBİ KİŞİLİĞİ.....	10
1.3.4.2. ESERLERİ.....	12
1.3.4.2.1. Divanları.....	12
1.3.4.2.2. Mesneviler.....	12
1.3.4.2.3. Tezkireler.....	12
1.3.4.2.4. Biyografik Eserler.....	13
1.3.4.2.5. Dini Eserler.....	13
1.3.4.2.6. Tarihi Eserleri.....	13
1.3.4.2.7. Belgeler.....	13
1.3.4.2.8. Dil ve Edebiyat Eserleri.....	13
1.3.5. TEZKİRE-İ EVLİYÂ'NIN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÇEVİRİSİ ARAP VE UYGUR HARFLİ YAZMALARIN TRANSKRİPSİYONLU METNİ.....	14
1.3.5.1. Batı (Anadolu) Türkçesi ile Tezkire-i Evliyâ çevirisi.....	14
1.3.5.2. Doğu (Çağatay) Türkçesi ile Tezkire-i Evliyâ çevirisi.....	14
2. CÜMLE.....	16
2.1. CÜMLENİN ÖGELERİ.....	23
2.1.1. YÜKLEM.....	23
2.1.2. ÖZNE.....	28

2.1.3.	NESNE	34
2.1.4.	YER TAMAMLAYICISI.....	43
2.1.5.	ZARF.....	49
2.2.	CÜMLE DIŞI ÖGELER.....	58
3.	KELİME GRUPLARI.....	63
3.1.	İsim Tamlaması.....	65
3.1.1.	Belirtili İsim Tamlaması.....	66
3.1.2.	Belirtisiz İsim Tamlaması.....	69
3.1.3.	Zincirleme İsim Tamlaması.....	70
3.2.	Sıfat Tamlaması	71
3.3.	Sıfat-Fiil Grubu.....	73
3.4.	İsim-Fiil Grubu	76
3.5.	Zarf-Fiil Grubu	78
3.6.	Edat Grubu.....	88
3.6.1.	Bağlama Edatları (Bağlaçlar)	89
3.6.2.	Benzetme Edatları	90
3.6.3.	Çekim Edatları.....	91
3.6.4.	Karşılaştırma- Denkleştirme Edatları	94
3.7.	Sayı Grubu	95
3.8.	Tekrar Grubu.....	96
3.9.	Birleşik Fiil Grubu.....	97
3.9.1.	Bir Hareketi Karşıl原因 Birleşik Fiiller	97
3.9.2.	Ana Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller	98
3.9.3.	Bir Hareketi Tasvir Eden Birleşik Fiiller	100
4.	YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER.....	104
4.1.	İSİM CÜMLESİ	104
4.2.	FİİL CÜMLESİ.....	105
5.	ANLAMINA GÖRE CÜMLELER.....	107
5.1.	OLUMLU CÜMLELER.....	107
5.1.1.	OLUMLU İSİM CÜMLELERİ.....	107
5.1.2.	OLUMLU FİİL CÜMLELERİ.....	108
5.2.	OLUMSUZ CÜMLELER	110
5.2.1.	OLUMSUZ İSİM CÜMLELERİ	110
5.2.2.	OLUMSUZ FİİL CÜMLESİ.....	111
5.3.	SORU CÜMLELERİ.....	113

6. BAĞLANMA ŞEKİLLERİNE GÖRE CÜMLELER.....	115
6.1. Bağlama Edatlarıyla Bağlanan Cümleler.....	115
6.1.1. “kim” Edatıyla Bağlanan Cümleler	115
6.1.2. “ve / vü / dağı” Bağlacı İle Bağlanan Cümleler	116
6.1.3. “ama/velikin” Bağlacı İle Bağlanan Cümleler	117
6.2. Ortak Cümle Öğeleriyle Bağlanan Cümleler.....	118
6.2.1. Ortak Yüklem İle Oluşturulmuş Cümleler	118
6.2.2. Ortak Özne İle Oluşturulmuş Cümleler.....	119
6.2.3. Ortak Nesne İle Oluşturulmuş Cümleler	119
6.2.4. Ortak Yer Tamamlayıcısı İle Oluşturulmuş Cümleler	120
6.2.5. Ortak Zarf İle Oluşturulmuş Cümleler	120
6.3. Anlam İlişkisiyle Bağlanan Cümleler.....	121
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA.....	127
ÖZGEÇMİŞ	130

ÖZET
ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİMİ
(UYGUR HARFLERİYLE YAZILMIŞ ÇAĞATAYCA SEYFÜ’L MÜLÛK
HİKÂYESİ, MECÂLİSÜ’N-NEFÂYİS VE TEZKİRE-İ EVLİYÂ’NIN
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÇEVİRİSİ ÖRNEĞİNDE)

Tikence, Sultan Betül

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Öztürk

(Temmuz-2019)

(Sayfa: 129)

15. yüzyıldan 20. yüzyıla dek Doğu Türklüğünün konuşma ve yazı dili olarak kullanılan Çağatay Türkçesi üzerine bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar arasında Çağatay Türkçesinin söz dizimine dair yapılan çalışmalar oldukça azdır. “*Çağatay Türkçesinde Söz Dizimi (Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü’l Mülûk Hikâyesi, Mecâlisü’n-Nefâyis ve Tezkire-i Evliyâ’nın Çağatay Türkçesi Çevirisi Örneğinde)*” başlıklı bu çalışma Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini yansıtan üç eseri karşılaştırarak, dönemin söz dizimsel özelliklerini saptamak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla birlikte Türk dilinin zengin edebî eserleriyle dolu ve Özbekçenin temel taşı olan Çağatay Türkçesinin söz dizimine dair yorumlamalarda bulunarak; yapılacak olan diğer çalışmalara söz dizimsel bakımdan destek olmak ve Çağatay Türkçesine farklı bakış açıları kazandırmak esastır. Elbette ki asırlarca etkisini göstermiş, İslamî Orta Asya Türk Edebiyatının üçüncü evresi olarak kabul edilen Çağatay edebiyatına ait eserler, incelemiş olduğumuz üç eserle sınırlı değildir. Ancak seçtiğimiz bu üç eser Çağatay Türkçesinin farklı dönemlerinde yazılan ve farklı dil özellikleri içeren eserlerdir. Çalışmamızın yöntemini belirlerken Leyla Karahan’ın “Türkçede Söz Dizimi” adlı eseri esas alınmıştır. Bu çalışma ile Çağatay Türkçesine farklı açıdan yaklaşılarak, bundan sonraki yapılacak farklı söz dizimsel çalışmalara yol açmak en büyük gayemizdir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Söz Dizimi, Sentaks, Uygur Harfleriyle Yazılmış Seyfü’l Mülûk Hikâyesi, Mecâlisü’n-Nefâyis, Tezkire-i Evliyâ

ABSTRACT
SYNTAX IN CHAGATAI
(IN THE EXAMPLE OF WRITTEN IN UIGHUR ALPHABET SEYFÜ'L
MÜLÛK STORY, MECÂLİSÜ'N-NEFÂYİS AND CHAGATAI
TRANSLATION OF TEZKİRE-İ EVLİYÂ)

Tikence, Sultan Betül

High License, Turkish Language And Literature Master Science

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Abdulkadir Öztürk

(July- 2019)

(Page: 129)

A lot of studies done about Chagatai which was used as East Turkishness's spoken and written language from 15 century abbreviation to 20 century. However, among these studies done on the syntax of Chagatai are quite a few. This study, titled as Syntax in Chagatai (In The Example Of Chagatai Translation Which Written In Uighur Alphabet Seyfü'l Müluk Story, Mecalisü'n-Nefâyis and Tezkire-i Evliyâ) comparing three Works in which Chagatai's language properties used, done to state syntactic features. In line with this purpose, making interpretations, Chagatai's syntax which are the corner stone of Uzbek Language, and full of Turkish Literary Works, it is essential to support other studies, in terms of syntactic view and bring in different point of views to Chagatai By all means, the Works belonging to Chagatai Literature which had effect for centuries, and accepted to be the third phase of Islamic Middle Asia Turkish Literature are not limited with these three Works chosen are the pieces written in different term of Chagatai and including different language properties. While finding the method of our work, Leyle Karahan's "Syntax in Turkish" was taken as an example. Through this work, while approaching Chagatai from a different view, leading to different syntactic studies is our greatest goal.

Key Words: Chagatai, Syntax, Written In Uighur Alphabet Seyfü'l Mülük Story, Mecâlisü'n-Nefâyis, Chagatai Translation Of Tezkire-i Evliyâ

KISALTMALAR VE SİMGELER

- a.g.e** : Adı geçen eser
a.g.m : Adı geçen makale
bkz : Bakınız
CDU : Cümle Dışı Unsur
ÇK : Çokluk
MN : Mecâlisü'n-Nefâyis
N. : Nesne
Ö. : Özne
S. : Sayı
s. : Sayfa
SM : Seyfü'l Mülûk Hikâyesi
TE : Tezkire-i Evliyâ
TK : Teklik
Y. : Yüklem
YT. : Yer Tamamlayıcısı
Z. : Zarf

GİRİŞ

1. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadarki dönemde Doğu Türklüğünün konuşma ve yazı dilidir. Bu tarihi lehçe çok geniş bir coğrafyada kullanılmıştır. Timurlular, Şibanîler, Baburîler, Hive ve Hokand Hanlığı gibi devletlerin resmî dili olmuştur (Argunşah, 2013, s. 15). Şu ana kadar yapılan çalışma, araştırma ve incelemelerin ışığında bugünkü bilgilerimize göre benimsenen tanımıyla Çağatayca (Çağatay Dili ve Edebiyatı), İslamî Orta Asya Türk Edebiyatının üçüncü evresi olarak kabul edilir (Ölmez, 2007, s. 173).

Çağatay Türkçesi, Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci döneminin adıdır. 15. yüzyıl başlarında başlar, 20. yüzyıl başlarına kadar devam eder. Batı Türklüğünün sınırlarını çizen Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran'ın kuzey ve doğusunda kalan ve Müslüman olan bütün Kuzey ve Doğu Türklüğünü, 15. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başlarına dek aynı yazı dilini kullanmıştır; bu yazı dilinin Türkoloji literatüründeki adı Çağatay Türkçesidir (Ercilasun, 2007, s. 400).

Çağatay Türkçesi, Çağatay dili, Çağatayca terimleri çok tartışılmıştır. Armin Vambery'nin 1867'de Leipzig'de basılan *Çagataische Sprachstudien* eseri Çağatay teriminin başta Macaristan ve Almanya olmak üzere Batı literatüründe yerleşmesinde en önemli âmillerden biri olmuştur. Vambery “Çağatay terimini sadece 12-19. yüzyılların Orta Asya İslâmî Türk Edebiyatının dili için değil, aynı zamanda kendi çağının yaşayan Orta Asya Türk şiveleri ve bilhassa Özbek şivesi için de” kullanmıştır (Eckmann, 2003, s. X).

Fuad Köprülü'ye göre “Çağatayca, kelimenin en geniş manâsı ile, Moğol istilasından sonra Cengiz çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altınordu imparatorluklarının medenî merkezlerinde XIII.-XIV. asırlarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde bilhassa XV. asırda klâsik bir mahiyet alarak, zengin bir edebiyat yaratan edebî Orta Asya lehçesidir.” (Köprülü, 1945, s. 270). Çağatay adı başlangıçta Çağatay Hanlığı'nı ve bu hanlığın kurduğu devleti ifade etmekten daha sonra Maverâünnehir başta olmak üzere Çağatay Hanlığı'nın hâkim olduğu topraklardaki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara, Timurlular döneminde gelişen

edebî Türk lehçesine ve bu lehçe ile meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatına verilmiştir (Barthold, 1945, s. 265).

Özellikle Duva Han zamanında devletin resmi adı olarak kullanılan Çağatay adı, aynı zamanda Çağatay ulusunun askerî kuvvetini oluşturan Maverâünnehir'deki Türk ve Türkleşmiş göçebeler için de kullanılmıştır. Hanlığın doğusunda kalan göçebelere ise “Moğol” denilmiştir (Eckmann, 1958, s. 116).

Bu edebî Orta Asya lehçesini ifade etmek için kullanılan Çağatay tili ve Çağatay türkîsi terimleri, Timurlular zamanında, Timurlular devletinde ortaya çıkan Türk yazı dili anlamını kazanmıştır. Buna rağmen XV. ve XVI. yüzyıla kadar yazar ve şairler, Çağatay sözcüğünü bu anlamda hemen hemen hiç kullanmayıp bunun yerine türkî, türk(î) tili, türkî lafzı, türk elfâzı, türkçe, türkçe til gibi genel terimleri tercih etmişlerdir. Daha sonra “Çağatay” sözcüğünü kullanacak olan Ali Şir Nevayî de Muhakemetü'l-Lügateyn'de Türkî, Türkçe ve Türk tili terimlerini tercih etmiştir (Özönder, 1996, s. 169-203). Buna karşılık Nevâyî, devrinin edebî dilini belirtmek için “Mizânü'l Evzân” adlı eserinde, Çağatay lafzı terimini kullanmıştır (Eraslan, 1993, s. 11).

Ahmet Caferoğlu'na göre Çağatayca “Müşterek Orta Asya Türkçesi” tanımı içinde yer alır: “*Kökünü, Yusuf Has Hacip tarafından işlendikten sonra, Nevâyî devrine kadar birkaç yüzyıl boyunca Orta Asya'nın edebî ve kültür dilini teşkil etmiş olan Müşterek Orta Asya Edebî Türkçesinden alan Çağatayca; XV-XVI. yüzyıllarda Semerkant ve Herat'ta kemâlini bularak edebî Özbekçenin ilk temel taşı rolünü oynamıştır.*” (Caferoğlu, 1984, s. 210-211).

1.1. ÇAĞATAY EDEBÎ DİLİNİN KAYNAĞI

Çağatay edebî dilinin dayandığı temeller konusunda birçok araştırmacı tarafından benimsenen farklı görüşler mevcuttur. Türk dilinin önemli araştırmacalarına ait bu görüşleri ayrı ayrı vermek yerinde olacaktır.

Radloff ve Korş gibi Türkologlar Çağatay Türkçesini Uygur dilinin Karahanlılar devrinden itibaren İslami kültür altında gelişen bir devamı olarak görmüşlerdir. Radloff daha da ileri giderek Çağatay Türkçesini canlı dille ilgisi olmayan, suni bir yazı dili şeklinde nitelendirmiştir. Borovkov bu görüşü reddetmiş,

klasik Çağatay Türkçesinin temelini Orta Asya Türkçesi olduğunu ileri sürmüştür. Araştırmacı, Çağatay Türkçesini klasik bir yazı dili haline getiren Nevâî'nin canlı dile dayandırdığını, çok iyi bildiği Özbekçeden faydalandığını, bu sebeple Özbek yazı dilinin de kurucusu olduğunu kabul etmiştir (Argunşah, 2013, s. 20).

Köprülü ise Çağatay Türkçesini, Cengiz istilasından sonra islam medeniyeti tesiri altında gelişmiş Orta Asya edebî Türk lehçesi olarak tarif etmekte ve bu lehçenin temelini 11. yüzyıla kadar götürmektedir. Moğol istilasının siyasi ve sosyal hayatta olduğu kadar dilde de birçok değişmeye sebep olduğu görüşündedir. Caferoğlu ise, Çağatay Türkçesini Göktürk-Uygur devletleriyle müşterek Orta Asya yazı dilinin kaynaşması sonucu ortaya çıkmış edebî bir dil olarak görür ve Nevâî'nin Uygur resmi yazı dilinin mirasına sahip olmakla beraber bu yazı dilini aynen devam ettirmediğini belirtir. Eckmann ise Çağatay Türkçesini Karahanlı ve Harezm Türkçelerinin devamı olarak kabul eder (Eraslan, 1993, s. 168-176).

Eraslan, dilbilimciler Çağatay Türkçesi hakkındaki fikirlerini özetlerken kendisinin onlardan ayrılan görüşünü de dile getirir. Çağatay yazı dilinin temelini ve oluşumunu belli sebeplere bağlamayı mümkün görmeyen Eraslan: “*Edebî dil her şeyden önce kültürle ilgili olduğuna göre Çağatay edebî dilinin teşekkülünde de kültür hayatının birinci derecede rolü vardır. Yeni kültür merkezlerinde gelişen ve Nevâî ile klasik bir nitelik kazanan bu edebî dilin Uygur kitabet dilinin veya Karahanlı yazı Dilinin devamı sayılması doğru değildir.*” der (Eraslan, 1993, s. 168).

Çağatay edebî dilinin kuruluşunda, müşterek Orta Asya yazı dilinin ve Moğol istilasından sonra bu bölgedeki mahalli şivelerin karışmasının rolüyle birlikte Fars edebî dilinin de etkisine dikkat çeken Eraslan, Fars edebiyatını örnek alan ve ona ulaşmayı gaye edinen Çağatay edebiyatının bilhassa üslupta geniş ölçüde onun tesiri altında kaldığını söyler. Nitekim Farsça resmî dil olarak Orta Asya Türk devletlerinde hüküm sürmüştür. Bu dönemde Orta Asyalı yazar ve şairler eserlerini Farsçayla yazmışlardır. Nevâî'nin Muhâkemetü'l-Lügateyn'inde bu durumdan şikayet etmesi boşuna değildir (Argunşah, 2013, s. 20).

1.2. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN DÖNEMLERİ

Türkologlar, Çağatay Türkçesini tasnif ederek ve farklı dönemlere ayırarak birçok görüş meydana getirmişlerdir. Çalışmamızın bu bölümünde, yapılan bu tasnif çalışmalarına yer vermeye çalışarak; Samoyloviç, Şçerbak, Eckmann ve Köprülü gibi kült olan Türkologların Çağatay Türkçesinin dönemlerine dair fikirlerine yer vermeye çalışacağız.

İslamî Orta Asya Türk Edebiyatı, Karahanlı (XI-XIII. yy.), Harezmi (XIV. yy.) ve Çağatay (XV-XX. yy.) olmak üzere üç ana safhaya ayrılır. Türkistan coğrafyasında Timurular idaresi altında gelişen ve Nevâyi'nin eserlerinde klasik şeklini alan Çağatay edebiyatı, XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar varlığını sürdürmüştür. Bilim adamları, yaklaşık beş asırlık bu süreci kendi içinde çeşitli tasniflere tabi tutmuşlardır. Bu bağlamda J. Eckmann, Çağatay edebiyatını klasik öncesi devir (XV. yüzyılın başlarından Nevâyi'nin Garâ'ibü's-Sıgar divanını tertip edinceye kadar), klasik devir (1465-1600) ve klasik sonrası devir (1600-1921) olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırmıştır (Tekin, 2011, s. 1782-1788).

Eski Türkçenin üzerine kurulan Doğu Türkçesini 1928 yılında Leningrad'da yayımlanan çalışmasında ilk tasnif eden Samoyloviç onu dörde ayırmıştır. Samoyloviç bu tasnifte, Çağatay Türkçesini, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam eden Orta Asya edebî dili için kullanmıştır:

1. Karahanlı Türkçesi veya Kâşgar Türkçesi (11-12. yüzyıllar)
2. Kıpçak-Oğuz Türkçesi (13-14. yüzyıllar)
3. Çağatayca (15-19. yüzyıllar)
4. Özbekçe (20. yüzyıl) (Eckmann, 2003, s. 116).

Köprülü'ye göre Çağatay Türkçesinin beş dönemi vardır. Kemal Eraslan ve Ahmet Caferoğlu da Köprülü'nün aşağıda yazan tasnifine uygun incelemelerde bulunmuşlardır.

1. İlk Çağatay Dönemi (13-14. yüzyıllar)
2. Klasik Dönemin Başlangıcı (Nevâyi'ye kadar, 15. yüzyılın ilk yarısı)
3. Klasik Çağatay Dönemi (Nevâyi Dönemi, 15. yüzyılın son yarısı)
4. Klasik Dönemin Devamı (Babur ve Şibanlılar Dönemi, 16. yüzyıl)
5. Gerileme ve Çökme Dönemi (17-19. yüzyıllar) (Köprülü, 1945, s. 270).

Çağatay Türkçesi araştırmalarında önemli bir yeri olan Janos Eckmann, Çağatay Türkçesini 11. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar devam eden Orta Asya İslami Türk yazı dilinin gelişmesindeki üçüncü evre olarak ele alır: Birinci evre Karahanlı veya Hakaniye Türkçesi (11-13. yüzyıllar), ikinci evre Harezmi Türkçesi (14. yüzyıl) ve üçüncü evre Çağatay Türkçesi (15. yüzyıl-20. yüzyılın başlangıcı) (Argunşah, 2013, s. 19).

Eckmann'ın Çağatay Türkçesinin dönemleri hakkında yaptığı tasnifler farklılık gösterir. 1958 ve 1960 yıllarında yaptığı çalışmada yapmış olduğu tasnif şu şekildedir:

1. İlk Çağatay Türkçesi veya Nevâyi'den önceki Çağatay Türkçesi dönemi. Bu dönem 15. yüzyılın başlarından yaklaşık Nevâyi'nin ilk eserini verdiği 1465 yılına kadar devam eder. Harezmi-Altınordu ile Nevâyi arasında bir geçiş dönemidir.
2. Klasik Çağatay Türkçesi dönemi (1465 ile 16. yüzyılın ortaları)
3. Klasik dönemden sonraki Çağatay Türkçesi dönemi (17. yüzyılın sonuna kadar)
4. Son Çağatay Türkçesi dönemi (18-19. yüzyıl) (Eckmann, 1958, s.120-121; (Eckmann, 1960, s. 41-42).

Eckmann 1966 yılında yayımladığı Çağatayca El Kitabı'nda ise bu tasnif sayısını üçe düşürür:

1. Klasik öncesi dönem (15. yüzyılın başlarından Nevâyi'nin 1465'te ilk divanını tertip edene kadar)
2. Klasik dönem (1465-1600)
3. Klasik sonrası dönem (1600-1921) (Argunşah, 2013, s. 19)

Biz de Çağatay Türkçesinin ele aldığımız üç eserini söz dizimi bakımından incelerken Çağatay Türkçesinin dönemlerini; temel ayırım olarak kabul gören Eckmann'ın tasnifini kabul ettik. İncelediğimiz bu üç eserde Çağatay Türkçesinin farklı dönemlerine ait olan üç kitabın söz dizimini tarayıp aktarmaya çalıştık. Ortaya çıkan sonuç itibarıyla Çağatay Türkçesi söz dizimi hakkında belli dönemlerde farklı cümle oluşumlarını ele aldık. Çalışmamızın temelini oluşturan bu üç eser ve müellifleri hakkında da bilgiler vermek yerinde olacaktır.

1.3. YAZARLAR VE ESERLERİ

1.3.1. UYGUR HARFLERİYLE YAZILMIŞ ÇAĞATAYCA SEYFÜ'L MÜLÛK HİKÂYESİ¹

2016 yılında Hülya Uzuntaş tarafından doktora çalışması olarak hazırlanan bu eser, klasik dönem öncesi Çağatay Türkçesi dil özelliklerini barındıran bir eser olduğundan dolayı, incelememizde Çağatay Türkçesinin klasik dönem öncesine dair söz dizim çalışmasına dahil edilmiştir.

Hülya Uzuntaş'ın incelemesine göre klasik dönem öncesi Çağatay Türkçesi dil özelliklerinin hakim olduğu bu mensur hikâye, Emir Timur'un Şâhruh döneminde ve sonrasında uzun yıllar Yezd şehri valisi olarak görev yapan Celâleddîn Mîr Çakmak'ın himayesinde yaşayan bahşılardan, Mansûr Bahşı tarafından istinsah edilmiştir. H.838 yılında tamamlanmış olan bu hikâye, Oxford, Bodleian Kütüphanesi'ndeki Huntington Collection numara 598'de kayıtlı bulunan mecmuanın ikinci hikâyesi şeklinde kayıtlıdır.

Hülya Uzuntaş'ın kaydettiği bilgilere göre söz dizimi bakımından incelediğimiz metin Bodleian Kütüphanesi yazmasıdır. Seyfü'l Mülûk hikâye metni, bu yazma içinde bulunan ikinci hikâyedir. Fonolojik ve morfolojik yapısı incelenen, dil özellikleri tespit edilen, orijinal metin transkripsiyon alfabesi kullanılarak Latin harflerine aktarılan bu doktora çalışması Binbir Gece ve Binbir Gündüz Masalları serilerinde geçen ve farklı coğrafi alanlarda varyantları olan meşhur halk hikâyelerindedir (Uzuntaş, 2016, s. V).

Çalışmasının ön söz kısmında Uzuntaş, hikâyenin Uygur harfli Çağatay Türkçesi varyantının, Türk dilinde mi yazıldığı veya başka bir dilden tercüme mi olduğu yoksa bugüne kadar tespit edilememiş Arap harfli bir başka nüshadan kopya mı olduğunun belirsiz olduğunu kaydetmiştir (Uzuntaş, 2016, s. V).

Eserin dili Çağatay Türkçesidir. İstinsahı H.838/M.1435'te, Mansûr Bahşı tarafından muhtemelen Yezd şehrinde tamamlanmıştır. Bu mecmuayı bilim âlemine ilk olarak tanıtan Paul Amedee Jaubert, 1827 yılında Journal Asiatique'de yayınlanan

¹ Bu bölüm, Uzuntaş, Hülya (2016), Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü'l Mülûk Hikâyesi'nin Transkripsiyonu, Çevirisi ve Sözlüğü. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. çalışmasından yararlanılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. age.

“Notice et extrait de la version turque du Bakhtiar-naméh” başlıklı makalesinde tanıttığını söyleyen Uzuntaş; Oxford Kütüphanesi, Huntington, numara 598’de aralardan yer yer metin eksikliği olan kursiv Uygur harfleriyle yazılmış bir mecmuanın kayıtlı olduğunu belirtir. (Uzuntaş, 2016, s. VI)

1.3.2. MÜSTENSİH MANSÛR BAĞŞİ VE İSTİNSAHLARI

Mansûr Bahşı’nın hayatı ve edebî kişiliği hakkında pek fazla bilgi olmadığını belirten Uzuntaş, müstensih hakkında şunları ekler:

“Emîr Timür’un oğlu Şâhruh döneminde hatta Şâhruh’un ölümünden sonra da uzun yıllar Yezd şehrinin Valisi olan Celâleddîn Mîr Çakmak’ın himayesinde yaşayan dönemin ileri gelen bahşilarından olduğu bilinmektedir.” (Uzuntaş, 2016, s. 2).

M. Fuad Köprülü *Edebiyat Araştırmaları* adlı çalışmasında; birkaç telif eseri olduğu bilinen Mansûr Bahşı’nın sıradan bir kâtip değil, aynı zamanda bir şiirinden de anlaşıldığı gibi şair olduğunu zikreder (Köprülü, 1966, s. 149-150).

British Museum, Or. 8193’te bulunan ve M. 1432’de istinsah edilen Uygur harfli bir mecmua ile Oxford’daki Bodleian Kütüphanesi, Huntington, numara 598’de kayıtlı istinsah edilen Uygur harfli bir diğer mecmuanın da müstensihidir (Uzuntaş, 2016, s. 22).

1.3.3. MECÂLİSÜ’N-NEFÂYİS²

Türk dili alanında yazılan ilk şuara tezkiresi olması hususuyla önem kazanan eser, 1491-1492 (897) yıllarında kaleme alınmıştır. Nevâyi bu eserini Câmî’nin Bahâristân ve Devletşah’ın Tezkiretü’ş-Şuarâ isimli tezkirelerini örnek alarak oluşturmuştur. Nevâyi, onlar gibi eserini 8 bölüme ayırmıştır ve her bölüme de “meclis” ismini koymuştur. Nevâyi bu eserinde son meclis olan sekizinci meclisi tamamen Sultan Hüseyin Baykara’ya ayırmıştır. Nevâyi bu mecliste Sultan’ın sadece şiirlerine yer vereceğini belirtmiştir. Ayrıca Nevâyi eserinde meclislere göre Türkçe

² Çalışmamızda Kemal Eraslan’ın *Mecâlisü’n-Nefâyis I-II (Giriş, Metin, Çeviri ve Notlar)* adlı eseri esas alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. age.

yazan şairlere de yer vermiştir. Eser incelendiği zaman Türkçe yazan şairlerin sayısı azken, Farsça yazan şairlerin sayısının fazla olduğu görülmektedir (Bulut, 2017, s. 31).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Revan, nr.808) nüshasına göre Mecâlis'te 451 şair bulunmakta ve bunlardan sadece kırk birinin Türkçe şiir yazdığı görülmektedir (Kut, 1989, s. 449-459).

Mecâlisü'n-Nefâyis'te adları geçen şairler çoğunlukla Herat, Türkistan ve Azerbaycan alanlarında yetişenlerdir. Bunlar daha çok Farsça yazmışlardır (Levend, 1968, s. 71).

Mecâlisü'n-Nefâyis üç kişi tarafından ayrı ayrı Farsçaya çevrilmiştir. Bunlardan biri Hakim Şah Muhammed b. Mübarek Kazvinî tarafından Yavuz Sultan Selim adına, H. 927-929 = M. 1520-1522'de İstanbul'da yayımlanmıştır (Topkapı, Revan Ktp. No. 1453; Süleymaniye Ktp. Esat Ef. No. 3877). Bu çevirinin bir nüshası da İran'da Akay-i Said-i Nefisî'nin kitaplığında. Mecâlisü'n-Nefâyis'in başka bir çevirisi de Fahri-i Heratî (Fahri b. Sultan Muhammed Emirî) tarafından, Şah İsmail-i Safevi adına yapılmış ve esere Letaif-name adı verilmiştir. Bu çevirinin bir nüshası Tebrizli Hacı Muhammed Akay-i Nehcevanî'nin kitaplığında. Bir nüshası da Londra'dadır (Rieu, British Müseum, Farsça Yazmalar Kataloğu, c.I, s. 365, Add. 7669). Mecâlisü'n-Nefayis'in üçüncü çevirisi de, Şah Ali b. Abdü'l-Ali tarafından yapılmıştır. Bu çevirinin bir nüshası Londra'dadır (Rieu, British Müseum, Farsça Yazmalar Kataloğu, c. Suppl; s.71, No. 104). Şah Ali eserine eklediği kısa bir ön sözle, yazarlar tarafından gerek yazıda, gerek konuşmada daha az işlenmiş olan Türkçe ihmal edildiği için, özellikle devrin hükümdarı olan Sultan Din Muhammed zamanında Farsçanın Türkçeye eklendiğini kaydederek, dostlarının isteğiyle Mecâlisü'n-Nefayis'i Farsçaya çevirdiğini söylemektedir (Levend, 1968, s. 84).

1.3.4. ALİ ŞİR NEVÂYİ

Yalnız Çağatay Edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının en büyük ediplerinden olan Ali Şir Nevâyî, H. 17 Ramazan 844 / M. 9 Şubat 1441-42 yılında Herat'ta doğmuştur. Aslen Uygur Türklerinden olan babası Gıyâsü'ddîn Kîçkine

Bahşı ya da Kiçkine Bahadır, Horasan hâkimi Sultan Babur'un hizmetinde bulunmuştur. Anne tarafından dedesi Ebu Sa'îd Çisek de Hüseyin Baykara'nın dedesi Mirza Baykara'nın beylerbeyliğini yapmıştır. Bu nedenle Nevâyi'nin çocukluğu, Hüseyin Baykara ile birlikte geçmiş ve birlikte eğitim görmüşlerdir (Kaya, 2007, s. 47).

Nevâyi'nin ataları Timur ve Timuroğullarının saraylarında görev yapmış asilzâdelerdir. Nevâyi de bu nedenle sarayda doğmuş ve Timurlu şehzadelerinden Hüseyin Baykara'nın en yakın arkadaşı olmuştur. Hüseyin Baykara ile dostluğu ömür boyu devam etmiştir. Bu dostluğa aşırı değer veren Hüseyin Baykara kardeşi Derviş Ali Beg ile Hüseyin Baykara'yı süt kardeş sayarak onlara "kökeltaş" demiştir (Bulut, 2017, s. 24).

Ali Şir Nevâyi'nin Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara hizmetinde ilk görevi mühürdarlık (Nişancı) olmuştur. Hüseyin Baykara'nın yakın dostu olan Nevâyi mühürdar olarak önemli başarılarla imza atmıştır (Bulut, 2017, s. 23). Nevâyi'nin Sultan Hüseyin'e ilk büyük hizmeti, Herat'ta vergiler yüzünden çıkan halk hareketini genişlemeye meydan vermeden aldığı tedbirle önlemesi olmuştur. 1469 yılı sonlarına doğru, Esterabat'ta başlayan bir ayaklanmayı bastırmak üzere Nevâyi ile birlikte oraya giden Sultan Hüseyin Baykara, Herat'taki olayı haber alınca, hareketi kuvvetle bastırmayı düşünmüş fakat Nevâyi'nin yatıştırıcı sözleriyle bundan vazgeçmiştir. Nevâyi, vergi işlerinde yolsuzluk yapanların cezalandırılacağına dair Sultan'ın emrini alarak Herat'a gelmiş ve Cuma günü camide halka okumuştur. Olayı inceleyip sebep olanları tespit ettikten sonra Sultan Hüseyin'in yanına dönen Nevâyi durumu hükümdara anlatmış, Sultan Hüseyin de suçluların cezalandırılmasını emretmiştir. Bu davranış olumlu bir etki yapmış, Sultan Hüseyin Herat'a dönüşünde halk tarafından sevgi ile karşılanmıştır (Levend, 1965, s. 34-35).

Ali Şir Nevâyi bu başarılı görevinin ardından mühürdarlığı Emir Şeyhim Süheylî'ye bırakarak daha üst bir rütbe ile devlet adamlığına devam etmiştir. Nevâyi 1472 yılından itibaren babası gibi gördüğü ve hakkında bir de biyografi kaleme alarak ölümsüzleştirdiği Seyyid Hasan Erdeşir'le beraber divan beyliğine atanmıştır. Ali Şir Nevâyi divan beyliği (Emir) görevinde bulunurken bütün gücüyle ülkedeki yolsuzluklarla savaşmış haksızlığa uğrayanları korumaya çalışmıştır. Bu hareketi birçok düşman edinmesine neden olduysa da asla doğru yoldan ve mücadeleden

ayrılmamıştır (Tören, 2001, s. VIII). Nevâyi bu görevini 1490 yılına kadar başarıyla sürdürmüş ve görevini kötüye kullanan birçok kişinin görevinden uzaklaştırılmasını sağlayarak sultanın kendisine olan güvenini boşa çıkarmayan muhteşem bir devlet adamı sıfatıyla karşımıza çıkmıştır (Bulut, 2017, s. 25).

1.3.4.1. EDEBİ KİŞİLİĞİ

Çağatay Türkçesinin en büyük şairi ve yazarıdır. Yalnız Çağatay edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Nevâyi'nin çok renkli, verimli ve hareketli geçen hayatı, Zeki Velidi Togan'ın İslam Ansiklopedisi'ndeki maddesi ile Agah Sırrı Levend'in dört ciltlik *Ali Şir Nevâyi* eserinde (TDK, Ankara 1965-1968) ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Kök, 2005, s. 61).

Nevâyi, “Fars dil ve edebiyatının o devir Türkleri üzerindeki müthiş manevi nüfuzunu görmekle beraber, yapmak istediği işin büyüklüğünden ve zorluğundan korkmamış, her mevzua, her nev'e ve her şekle ait zengin ve kıymetli örnekler vermek suretiyle, Çağatayca'nın Farsça ile muvaffakiyetle rekabet edeceğini anlatmıştır.” ve yine Nevâyi “devamlı ve müthiş bir edebî faaliyet sayesinde, Çağataycanın sade bir klasik şiir dili değil, nazım ve nesrin her nev'ini, her şeklini ifade kudretine malik ve Farsça ile her hususta rekabete muktedir bir kültür dili olduğunu parlak misaller ile” göstermiştir (Köprülü, 1945, s. 301). Bütün Türk edebiyatı tarihinde hiç şüphesiz ki başta gelen kurucu sanatçı Ali Şir Nevâyi'dir. Çağatay Edebiyatı'nın kurucusu kabul edilen Ali Şir Nevâyi (1441- 1501), yalnız Doğu Türk Edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının en büyük şahsiyetidir. Sanatkâr, bu haklı sıfatı hem yazmış olduğu eserlerle, hem de kendisinden sonraki devirlere uzanan etkisiyle hak etmiştir. Nevâyi, yazdığı eserlerle “kuruculuk” vasfını da lâyıkıyla hak etmiş bir kişidir (Türk, 2010, s. 395-408).

Çağatay Türkçesi, Nevâyi'den sonra büyük bir kültür dili haline gelmiştir. Nevâyi'nin eserleri yalnız Orta Asya Türkleri arasında değil Kaşgar'dan Tuna ötelere ve Basra'dan Volga kıyılarına kadar Türk kültürünün hâkim olduğu geniş sahalarda asırlarca okutulmuş ve taklit edilmiştir. Bu bakımdan, onu sadece Çağatay edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının büyük bir siması, bütün Türk kültürünün müstesna bir şahsiyeti olarak tescil etmek gerekmektedir (Bulut, 2017, s. 39).

Çağatay Edebiyatı'nın kurucusu kabul edilen Ali Şir Nevâyi'yi E. Blochet ve W. Barthold gibi bazı şahsiyetler İran Edebiyatı'nın taklitçisi saymaktadırlar. Fakat Bertels gibi şahsiyetler Nevâyi'nin orijinalliğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bertels, Nevâyi'nin Çağatay Edebiyatı'nın kültür ve gelişmesinde en büyük rolü oynayan şahsiyet olduğunu kabul etmektedir (Eraslan, 1996, s. XXXIX).

Ali Şir Nevâyi, edebi hayata henüz çok küçük denilecek bir yaşta adım atmış ve gazeller kaleme almaya başlamıştır. Nevâyi'nin edebiyata olan bu ilgisinin onun aile ortamıyla ve içinde bulunduğu toplumla büyük oranda ilgisi olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Fakat hepsinden ötesi onun genlerinde olan şairlik yeteneğinin de bu derece üstün bir edebiyat adamı olmasında büyük katkıları vardır (Bulut, 2017, s. 26).

Nevâyi, çok büyük bir şair, tezhip, hat sanatlarından anlayan ve ilgilenen bir sanatkar, birçok besteleri olan bir musiki-şinastır. Nevâyi, Mecâlisü'n-Nefâyis adlı şuara tezkiresinde, aruzla ilgili bilgileri, Derviş Mansur adlı bir şairden, musiki ile ilgili bilgileri de Hoca Yusuf Burhan'dan öğrendiğini nakleder (Kaya, 2007, s. 47).

Nevâyi ilk şiirlerini Farsça yazmıştır. Fars Dili ve Edebiyatı'nın çok yaygın olduğu, gençlerin Fars diliyle gazel söylemeyi hüner saydıkları bir devirde, bu çok tabiidir. Nevâyi bunu Muhakemetü'l-Lügateyn'de açıkça belirtmekte, “şuur sinnine kadem” koyduğunda Türkçe yazmaya başladığını açıklamaktadır. Türkçe şiire dönmesinde çevresinin de etkisi olduğuna şüphe yoktur. Dayıları Kâbilî ile Garibî'nin Türkçe şiirleri olduğu gibi, koruyucusu Sultan Ebulkasım Babur'un da Türkçe şiirleri vardır (Levend, 1965, s. 51).

Nevâyi döneminde Herat çok önemli bir kültür ve sanat merkezi olmuştur. Kendisi de şair olan Hüseyin Baykara gibi bir hükümdar başta olmak üzere, Abdurahman Camî, Hatifî, Benaî gibi şairler, Bihzad gibi bir ressam, Hüseyin Vâiz gibi bir müsişinas, Sultan Ali gibi bir hattat ve Hondmir, Mirhond gibi tarihçiler hep aynı muhitte bulunmuşlardır. Nevayî hepsinin üstünde bir sanat hâmisi olmuştur. Mevlâna Sahibdar, Mevlâna Bahahşî, Vasfî, Hüseyin Nişaburî, Mirza Bayram, Fazlı, Mukbilî, Ahlî ve Emsali gibi yazar, hattat, müsişinas, şair ve edip hep Nevâyi'nin aşağı yukarı her gün toplandığı meclise katılmışlardır (Ercilasun, 2007, s. 407). Bu durum genç yaşta şiir yazmaya merak salan ve daha sonra çevresindeki kişilerin de etkisiyle Türkçe şiirler yazmaya başlayan ve 15 yaşında kendini şair

olarak tanıtan Nevâyi'nin kendisi gibi sanatçıları etrafında toplayarak Herat'ı bir kültür merkezi haline getirdiğinin en somut kanıtıdır. Çevresindeki bu sanatçılar ve dostu Sultan Hüseyin Baykara sayesinde Ali Şir Nevâyi'nin sanatçılığı ve edebi kişiliği daha da gelişmiştir. Diyebiliriz ki gerçek anlamda Türk edebiyatı, Ali Şir Nevâyi ile Herat'ta doğmuştur (Bulut, 2017, s. 27).

“Çok ince hislere, zengin ve renkli hayallere, sanatlı ve hatta zaman zaman fazla yapmacıklı olmakla beraber, selâsetli ve âhenkli bir üslûba mâlik olan Nevâyi, mevzularına, nevi ve şekillerine göre manzum ve mensur eserlerinde türlü üslûp ayrılıkları göstermiş, bazen ağır ve süslü, bezan açık ve sade, fakat daima canlı ve âhenkli bir ifade kudretine malik olmuştur (Köprülü, 1945, s. 302).

1.3.4.2. ESERLERİ

Türk diline önemli katkılar sağlayan Ali Şir Nevâyi'nin bir çok alanda kaleme aldığı eserleri ilgili oldukları alanlara göre gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmaya göre Nevâyi'nin 5 adet divan, 6 adet mesnevi, 2 adet tezkire, 3 adet biyografik eser, 5 adet dini eser, 3 adet tarihi eser, 2 adet belge ve 3 adet de dil ve edebiyat türünde eseri mevcuttur.

1.3.4.2.1. Divanları

- Garâibü's-Sigâr
- Nevâdirü'ş-Şebâb
- Bedâyiu'l-Vasat
- Fevâidü'l-Kiber
- Hazâinü'l-Meânî

1.3.4.2.2. Mesneviler

- Ferhâd ü Şîrîn
- Leylâ vü Mecnûn
- Seb'a-i Seyyâre
- Sedd-i İskenderî
- Lisânü't-Tayr

1.3.4.2.3. Tezkireler

- Nesâ'imü'l-Mahabbe
- Mecâlisü'n-Nefâyis

1.3.4.2.4. Biyografik Eserler

- Hamsetü'l-Mütehayyirîn
- Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr
- Hâlât-ı Pehlevân Muhammed

1.3.4.2.5. Dini Eserler

- Çihil Hadis
- Sirâcü'l-Müslimîn
- Münâcât
- Mahbûbü'l-Kulûb
- Nazmü'l Cevâhîr

1.3.4.2.6. Tarihi Eserleri

- Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ
- Târîh-i Mülûk-i 'Acem
- Zübdedü't –Tevârîh

1.3.4.2.7. Belgeler

- Vakfiyye
- Münşe'at

1.3.4.2.8. Dil ve Edebiyat Eserleri

- Risâle-i Muammâ
- Mîzânü'l-Evzân
- Muhâkemetü'l-Lügateyn

1.3.5. TEZKİRE-İ EVLİYÂ'NIN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÇEVİRİSİ ARAP VE UYGUR HARFLİ YAZMALARIN TRANSKRİPSİYONLU METNİ³

İran edebiyatının temel taşlarından olan Ferîdü'd-dîn 'Attar'ın Tezkire-i Evliyâ adlı eseri, 72 velinin hikâyelerini anlatan bir eserdir. Esere başkaları tarafından da 25 veli hikâyesi eklenerek hikâye sayısı 97'ye çıkmıştır. Özellikle halka yol yordam gösteren, halk arasında üne kavuşmuş, onları diğer insanlardan ayıran özellikleri olan ulvî kişiler seçilmiştir. Farsça olan bu eser birçok dile çevrilmiştir. Ancak 72 velinin hikâyelerinin dilimize çevrilmiş olan iki adet yazması bulunmaktadır.

1.3.5.1. Batı (Anadolu) Türkçesi ile Tezkire-i Evliyâ çevirisi

Sertkaya, yapmış olduğu çalışmasında bu çevirinin kaydı ile ilgili şunları söyler: “Türkçe çevirilerden ilki Batı (Anadolu) Türkçesi ile Hicrî 741 (Milâdî: 1340-1341) yılında yapılan çeviridir. Macaristan Bilimler Akademisi, Türkçe Yazmalar No 33'te kayıtlı olan yazmayı tanıtanlar L. Rásonyi ile A. Bodrogligeti olmuştur. Eser üzerinde György Hazai çalışmış ve önce dört müstakil makalede metnin transkripsiyonu ile tıpkıbasımını yayımlamıştır.” (Sertkaya, 2015, s. 13).

1.3.5.2. Doğu (Çağatay) Türkçesi ile Tezkire-i Evliyâ çevirisi

Türkçe çevirilerden ikincisi Doğu yani Çağatay Türkçesine ait olan çeviridir. Yalnız bu çeviri yalın değildir. Uygur ve Arap harfli olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Ayşegül Sertkaya'nın çalışmasından elde edindiğimiz bilgiye dayanarak bu iki nüsha hakkında sırasıyla bilgi aktarmaya çalışacağız.

- Uygur harfleriyle yazılan Doğu (Çağatay) Türkçesi çevirisi Hicrî 840 (M. 1436) yılında Herat'ta yapılan çeviridir. Yazma Herat'tan İstanbul'a getirilmiş, 1672 yılında İstanbul'da Antuan Galland tarafından Marquiz de Nointel adına satın alınarak Fransa'ya götürülmüştür. Önce Krallık Kütüphanesi no 2367'ye

³ Çalışmamızda Prof. Dr. Ayşegül Sertkaya'nın çalışması olan *Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi Arap Ve Uygur Harfli Yazmaların Transkripsiyonlu Metni* esas alınmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. kaynakça)

kaydedilen yazma hâlen Bibliothéque Nationale, Supplement Turc, No 190'da h-kayıtlıdır.

- Arap harfleri ile yazılan Doğu (Çağatay) Türkçesi çevirisi Hicrî 917 (Miladî: 1511) Mısır'da yapılan çeviridir. Yazma İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2848'de kayıtlıdır (Sertkaya, 2015, s. 14).

Ayşegül Sertkaya'nın üzerinde çalıştığı Arap ve Uygur harfli yazmanın transkripsiyonlu metni olarak kazandırdığı bu eser, çalışmamızda söz dizimi bakımından incelenen bir diğer metindir.

2. CÜMLE

Cümle, dildeki en temel yapı taşı olan birimdir. Bir dilin varoluşundaki en önemli unsurdur. Duygularımızı, düşüncelerimizi, olayları ifade ederken yargılarımızı tamamlayan şey kurduğumuz cümlelerdir. Bu zamana dek cümle hakkında birçok araştırmacı çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu açıklamalara bakmamız yerinde olacaktır. Çalışmamızın temelini aldığımız eser olarak Leyla Karahan'ın *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserinde cümle tanımı olarak şu cümlelere rastlıyoruz: “*Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine ‘cümle’ denir. Cümle, bir dilin en küçük anlatım birimidir. Duygular, düşünceler, olaylar, ve durumlar, cümle veya cümlelerden meydana gelen dil birlikleriyle karşılanır.*” (Karahan, 2011, s. 9). Cümle, varlığın var olduğu (isim cümlesi) veya hareket (fiil cümlesi) konusundaki bilgilerin dildeki karşılıklarıdır (Karaağaç, 2017, s. 221). Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur. Cümle bir *hüküm grubu*'dur. Cümlenin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime grubudur. Cümlenin varlığı için asgarî şart bir çekimli fiildir. Çekimli fiil cümlenin varlığı için lâzım ve kâfidir. Demek ki çekimli fiil olmak şartıyla tek kelime de bir cümle olabilmektedir (Ergin, 2013, s. 398). Leyla Karahan cümlenin özelliklerini sıralayarak çeşitli örneklerle somutlaştırmıştır. Biz de Leyla Karahan'ın “*Türkçede Söz Dizimi*” adlı eserinden yola çıkarak, her bölümde tespit ettiğimiz cümlelerle somut örnekler vermeye çalışacağız.

Cümlenin Özellikleri

- Cümle yargı bildiren kelime ve kelime gurupları ile kurulur. Cümlenin kurulabilmesi için yargı bildiren çekimli bir fiil veya isim yeterlidir. En küçük cümle, bu özelliğe sahip tek kelimelik cümledir. Bu cümlelerin anlamları metin içinde önceki ve sonraki cümlelerin yardımı ile tamamlanmaktadır (Karahan, 2011, s. 10). Buradan çıkardığımız sonuca göre bir kelime grubunun cümle özelliği taşımasının şartı çekimli bir isim ya da fiil ile tamamlanmasıdır. Çalışmasını yaptığımız üç eseri taradığımızda ortaya çıkan sonuç olarak; -

Mecâlisü'n-Nefâyis eserini ayrı tutarsak- tek kelimelik cümlelere rastlantı oranımız azdır.

Meşhed'lıkdur. (MN 114)

Sebzvârlık'dur. (MN 150)

Cuzcânân'lık durur. (MN 96)

Çiçektü'lüktür. (MN 129)

Semerķand'dındur. (MN 14)

Herî'ligdür. (MN 17)

Nişâbūr'dındur. (MN 19)

Bâverd'din durur. (MN 21)

Vezîr-zâdedür. (MN 20)

Türk'dür. (MN 26)

Sâgar'dındur. (MN 40)

Merv'dindür. (MN 107)

Oķudı. (MN 41)

İşitmedim. (MN 94)

Yatķura almadı. (TE 209)

Yemegey mên. (TE 196)

- Cümlede yargı bildiren öge yüklemidir. Cümle yüklem üzerine kurulur. Bu öge, ihtiyaca göre başka ögelerle desteklenir (Karahana, 2011, s. 10).

Taķı melikzâde öz salını keltürüp alarınġ kemesi ķatında **tunġuzdı**. (SM 128)

Taķı her kün melikzâde serendil meliki ķatında çağır içip öz serġüdeştini **aytur irđi**. (SM 133)

Bir ķatıġ yel kelip mening kememni kırķ kün tenġiz yüzinde **iltür irđi**. (SM 138)

Taķı maᅇga kōk ol birip ōzleri ĥurmā encīr tŭrlŭg mīveler *yeyŭr irdiler*. (SM 140)

Taķı ũç ay maᅇga bādām maġzını yidŭrŭp meni *semrittiler*. (SM 141)

Ķaçan kim bedī'ŭ'l cemāl melikzādeni ol yanġlıġ kōrđi irşe 'ıŝķ otı kōᅇglinde şu'le *urđı*. (SM 151)

Az vaķtda ĥalāyık Mir ĥidmetiġa firīfte bolup ġavġā *ķıla başladılar*. (MN 6)

Ve Ĥvāce'ning ġabrı Buĥārāda *ōz ĥōcresidedŭr*. (MN 13)

Ĥālā Mehd-i 'ulyā Gevher ŝād Bigim medresesinde ve yene hem ba'zı medārisde *mŭderrisdŭr*. (MN 135)

Ve ol Ĥazret'ning mubārek merķadları Cām vilāyetide *Ĥircird ġaŝabasıdadur*. (MN 7)

ŝeyĥ Mekke 'din kilgendin sonġra Tŭrbet'de *fevt boldı*. (MN 42)

Ol vaķtda mu'ammā fennide zurefāning *ŭstādı irdi*. (MN 43)

Dirler ki tŭr-endāzlık fennide *ŝāhib-i vuķŭfdur*, biz *bilmes-biz*. (MN 94)

Muŝannefātıdın biri *Cevāhirŭ't-tefsīr-dŭr*. (MN 139)

Tevārīĥ arasında andın mŭfıdraķ *tārīĥ bolmaġusıdur*. (MN 140)

Tēᅇri te'ālāning kelāmın oķup peygamber 'aleyhi 'selāmning ĥadīslerini oķup bilip ōtkendin sonġra yana ĥeç sōz meŝāĥıklarning sōzige *tēᅇgelmes*. (TE 53)

Uçmaġ ili uçmaġ-ķa kirip baķsalar, yēti yŭz miᅇg yıl bīĥōd ōsrŭk dēk *bolġaylar*. (TE 98)

Daġı uluġlarını yıġıp toylap ġızlarınġ her birininġ ĥaķķını miᅇg altun baġlap oġlanlarıġa *ķavuŝturđı*. (TE 164)

Ķaçan kim İbrāĥīm-i edhem kēlse, uçmaġda bu cevherlerni anıᅇg baŝıᅇga *saçar biz*. (TE 185)

Dāyım kefŭŝ kēymeyin, ayak yalaᅇg yŭrŭp *ķulluķ ķılur ērdi*. (TE 189)

- Bir metin içinde geçen bazı cŭmlelerle karŝılıklı konuŝmalarda kullanılan soru ve cevap cŭmleleri bazen sadece yŭklemden meydana gelebilir. Bōyle bir cŭmlenin anlamı yanındaki veya yakınındaki bir cŭmle ile tamamlanır

(Karahan, 2011, s. 11). Bu yapıya oldukça az rastladığımızı belirtmekte fayda var.

Dağı sordılar kim mektebğa barup mı sin? Didim kim **barıp min.** (MN 31)

Didiler kim kim ni yirgeçe oqup sin? **Didim** Tebārek süresigāça. (MN 31)

Hergiz bu nev kişi körüp mü sin? Didi **körmey min.** (MN 58)

- Yüklemin anlamı, özne, nesne, yer tamamlayıcısı ve zarf adı verilen öğelerle tamamlanır. Geçişli fiil cümleleri bütün öğeleri alabilir (Karahan, 2011, s. 11).

Her niçe melikzādedin söz sorşalar hīç cevāb birmez irđi. (SM 93)

Z.

Hīç asıg kılmadı. (SM 93)

N.

Men aţamđın uyalıp **bu sözlerni** ayţa almaz irđi. (SM 96)

N.

Tağı men bilmeğim kim bu tonđın **manğa** munça qayğular kelnür. (SM 98)

YT.

Ve **ţub ve hikmetde mahārati** bar irđi. (MN 15)

YT.

Ö.

Anıng ʿţab‘ı dıqqatını her kişi bileydise **Sebistāni hayāl digen kitābını**

körsün. (MN 14)

N.

Bu fağır andın **cünün ve üsüfteliğlar** kördüm, ammā hicvlerin zāhir kılmadı. (MN 84)

N.

Tavağı barıp/ ikkisini **yasakka** yitkürdi. (MN 191)

YT.

Şi‘ri il arasında be-ğāyet meşhūr ve revācı nā-makđürdur. (MN 84)

Ö.

Fağır **güstāhlık yüzidin** Mīr’ğa dir min kim fezāyil ve kemālatıngızngā köre

Z.

dervīşlikinġiz hem bolsa irdi, ġūb irdi. (MN 138)

Yana aninġ için meşāyihlarınġ sözlerini **bu kitābda** cem kıldım. (TE 56)

YT.

Yana bir azīz kişi ġaccācnı **ölgenidin sonġra** tüşinde körmiş. (TE 86)

Z.

Ĥabībning èvide **iki arpa ètmeki bile bir kèsek tuz** bar èrdi. (TE 119)

Ö.

Bir kün fużayl **bir kiçig oġlan èligige alıp sèvüp** oġşanur. (TE 158)

Z.

Eger “sèvmes mèn” dèsenġ , kāfir bolur sèn vü eger “sèver mèn” dèsenġ, sèning işinġ, **dōst kullarınınġ işige** oġşamaz. (TE 162)

YT.

Eger sèn bireġünü, **bizinġ zikrinizni aytkan üçün**, aġzını yudunġ. (TE 186)

Z.

- Cümlelerin ikinci derecede önemli ögesi öznedir. Öznenin varlığı tek kelimelik bir cümlede dahi yüklem taşıdığı şahıs ifadesinden anlaşılabilir (Karahan, 2011, s. 11).

Bedī’ül cemāl ġülüţān-ı irem sultān-ı şāh-bāl perīning kıızı turur tip yana **melikzādeninġ ‘ādeti** andaġ irdi. (SM 91)

Şahbal padşah melikzadeni ol hüsn ü cemal bile bend içinde kördi irse könglinde **mihri şafakati** arttı. (SM 174)

Taķı herġiz ādemī bu yirlerge kile almaz tip mańġa ilig uzattı irşe **men** ańġa boy birmedim. (SM 114)

Ĥorāsāning kadīmī şu ‘arāsındındur. (MN 82)

Kunduz’ning İşkemiş atlıġ kintindendür. (MN 13)

Daġı **barça meşāyihlarınġ inançtı** cafer-i şādıkda èrdi. (TE 61)

Eger siz mēni unutsanġız, **mèn** daġı sizni yād kılmas mèn. (TE 163)

- Nesne, geçişli fiil cümlelerinde bulunur ve bu cümlelerin zorunlu ögesi veya ögelerinden biridir (Karahan, 2011, s. 12).

Takı *anınġ* hıġ *haberini* tapmaz biz. (SM 130)

Takı *uykuŝu* kelmez irġi. (SM 147)

Bedī'ü'l cemāl *alarınġ sözini* kabül kılmaz irġi. (SM 149)

Özin levendlıkķa źabı kıla almay, yāna *öz iŝi* kinige bardı. (MN 107)

El bakara suresin bir mücelled biıııpdür. (MN 139)

Köp arabī kitāplarnı okumaġunġa kimērse *kur'ānning ġadıŝ-niġ ma'nī-sin* bilmes. (TE 56)

Derġāl mālİK *ŝehādet kelimesin* ayta başladı. (TE 109)

İlāhī! Bu munġa ġalāyık bireġüniġ evige barıp *dengi* tilese, ol kişi *bularnı* nevmīd yandırmaġay. (TE 158)

Nāġāh eviniġ tamı üstinde *kiŝiniġ tavuŝın* eşitti. (TE 165)

Bir kün İbrāhīm deryā kıraġıda oturup ġırķasıġa *yamaķ* tiker erdi. (TE 187)

Sēn ġudreting birle bir zamānda *yüz miġ ġazīne* yaratur sēn. (TE 187)

- Yer tamamlayıcısı ve zarf cümlede yüklemnin niteliġine ġöre zorunlu veya yardımcı öge olarak kalır (Karahan, 2011, s. 12).

Hergiz ādemī *bu virge* kelmeġey turur. (SM 161)

YT.

Ĳaçan kim bedī'ü'l cemāl melikzādeni ol yanġlıġ körġi irşe 'ıŝķ otı *könġlinde* şu'le urdı. (SM 151) YT.

Ve özi *yigitlikde* 'ulüm tekmīli kıldı. (MN 140)

YT.

İnsā ve tārīh fennide bī-naźīrdür. (MN 140)

YT.

Büzürgvār atasınıġ hānķāhıda dervīŝler burunġı düstur bile *barġa anıġ*

YT.

YT.

tigriside müctemi'dürler. (MN 141)

Mürüdlergâ meşâyıhlarnıñ sözini eşitmekdin fâyda nê turur. (TE 55)

YT.

Yana cafer-i şadıqñıñ mertebesi **barça meşâyıhlardın** artuq durur. (TE 61)

YT.

Dağı veys-i kârenî ol ferîşteler bile 'araşâtğa kèlip **uçmağka** bargay. (TE 69)

YT.

Her âdîne kècesi perîler kèlip **mèning katında** sabaq oqup 'ilm öğrenürler.

Z.

YT.

(TE 90)

Têngri ta 'âlânıñ döstluğında érenler kaçan kâmil bolur. (TE 159)

YT.

Yana her kim yalguzluqñı yaman körüp halâyıq bile şöhet tutmağñı sêvse, ol kişi **selâmet yoludın** yırâq tüşti. (TE 160)

YT.

Sèniñ işiñg **bu tève tilemekdin** 'acâyıbraq turur. (TE 165)

YT.

Anı tøküp devlni yana kudukka salıp tarttı érse, içi tola kümüş çıktı

Z.

Z.

érse, anı yana tøküp devlni yana **kudukka** saldı. (TE 187)

YT.

Yana **Yūsuf-ı bin hüseyñ zü'n-ündin** sordı kim nê kişi bile hbet tutalı

YT.

dêp. (TE 208)

On sêkiz miñg âlemni **bâyezîdtin** tola körer mên. (TE 210)

YT.

2.1. CÜMLENİN ÖGELERİ

Cümlenin yapısında bir yüklem ile yüklem anlamında çeşitli anlamlarda tamamlayan başka ögeler bulunur ‘özne, nesne, yer tamamlayıcısı, zarf’ adı verilen bu ögelerin varlığı, sayısı ve yeri yüklem anlamına soy ve çatı bakımından niteliğine ve ihtiyacına göre değişir. Ögeler cümle içinde zorunlu veya yardımcı öge olarak görev yaparlar. Zorunlu ögeler fiilin ortaya çıkabilmesi için gerekli ögelerdir. Yardımcı ögeler ise yüklemi yer, zaman, tarz ve benzeri bakımlardan tamamlayan ögelerdir (Karahan, 2011, s. 13).

2.1.1. YÜKLEM

Leyla Karahan eserinde yüklem için şu şekilde bir açıklamada bulunur: “Cümlede yargıyı üzerinde taşıyan öge yüklemdir. Kılış, oluş ve durum yüklem tarafından karşılanır. Yüklem cümlenin ana ögesidir. Diğer ögeler yüklem anlamını çeşitli bakımlardan tamamlamak üzere cümlede yer alır.” (Karahan, 2011, s. 14).

Yüklem Özellikleri

- Yüklem ekli veya eksiz olarak yargı yüklenmiş bir fiil veya isimdir (Karahan, 2011, s. 14).

Ol zamān bedī’ü’l cemāl ādemīning yısını işitti irşe özige kelip közini açtı irşe melikzādeni **körđi**. (SM 152)

Ol ‘ifrit melikzādeni ot tağdın kıynar deryādın **ötkerdi**. (SM 159)

Serv bānū ol zamān melikzādening hekāyetini baştın ayak aydı irşe barça işitkenler **aydılar**. (SM 168)

Tağı her zaman bir birining boynın kıçup visāl bağındın gül **terer irđiler**. (SM 155)

Tağı tace’l mülk melikzādeğa köp māl **birđi**. (SM 131)

Serv bānū melikzāde bile kıçuşup tengri ta’alāğa şükürler kılıp köp **şādlık kıldı**. (SM 176)

Tağı melikzāde **köz tuğar irđi** kim bedī’ül cemal kelgey tip. (SM 177)

Hvāceġining meyl-i hātrı *anınġ mü'eddī-leri sarı irdi.* (MN 82)

Köp taħşil kılıp mütedavilātnı mükerrer *ötkerdi.* (MN 83)

İkkilesi til bile gāhī nazm *aytur irdi.* (MN 75)

Öz zamānınınġ Melikü'l kelām'ı irdi. (MN 66)

Özi şehir mescid-i cāmi'ide *sülük kılar irdi.* (MN 60)

Egerçi hīç ihtiyācı daġı *yoġtur,* ammā vech-i ekmel bile *tiler* ki *tekmil kılay.*
(MN 141)

Ehl-i taħkik oġugandın song ħāyilining kemālın *ma'lum kılgaylar.* (MN 186)

Maħmūd Barlas Hişār'dın ilçilike kilgende bile *kılıp irdi.* (MN 190)

Semerġant'da ol Ĥazret arzıġa bu nev' *yitkürdiler.* (MN 191)

Atası pādīşāh dīvānında emāret mansıbı *tabtı.* (MN 175)

Velikin sēn bir kün va'az aytıp bizni kıllarımız kıatında *öger ērding.* (TE 54)

Zāhir közi bile bizni *körmey durur.* (TE 69)

- Yükleme genellikle cümlelerin sonunda bulunur (Karahan, 2011, s. 14). Bu tür cümleler kurallı düz cümleler kabul edilir. Çalışmamızın temelinde yer alan eserleri incelediğimizde devrik yani yüklemi cümle başında ya da ortasında yer alan yüklemlere rastlamadık.

Ol zamān melikzāde bedī'ül cemālđın taġı melikeğin taġı melikening anaşığın yāna sa'iddin ħayırbād *ġoldı.* (SM 159)

Taġı bir su kırığında yirge kıoyup közüngni açkıl *tiği.* (SM 159)

Şāhbāl bu sözni işitip beġayet *sevünçlüġ boldı.* (SM 174)

Andın songra şāhbāl pādşāh kırzüm melikini soyurġap yāna öz memlekeğini *birđi.* (SM 176)

Taġı melikzādeġa yāhşı tonlar keydürüp çağır *içürdi.* (SM 176)

Ĥayf ve yüz ħayf andın kim Taşkent yörüşide zāyi' bolġanlar arasında *telef boldı.* (MN 74)

Ve Mevlānā'nınġ Zāfer-nāme tercemesinde ikki miñġ beytdin artuġraq meşnevīsi *bar.* (MN 67)

Özini sevdāyī-/ mizāç ve mütekebbir kışi *dirler.* (MN 184)

Fakîr anı egerçi *körmey-min*, ammâ Mevlânâ Muhammed- i Bedahşîdin tarîfin *işitip-min*. (MN 183)

Ve Semerkant maḥfūzasıda *müddetî ḥâkim irdi*. (MN 177)

Sultân-i Sâhip-ķırân devletidin H̄varizm tahtıda hükümet kılıp emâret dîvanığa *mühr bastı*. (MN 169)

Hîç *ma'lum bolmadı* ki anġa ni *belâ urdı* kim uş bu sıfatlarıdın hîç nime anda *kalmadı* ve il arasıdın *çıktı*. (MN 176)

Kirmân vilâyetide *hükümet kıldı* ve müddetîdür kim pâdişâhı işikide emâret dîvanı da *mühr basadur*. (MN 180)

Gâh sabak okur irdi ve gâh *leventlik kıldı*. (MN 181)

Herî şehriğa taḥşil için kılıp köp vakt sabak okup ḥaylî salâhiyet *kesb kıldı*. (MN 187)

Yana *meşâyıḥlar peygamberlerniġ mîraşḥ'ârları durur*. (TE 53)

Bu koy kişiniġ etmekini alıp kelmîş bolġay dēp, yüzini ol koydın evürdi erse, ol koy tilge kēlip *ayttı*. (TE 78)

- Bir cümlede birden fazla özne, nesne, yer tamamlayıcısı ve zarf bulunabilir. Ancak yüklem tektir. Bir söz dizisi içindeki yüklem sayısı cümle sayısını gösterir (Karahana, 2011, s. 15). Yüklem tek kelimelik bir kurulumda dahi olsa tek başına bir yargı bildirdiğinden cümle içinde en temel yapı halindedir. Ancak yüklemi; zaman, yer-yön, nesne ve yüklemi gerçekleştiren öge olan özne desteklediğinden bu ögeler birden fazla olabilir. Ancak yüklem ne kadarsa cümle sayısı da o kadardır. Çağatay Türkçesinin söz dizimine dair yapmış olduğumuz çalışmada, taradığımız eserlere bakıldığında yargı bildiren yüklem genellikle tek cümle içinde kullanıldığını, birden fazla yüklemli cümlelere nadiren rastlanıldığını söyleyebiliriz.

Her niçe sorşa melikzâde hîç *cevâb birmez irdi*. (SM 93)

Yâna kuçuşup ḥayır-bâd koluşup *ayrılıştılar*. (SM 157)

Kaçan kim aḥşam boldı irşe melikzâde sevünçlüg bolup şādlik bile kōpup öz çādırığa *barđı*. (SM 158)

Ol zamān şāhbālğa kelip haber kıldılar irşe şāhbāl çatıg **ķayguluk boldı.** (SM 169)

Şāhbāl pādşāh bu sözni işitti irşe melikzāde üçün **yıglağı.** (SM 172)

Melikzādeniḡ barça hekāyetini ķurzüm melikke **ayđı.** (SM 173)

Yana pādşah melikzade Seyfū'l Mülūk üçün bir pādşahlarga layık köşk **kopartmıř irdi.** (SM 88)

Beşi tāliblerğa **mürşīd** ve **muķtedā irdi.** (MN 60)

Bu faķīrga pādīşāh mühr teklīfi kılganda tārlıhi **aytıp irdi.** (MN 134)

Yana yüz miḡ şalāvat ve taḡiyyāt ol on sēkız miḡ 'alemniḡ bergüzīdesi, yüz yigirmi tōrt miḡ peygamberlerniḡ serveri, muḡammed resū'l-lāhniḡ canıgā revāniḡa **tēgsün.** (TE 53)

Bu meşāyihlerniḡ sözini ķur'an sözige ḡadīřga münāsib kördüm erşe, ol sebebdin özümi alarniḡ sözige **meşgūl kıldım.** (TE 55)

Yana her kimniḡ kōḡlige ma'rifetniḡ nūrı ornasa, iki dünyāda tēḡri ta'ālādın özge kimērsege **baķmaḡay, meşgūl bolmaḡay.** (TE 338)

- Yüklemin yapısı diğer cümle ögelerinin de belirleyicisidir (Karahān, 2011, s. 15). İncelemesini yaptıḡımız eserlerde tek kelimelik yargı bildiren cümlelere nadiren rastlanıldıḡını belirtmiştik. Tespitlerimiz sonucunda oldukça bol ögeli, zengin kelime içeriḡi olan cümlelerle karşılařıldıḡını söyleyebiliriz. Yine Çaḡatay Türkçesinin altın bir edebī çaḡ olduḡunu zengin ögelere sahip cümle kurulumundan da anlamak pek tabii mümkündür.

Ol yıgaçniḡ tüpinde yigirmiçe bicinler turup melikzādeḡa işāret kılar

YT.

Ö.

Z. YT.

Y.

irdiler. (SM 109)

Takı on anca māl anḡa katıp köp pādşahlarga layık tecemmüller yāsap

CDU

Z.

kızını sālih vezīrga tapsurđı. (SM 85)

N.

YT.

Y.

Takı ‘ākıbet hak ta’ālāning kazāsıǵa boyun sundı. (SM 87)

CDU Z. YT. Y.

Ol zamān men alarǵa minnet kopup sizni ündetkey men. (SM 157)

Z. Ö. YT. Z. N. Y.

Derhāl melikzādeni köterip havāǵa çıkardılar. (SM 166)

Z. N. Z. YT. Y.

Be-ǵāyet kābiliyyeti bar. (MN 80)

Z. Ö. Y.

Ve fakır mu’ammāǵınaların cem’ kıldurdum. (MN 62)

CDU N. Y.

Mevlānā gāhī nazmǵa hem iltifāt kılur irdi. (MN 60)

Ö. CDU YT. CDU Y.

Hem şabūn-hāne işikide kuçening ortasında özi üçün höcreǵına yāsap

CDU YT. YT. Z. YT. Y.

irdi. (MN 63)

Hem ifāde, hem istifādeǵa becid meşǵul boldı. (MN 135)

YT. Z. Y.

Bu keçe tēngri ta’ālādın derhāst kıldım. (TE 57)

Z. YT. Y.

Habīb-i ‘acemīni ‘arefe künidin bir kün burun başrada kördiler.

N. ZT. YT. Y.

(TE 118)

- İsim veya fiil cinsinden kelime grupları yüklem olabilir (Karahana, 2011, s. 17).

Takı anıng ivi **şehristān-ı sīmīn aqlıǵ yırde turur.** (SM 155)

Kaçan kim namâz-ı şâm ötti irşe havâ yüzinde köp meş'ale bile fânûslar *peydâ boldı*. (SM 143-144)

Taķı sen *meniġ ferzendim turur sen*. (SM 158)

Biz *kurzüm melikniġ nökerleri turur biz*. (SM 166)

Törtinçi meclis 'aşr fużalası zıkrıde kim şı'rğa *meşhūr* ve *mübāhī imestürler*, ammā alardın nazm tarıķıda köp letāyif *zāhir bolur* ve köp zarāyif *baş urar*. (MN 132)

Hoş-tab' ve *hoş-meşreb* ve *hoş-sohbet* ve *şırın-kelām kişidür*. (MN 133)

Mır *ol vilayetniġ vācibü'l- ihtirām sādātındur*. (MN 134)

Ve bu mu'ammā kim "Şāh Babur" *hāşıl bolur*, ol risāledin, *Mevlānā'nıġ hāşşe mu'ammālarındın durur*. (MN 134)

Hoş-hānlıġda *ferīd-i zamān irdi*. (MN 136)

Hāzret-i Mevlānā Muhammed-i Tebādegānī kudise sırrıhu'nıġ helfedür. (MN 141)

Kabuliyetliġ, hoş-sohbet ve şirin-guy kişi irdi. (MN 60)

Yana bir kün cafer-i şādıķ yalġuz bir yazıda *barur irdi*. (TE 65)

Mēniġ mālım *tēngri ta'ālāniġ rızası durur*, daġı halkdın *bī-niyāz bolmaķ durur*. (TE 125)

Her biriniġ aġzıda *bir uluġ inçü irdi*. (TE 198)

Fārīza haķ bile *sohbet tutmaķ durur*. (TE 232)

Andaġ kim hīç sabr u ārām bedī'ü'l cernalniġ könglinde qalmağı. (SM 147)

Şāhbāl pādşāh melikzādeni ol hüsn ü cernal bile benđ içinde körđi irşe könglinde mihr-i şafaķatı *arttı*. (SM 174)

Yāna melike bile anaşı bilür irdiler kim yalġan *aytur*. (SM 150)

Halāyıkniġ arasında şıdķ u şafā *qalmadı*. (TE 64)

2.1.2. ÖZNE

Cümlede yüklemden sonra ikinci derecede önemli ögedir ve yüklemle beraber temel öğeler grubunu oluştururlar. Cümlede yüklem bildirdiġi kılış, oluş ve durumu üstlenen, yükleme göre cümlede "yapan" ya da "olan" durumunda bulunan unsurdur (Coşkun, 2014, s. 70).

Cümlede yapanı veya olanı karşılayan öge öznedir. Özne yüklem gösterdiği kılışı, oluşu ve durumu üzerine alır (Karahana, 2011, s. 18).

Özne, yüklem bildirdiği anlamı tamamlayan, başka bir ifadeyle cümlede bildirilen hükmün meydana gelmesini sağlayan ögedir (Özkan & Sevinçli, 2013, s. 126). “*Kimse, cümlede kılanı ve olanı temsil eder.*” (Banguoğlu, 2007, s. 525). Cümlede bir varoluşu veya bir yapma ve olmayı gerçekleştiren öge öznedir. Özne, yüklem gösterdiği bildirmeyi veya olma-yapmayı gerçekleştiren; yani bir değişimi yaşayan varlıktır (Karaağaç, 2012, s. 505). Kendisine kavram yüklemesi yapılan unsura denir (Güneş, 1996, s. 182). Yüklem anlamına göre, olan veya kılan sözcük de söz öbeği de öznedir (Gencan, 1979, s. 151).

Öznenin Özellikleri

- Özne, yüklemi isim olan cümlelerde, edilgen fiilli cümlelerde ve yüklemi oluş bildiren fiil cümlelerinde “olan”ı, diğer cümlelerde “yapan”ı karşılayan ögedir (Karahana, 2011, s. 18).

Takı *melikzāde* öz salını keltürüp alarnıng kemesi kaçında tunguzdı. (SM 128)
Takı her kün *melikzāde* serendil meliki kaçında çağır içip öz sergüdeştini aytır irđi. (SM 133)

Bir kaçıtğ yel kelip mening kememni kırk kün tengiz yüzinde iltür irđi. (SM 138)

Takı ilan köp üçün ol cezirede *tura almadım*. (1. TK) (SM 138)

Takı maŋga kök ol birip *özleri* ħurmā encir türlüg miveleler yeyür irđiler. (SM 140)

Takı *köp ħalāyık* anıng sebebdin helāk bolğay. (SM 87)

Bizni Süleymān peygamber saŋga yiberip turur tip aydılar irşe ol zāmān *men* koçtım. (SM 97)

Takı yıraçtın *bir uluğ cezire* körinđi. (SM 127)

Ol neheng ol cezireğa yiñip öldi. (SM 127)

Ĥazret-i Şeyĥ Ebī Sa‘īd-i Ebul Ĥayr ħuddise sırruhunıng nebirelerindendür. (3. TK) (MN 44)

Meşhed şu ‘arāsı anıng ħıdmetide yığılur irđiler. (MN 45)

Pādişāh anġa öz tārihin buyurdi. (MN 46)

Anıng bile hezl kılġuġıclar “Melik-i gāv” dirler. (MN 100)

Ebnā-yi cinside andaġ *kişi* yoġ irdi. (MN 74)

Mevlānā zü-fünun ve rengin ve pürkār vāġi’ boluptur. (MN 138)

Anıng işleri andın meşhūrtaġ durur. (MN 86)

Mevlānā arızasını Hāce’ge birġi. (MN 82)

Anıng ni yirliġ irkeni ma’lum imes. (MN 69)

Ol Hāzret rūhāniyyetidin alarġa *feyz-i bī-gāyet ve imdād-i bi-nihāyet* yitsün.
(MN 131)

Aybi mundın özge yoġtır kim derviş-veş ve şūfi kişi. (MN 142)

Yana *meşāyihlar* peyġamberlerniġ mīraşġārları durur. (TE 53)

Veysġa *ol aġırlamaġ* ġōş kēlmes ērdi. (TE 74)

Yana *şeyhniġ nefsi* ol zamān feryād kıldı. (TE 363)

- Özne fiile ġokluk, iyelik ve aitlik eki dışında ġekim eki almadan baġlanır (Karahān, 2011, s. 19).

Men seyfe’l mülük bile ġavul ġılıp turur men. (SM 149)

Taġı öz murādını tapıp yāna kelip bu memlekette pādşāhlıġ ġılġay tiġiler irşe
pādşāh bu sözni işitiş ġayġulug bolġi. (SM 87)

Ol sipāhılıġ şūretide bolur irġi. (MN 91)

Bu tāriġde kim *bu risāle* bitildi. (MN 84)

Dīvān başı bu vāġi’ni Hāce Mecdu’d-dīn Muġammed ki mübāşir irġi, anġa
ġavāle kıldı. (MN 82)

Hāceġiniġ meyl-i ġātrı anıng mü’eddī-leri sarı irġi. (MN 82)

Ammā *imlāsı* dürüst imes irġi kim şi’rin bitigeş. (MN 83)

Atası pādşāh-i zamānning vezāret dīvanıda mühr basıp durur. (MN 80)

ġün *kemālātı* ezher mine’ş-şemsdür, *şerġ kılmaġı* ihtiyāc imes. (MN 132)

Yana *resül’aleyhisselāmnıġ ġadīşı* andaġ turur. (TE 55)

- Bir cümlede birden fazla özne bulunabilir (Karahana, 2011, s. 19).

Taķı *aķaķı anası barça vezīrler begler* Őadlıķ kıldılar. (SM 99)

Melikzādeniŕ kulları nōkerleri andaĝ saķındılar. (SM 135)

Anıŕ için kim yolında *kōp tenĝizler* yāna *ot taĝlar* taķı *ķaynar đeryālar* *čangallar* bar turur. (SM 156)

Gāhī *sevdāsi* andaķ ĝālib bolur kim *mizāci* Őıĥhat ķānūnıdın münĥārif bolur. (MN 90)

Yana *ādem, ĥavvā, mūsā, dāvud, muĥammed 'aleyhi's-selām barça* öldiler. (TE 76)

Ol nēmeni tiler mēn kim *munča 'azīz ērenler, muvaĥĥidler* tiley dururlar. (TE 86)

Yana *baylar dervīŐler* tartķan belāĝa taĥammūl kılıp tarta almaslar. (TE 338)

Her kim öz nefsiĝa 'āŐıķ boldı ērse, *tekebbūr, ĥasūdluķ, yavuzluķ* anĝa 'āŐıķ bolur. (TE 356)

- Özne bazı cümlelerde bir kelime veya kelime grubu olarak yer almaz. Cümlenin öznesi, yüklemın taşıdığı Şahıs ekinden anlaşılır. Şahıs ekinin işaret ettiği zamir cümlenin öznesidir (Karahana, 2011, s. 20).

Taķı yiti ay alarĝa hīč zaĥmet tegmeyin tenĝiz yüzinde *yōriđiler*. (3. ĆK) (SM 125)

Anıŕ ĥikāyetni sizge *ayıtķay men*. (1. TK) (SM 145)

Yā melikzāde sendin biş suvāl *sorar men*. (1. TK) (SM 175)

Özin Ői'rga *mensūb ķilur* ve il ķaŐıda Ői'rler *oķur*. (3. TK) (MN 100)

Kōprek evķāt meşhed'de *bolur*. (3. TK) (MN 99)

Müddetī iŐitip iŐitmeske salıp kōrūp kōrmeske *salındı*. (3. TK) (MN 85)

Bu faķīr Türk ve Sārt arasında andın tamāmraķ ķiŐi *kōrmeydür-min*. (1. TK) (MN 74)

Ammā faķīr Semerķand'da irkende mu'arrifleridin her niče *tefaĥĥus ķıldım*. (1. TK) (MN 70)

Bir kūn ĥōcreside özige yāraŐa *tabĥ ķiladur irmiŐ*. (3. TK) (MN 60)

Andın ‘ilm tahsili için şehriğa **kildi**. (3. TK) (MN 137)

Evvel-i hālida andın çıkıp tahsil için Semerqand’ğa **bardı**. (3. TK) (MN 143)

Tahsil işin tekmil kıılır vaqtda gāyet-i hoş-ṭab’lığıdın ve müsāhibler hātırı cihetidin levendlıqlarğa **tüştü**. (3. TK) (MN 143)

Faḳır hod bu nev’güstāhlıqlar **ḳıla almas-min**. (1. TK) (MN 147)

Her kimerse bu üç kitābda oḳusa barça meşāyihlarning sözini **tamām bilgey**. (3.TK) (TE 54)

Şāyed, kim bir mü’min ḳulning du’āsığa **uçrağay biz**. (1. ÇK) (TE 54)

Bêş türlüḡ ḳişining soḫbetindin **yıraḳ turğay siz**. (2. ÇK) (TE 67)

- Hitap unsurları, yükleme bağlanmadıkları için özne değil cümle dışı ögedir. Bu ögenin anlam bakımından her zaman özne ile örtüşmesi şart değildir (Karahana, 2011, s. 21).

Yā közümninḡ yāruḳı mening kõnḡlüm ḳaçan tökezgey kim seni ḡarīplıḳğa yibergey men (SM 103)

Yā melikzāde ol kün kim tenḡizde sizdin ayrıldım. (SM 138)

Yā bibi rābia! Bu evdin çıkıp tenḡri ta’ālāning ḳudretinḡ nişānesin körgil! (TE 143)

- Arka arkaya sıralanmış bazı cümlelerde özne ortak olabilir. (Karahana, 2011, s. 22).

Melikzāde yir öpüp tapuḡ kıldı taḳı tenḡri ta’ālāni yād kılıp uluḡ duālarını oḳır irdi. (SM 107)

Çaḡır **içer** taḳı biziḡ mihmānımız **turur**. (3. TK) (SM 146)

Taḳı özini saḳlayu bilmeyin yānıp barurda bir yıḡaçning tüpinde **yıḳıldı** taḳı **bī-hūş boldı**. (3. TK) (SM 151)

Sābūn-hāne müşrifı irdi, hem sābūn-hāne işikide kuçeninḡ ortasında özi için ḫöcreḡına yasap **irdi**. (3. TK) (MN 63)

‘Arūz bilür **irdi** ve **Siyerü’n Nebī** nazm kılıp irdi. (MN 63)

Bed-mizâcılıkları cihetiðin Horâsân'da *tura almay* 'Îrâk'ka *bardı*, andın Mekke ve Medîne ve Beytü'l mağdis ve köprek enbiyâ ve meşâyih mezârâtın yayak barıp *ziyâret kıldı*. (3. TK) (MN 85)

Meşâyihlar dünyâdın âhîretğa ulansa, *biz* ne iş kılgay biz kim, selâmet bolgay biz. (TE 56)

Biregü Qurân *oğur* velikin manîsini *bilmes*. (3. TK) (TE 56)

Yana *bu kitâb sözlere* nâmerdlerni merd kıılır, merdlerni şîrmerd kıılır. (TE 57)

- İsim cinsinden kelime grupları özne olabilir (Karahan, 2011, s. 22).

Takı *yüziniñ yâruqluğu* tolun ay teg komuyur irdi. (SM 150)

Bedü'l cemâlniñ hiç uyquşı kelmez irdi. (SM 150)

Ba'zı hâlâtıda eger *birer nime nâ-mülâyimlik* bar irdi. (MN 84)

Şâh-ruh Mîrzâ zamânıdın bu Ferhunde devrângaça *köprek selâfîn ve ekâbir ve müte'ayyin ilge hem medhi ve hem merşiyesi* vardır. (MN 82)

Ol yirlerde *bu nev' oğşaşı* yok *mezesiz mükâbereler* gâhi vâki' bolur. (MN 70)

Hücân vilâyetiniñ kâdîsi işek rüşvet birip şadr anı kâdî kılganga *bu kıt'ası* meşhûrdur. (MN 62)

Yıraq memâlikdin bu tâyife anıñ dersi 'ışkığa gurbet ihtiyâr kıılıp kilürler. (MN 135)

Yüz âbâdân tâlib-i ilmdin artuğ her kün andın nef' alurlar. (MN 135)

Ma'lûm imes kim bu fende *hergiz hiç kişi ança câmi ve müftid kitâb bitimiş* bolgay. (MN 137)

Bâ-vücüd-i ihtîşâr-i mağlûb-i müstevî şan'atıda kim *andın müşkilrek şan'at* bolmas. (MN 137)

Yahyâ-i ma'âz atlık meşâyih kim herü şehride imâm erdi. (TE 54)

Meşâyihlar sözi mürîdlerniñ sınığ könglini yüreklendürür. (TE 55)

Her kayda yahşı érenlerniñ sözi sözlense, tenğri ta'âlâniñ rahmeti yağar bolsa, *ayıtkan eşitken kişiler* ülüşsiz kalmağay. (TE 55)

- Cümle tahlillerinde yükleme sorulan kim, ne soruları özneyi bulmaya yardım eder (Karahan, 2011, s. 23).

- Kim *men* seni yüz miñg hâcetler bile têngri ta'âlâdın tilep turur men. (SM 103)
- Men** bir cezîrege yitdim. (SM 138)
- Siz** bir nazâr özünġüzni seyfe'l mülükke körgüzgey siz . (SM 149)
- Velikin *könġli* talpınur irdi. (SM 149)
- Yâna eger meni bu melikzâdeġa birmesenġiz *men* özümni öltürür men. (SM 162)
- Şi'iride ġaylî *çâşnî* bar. (MN 99)
- Tab'ı yamanlıġ sarı** her niçe dise, yaġşı barur. (MN 84)
- Ve *öziniġ tab'ı* ta'rîf kılungaça bar. (MN 80)
- Öz zamânda *şi'iri* etrâk arasında köp şöhret tuttu. (MN 68)
- Fakîr ve nâ murâdlıkda közige *za'f* târî boldı. (MN 61)
- Ĥudâ ve ġalk-i Ĥudâ kaşıda müstahzen tüşüp *hiç kişi* hiç nev' ayb tapa aymadı. (MN 133)
- Her kim** bir mes'ele anıġg bile baġş kılsa irdi, mülzem bolmaġunça kutulmas irdi. (MN 138)
- Ĥâlâ vuzû' ve namâzıda mübâlaġa cihetidin *vesvâs* peydâ boluptur. (MN 138)
- Ve *Mîr'niġ mundaġ işleri* lâ-yu'ad ve la-yuġşâdur. (MN 147)
- Ve ġüsn-i ġulġ ve ġüsn-i ġalkda *nażîri* yoktur. (MN 153)
- Yana eger başında tekebbür bolsa, *ol tekebbür* başındın çıġġay. (TE 54)
- Köp arabî kitâplarnı okumaġunça *kimêrse* kurânniġ ġadîşniġ manîsin bilmes. (TE 56)
- Her künde meşâyıġlar sözidin yêti varaġ okusaġġız, köġlünġizdin *ġaflet* çıġġay. (TE 56)
- Râbi'a bile mızır ġoyınıġ tûġi sanınca muġammed ümmetidin *têngri ta'âlâ* bu ġırġa berekâtıdın baġışladı. (TE 73)
- Ĥalâyıġniġ helâk bolmaġlıġı yıraġ ġalmaġlıġı** iki işde durur. (TE 231)
- Têngri ta'âlâniġ ġudreti birle *köġlerniġ ġapuġları* açıldı. (TE 166)

2.1.3. NESNE

Cümlelerin öge dizilişine baktıġımızda, yüklem bildirdiġi yarıdan etkilenen öge nesnedir. Nesne, eklendiġi fiil cümlelerine geçişlilik özelliġi katar. Eġer bir fiil

cümlesi ya da isim cümlesi nesne almıyorsa geçizsiz cümle özelliği kazanır. Araştırmacıların nesne hakkındaki görüşlerine değinecek olursak:

Cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen öge, nesnedir. Nesne, sadece yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur. Geçişli fiiller, nesneye yönelerek onu etkiler. Nesne geçişli fiil cümlelerinin zorunlu ögesidir (Karahan, 2011, s. 25). Fiilin tesir ettiği nesneyi, şahsı, şeyi karşılayan cümle unsurudur (Ergin, 2013, s. 399). Cümlede kimsenin, dolayısıyla yüklem etkilediği kişiyi veya şeyi temsil eden kelimeye nesne adını veririz (Banguoğlu, 2007, s. 527). Cümlede yüklem doğrudan etki ettiği ögeye nesne denir (Özkan & Sevinçli, 2013, s. 137). Öznenin ediminden doğrudan doğruya etkilenen sözcüklere nesne denir (Gencan, 1979, s. 155). Tümcede yüklemle dile getirilen kılışın doğrudan etkilediği varlığı gösteren ögeye nesne denir (Şimşek, 1987, s. 134). Öznenin gerçekleştirdiği yapmadan etkilenen varlık, yapma durumu çekimindedir ve cümlenin nesnesidir (Karaağaç, 2013, s. 508).

Günay Karaağaç nesne hakkındaki görüşlerini şöyle devam ettirir: “*Yapma hali, bir ismin, geçişli eyleme bağlanarak, hareketten etkilenen varlık konumunu kazanması halidir. Bu haldeki bir isim, cümle içerisinde nesne durumundadır. İsmi bu hali bazen eksiz, bazen ekli olarak bulunur. Bu hal, söz dizimlik bir hal olduğu için, geçişli fiillerin önündeki söz veya sözler, ek almamış olsalar da yapma halindedirler ve öznenin eylemini yönelttiği varlığı gösterirler.*” (Karaağaç, 2017, s. 231).

Yapılan tanımlardan yola çıkarak fiilin bildirdiği ve hareketten etkilenen kişi veya herhangi bir varlığı işaret eden bir kelime, kelime grubu veya fiilimsileri nesne olarak kabul edebiliriz.

Türkçenin her döneminde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de oldukça zengin cümle kuruluşları vardır. İncelemesini yapmış olduğumuz eserlerde de tespit ettiğimiz kadarıyla, nesne kullanımı oldukça yoğundur. Öznenin yaptığı yüklem bildirdiği hareketten etkilenen nesne kullanımı oldukça zengindir. Kullanım olarak Çağatay Türkçesinde nesne kullanımı hakkında şunları söyleyebiliriz: Belirtme hal ekini alan nesnelere ve tek kelimelik nesnelere genel kullanım olarak orta düzeydedir. Ancak özellikle “ki” bağlacı ile bağlı olan çoğu cümlelerde nesne kendi başına bir kelime grubu olarak veya cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür kullanıma

özellikle incelediğimiz üçüncü eser olan *Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi* adlı eserde rastlamaktayız. Ayrıca sıralı cümlelerde ortak nesne içeren cümleler de yoğunluktadır.

Verdiğimiz bu bilgilerden sonra tespitini yaptığımız bu nesneli cümleleri vererek, nesne ögesini somutlaştırmak yerinde olacaktır.

Nesnenin Özellikleri

- Nesne fiile eksiz veya yükleme hali eki ile bağlanır (Karahan, 2011, s. 25).

Taķı ikelesi ***oğlanrı*** yāhşı şefakatlıg dāyālargā tapşurdılar. (SM 86)

Taķı uyālğanıñdın ***yıñgını*** yüzige yāptı. (SM 152)

Ol zamān melikzāde ***öz hekayetini*** tamām ayıttı. (SM 153)

Andın songra şāhbāl pādşāh kuzüm melikini soyurgap yāna ***öz memleketini*** birđi. (SM 176)

Özin şı'rga mensüb kılur ve il kaşıda şı'rler oķur. (MN 100)

Dīvān başı ***bu vāķi'ni*** Hāce Mecdu'd-dīn Muħammed ki mübāşir irdi, ānga havāle kıldı. (MN 82)

Şi'rni yāhşı aytur irdi. (MN 83)

Bu faķır Türk ve Sārt arasında ***andın tamāmraķ kişi*** körmeydür-min. (MN 74)

Mīr'niñ merkebin ol itke oħşatıp-min kim ānga ***bir meymūnnı*** mindürürler. (MN 147)

Az fırsatda ***huķūtnı*** andak bitidi. (MN 148)

Biz ***bu kitābnı*** fārsīdin Türkçe tilge évürdük. (TE 53)

Barça türlüg ilmlerde yana cafer-i şādık rağiyallahu anhu muħammed-i bāķırdın ***köp rivāyetler*** kılur. (TE 61)

Veys ayttı ***e'ūzu billāhi mines-şeytāni'r-racīm***. (TE 75)

Kačan kim vefāt boldı erse, ***anıñ hālını*** āngladılar. (TE 195)

Tengri ta'ālā buyurdı ***mēni*** uçmağka eltgeyler. (TE 130)

Yā emīre'l mü'minīn 'alī! Tēngrilik üçün mānga ***tahāret kılmağrı*** öğretkil dedi. (TE 87)

Bu meşāyihlarnıñ sözini kur'ān söziğe hadīşga münāsib kördüm erse, ol sebebdin ***özümni*** alarnıñ söziğe meşğül kıldım. (TE 55)

- Yükleme hali eki taşımayan nesnelere belirtisiz nesnedir; genel bir varlığı, bir türü karşılar (Karahana, 2011, s. 25).

Pādşāh sevünçlüg bolup uluğ toylar kılıp barça uluska **ögülge** birđi taqı dervişlerge **sadaqalar** birđi. (SM 86)

Yāna on altı yaşığa yitti irşe bir kün pādşāh mısır şehrin āyīn bağlatıp ol köşknı kütluğlap oğlığa **çağır** içürđi. (SM 89)

Bir alṭun kürşī keltürdiler. (SM 89)

Taqı melikzādeğa melike aṭaşı **bir şehir** bağışladı. (SM 132)

Taqı çolpan teg közlerindin ay yüzige **yāş** aqıtur irđi. (SM 151)

Mevlānā Nizāmdı'd-dīn kazā mesnedide mütemekkin irkende maḥkemesi ve dāru'l kazāsıda **sicillāt** ve **kabālecāt** ve **şer'ıyyāt** anğa ivrülür irđi. (MN 142)

Yana derdni qabül kılsa , tēngri ta'ālānıng 'ināyeti bile **dermān** tapar. (TE 57)

Cemāl-i mūşılı köp yıllar zahmet körüp köp mällar ḥarç kılıp resül aleyhis selāmning yavugunda **bir ziyāretlüg yer** aldı. (TE 58)

Ėmdi miñg altun yarmaq ol kökürçken eyesi üçün **şadaqa** bėrdim. (TE 342)

Yana şābit-i benānī raḥmeetullāhi aleyhi ḥasan-ı başrığa **bitig** yeberdi. (TE 89)

Velikin şadağıdın eyeridin, tonıdın **türlüg ünler** eşitür erdi. (TE 166)

- Yükleme hali eki taşıyan nesnelere belirtili nesnedir; bilinen bir varlığı karşılar (Karahana, 2011, s. 25).

Taqı **Seyfe'l mülükni** ol alṭun kürşī üze olṭurttılar. (SM 89)

Falān ḥazīnecini üdenğiz. (SM 89)

Taqı melikzāde **melikeni** siñgil tuṭındı. (SM 126)

Nāgāh bir uluğ neheng kelip **alarning salını** tişledi. (SM 126)

On tört, yā on biş yaşıda **mu'ammānu** andağ aytur ve açar ki maḥall-i ta'accübdür. (MN 106)

Bāz-güne **ḥatını** andağ revān ve şāf bitir ki maḥall-i ta'accübdür . (MN 100)

Ḥorāsānğa kilgende bā'ış-i taḥşil **kılurnı** zāhir kıldı. (MN 96)

Nesh-ta'lik **ḥatın** dağı yaman bitimes. (MN 95)

Felāket anğa müstevli bolđı, faqır **anı** yığışturdum. (MN 90)

İttifāken bu şi'ri bile **özün** hiev kıluptur kim bā-vücut-i ol kim hiç mezesi yoqtur ve qāfiyesi hem galaṭdur. (MN 91)

Bu āhvālınıᅡ setr ü kitmānı üçün **melāmetni** ihtiyār kılmış bolᅡay. (MN 142)

Ėmdi biz **bu kitābnı** muhtasar kılduᅡ. (TE 54)

Tēngri ta'ālā alarınıᅡ duāsı berekātıdın bizge raᅡmet kılıp **yazuᅡlarımıznı** 'afv kılgay. (TE 54)

Bir kün **imām muᅡammed-i ᅡ'ārezmīni** kördüm. (TE 57)

Mēn muᅡammedni körmeyin murāfaᅡat üçün **barᅡa tişimni** sındurdum. (TE 73)

Her kim anınıᅡ atını eşitti ērse, **kōngli** řād bolur ērdi. (TE 189)

Oᅡᅡ sarıᅡı eşikni aᅡayın mu ? (TE 215)

Tēngri ta'ālānınıᅡ ᅡudreti bile bir arslan kelip, ol ᅡuduᅡnınıᅡ aᅡzını aᅡıp, iki ᅡolını ᅡuduᅡnınıᅡ aᅡzıᅡa berkitip, **iki ayaᅡın** salındurdu. (TE 363)

Barᅡa il ayttılar biz **bu suvālleriniᅡni** bilmes biz dep. (TE 141)

- Belirtisiz nesne yüklemin yanında yer alır (Karahana, 2011, s. 26).

Bir nece vaᅡtta **kōp türlüᅡ 'ilimler ᅡatlar** öᅡrendiler. (SM 88)

Andın soᅡᅡra melikzāde ᅡamıřlar bile taᅡtalar bile tanāblar bile **yāᅡı sal** yāsaᅡı. (SM 124)

Andaᅡ kim melikzāde üçün **kōp tecemmüller** tertīb kıldı. (SM 131)

Taᅡı ol peyk serendilᅡa yitip tileklük biᅡiᅡini yitkürᅡı irse serendil pādřāᅡı řād bolup biřāret ᅡaldurup **kōp sadaᅡalar** birᅡı. (SM 131)

Ol zamān ᅡurzüm melik řāhbālᅡa **ilᅡi** yiberᅡı. (SM 171)

Bu faᅡırnınıᅡ medresesinde **sabaᅡ** oᅡur. (MN 96)

Öz müdde 'āsı mavāfaᅡatı 'arza-dāřıfı hem bitip irdi. (MN 82)

Atası pādışāᅡ-i zamānınıᅡ vezāret dīvanıda **müᅡr** basıp durur. (MN 80)

Kazan astıᅡa **otun** koyuptur. (MN 60)

Mir Refı'ü'd-dīn Hüseyᅡn'ᅡa **ᅡāher-zāde** bolur. (MN 142)

Daᅡı alarınıᅡ naᅡarındın **ülüş** alᅡay. (TE 57)

Yā emīre'l 'alī! Tēngrilik üçün manᅡa **ᅡahāret kıлмаᅡnı** öᅡretgil dedi. (TE 87)

Derhāl tēngri ta'ālāning kudreti bile ol iki kēsek yıǵaçdın **üzüm** peydā boldı.
(TE 224)

Bādiyeǵa kirdi ērse, anǵa şeytān **bāzı** bērdi. (TE 368)

- Belirtili nesnenin cümle içindeki yeri deǵışkendir (Karahān, 2011, s. 26).

Taǵı **ol ton bile ol yüzükni** seyfe'l mülükke baǵısladı. (SM 90)

Men taǵı sizni sevgen üçün **bularnı** sizge baǵısladım. (SM 90)

Ol yüzükni Seyfü'l Mülükke baǵısladı. (SM 90)

Men taǵı sizni sevgen üçün **bularnı** sizge baǵısladım. (SM 90)

Özini mu'ammāyılıǵқа şöhret daǵı birdi. (MN 94)

Ba'zı azızlerni dirler kim yaman hicvler kılupdur, andın 'acep imesdür. (MN 84)

Kiçik yaşdın Mevlānā Muḥammed-i Bedaḥşī **anı** terbiye kıldı. (MN 81)

Ḥorāsān'da '**ulūm taḥşīli** kıldı. (MN 142)

Özüngni ērenler terāzūsı bile tartǵıl. (TE 55)

Her nece çarladı ērse , heç kimērse **ēligin** tutmadı. (TE 66)

Mēn **fuzaylnıng kızların** öz oǵlanlarum üçün alur mēn. (TE 164)

Tēngri ta'ālā **kerāmet tācını** ērenler başınǵa koydı. (TE 145)

Bu ḥiṭābnı eşittim ērse, **dünyā maḥabbetin** tamām könglümdin çıkardım. (TE 144)

- Bir cümlede birden fazla nesne bulunabilir (Karahān, 2011, s. 26).

Taǵı sening katıngda '**ūd u 'anber türlüg hoş būylar** köydürür irdiler. (SM 118)

Taǵı **köp kullar kızlar ivler tecemmüller** baǵısladı. (SM 132)

Taǵı üç ay tēngiz yüzinde **köp imgekler köp 'acāyibler** kördüm. (SM 139)

Taķı *iligin ayāķın* baēladılar. (SM 166)

Ammā ni *tab 'ın* iŝke buyurur ve ni *hāfızasın*. (MN 80)

Ėmdi bu meŝāyihlarınġ atlarını bu kitābdaki devrler iinde bitilgen yosun bile burunlu sonērlı bitip andın sonēgra *muķāmātın kerāmātın* bitili. (TE 58)

Yā veys! *Mēniġ atımnı, atamnıġ atını* nēük bildiġ. (TE 75)

On atla *āyet e'l kūrīsī*, on atla *āmin e'r-resūl*, on atla *kul-huvallāh* oķudum. (TE 121)

Fıķıth 'ilmin hadiŝ 'ilmin yaķŝı bilür erdi. (TE 326)

Yana bēŝ yıl sefer kılıp *horāsānnı, sīstānnı, sēmizkentni, türkistānnı* kēzdi. (TE 375)

- İsim cümleleri nesne almaz. Ancak kural dışı örneklere de rastlanır (Karahana, 2011, s. 27).

Bu sūret bedī'ül cemālning sūret-i turur. (SM 98)

Taķı aķaŝınınġ atı ŝāhbāl-i bin sarūh turur. (SM 98)

Taķı alarnıġ yiri gūliŝtān-ı irem turur. (SM 98)

Meŝnevīsı puhte ve *ġazelleri* revān irdi. (MN 50)

Dīvānı hem il arasında bar ve meŝhūrdur. (MN 50)

Üni ve uŝūl hūb irdi. (MN 73)

Ol sēniġ köġlüġ alġan mēniġ kızımdur. (TE 350)

Yana bir atla *bir tēri tonum* bar ērdi. (TE 178)

- İsim cinsinden kelime grupları cümlede nesne görevi yapabilir (Karahana, 2011, s. 28).

Yāna pādŝāh melikzāde seyfe'l mülük üçün *bir pādŝāhlarġa lāyik köşk* ķopartmıŝ irdi. (SM 88)

Andın sonēgra *at apmaķ keyik atmaķ kılıç neyze oynamaķ kuş salmaķ türlüġ sazlarını almaķ nerđ satran oynamaķ* öġrendiler. (SM 88)

Bir boķça iinde baēlıġ taķı *bir la'l yüzüük* ıķardı *fırūze kaŝlıġ*. (SM 90)

İki avuç yâhşı uluğ ğalġān inġüler meniġ anamġa birmiş. (SM 119)

Melikzāde kelip *bu haberlerni* melikege ayıttı. (SM 128)

Sa' id *öz başıdın kiġkenlerni* hekayet kılur irđi. (SM 138)

Taķı meni öz ivlerige iltip taķı *yıġaçtın tahtağın bir uluğ tahta kafeş* yāsađılar. (SM 139)

Yā melike bu yāvuķta biz işitiirdük kim *seni* ol perk iltip turur tip. (SM 144)

Taķı mangā *kök ot* birip özleri *ħurmā encir türlüğ miveler* yeyür irđiler. (SM 140)

Felek bile *sitze kılġannı* felek yingir irmiş. (MN 90)

Ve öter vaķtıda *bu ġazel maġla'ın* kim tüketmeydür irđi, vaşıyyet kıldı kim Ĥazret-i Maġdümī nüren, tüketip öz dīvānlarında bitisünler dip. (MN 67)

Ve *köprek sınıf şi'rni* yaġşı aytur irđi. (MN 65)

Felek bile *sitze kılġannı* felek yingir irmiş. (MN 90)

Ve Sultān-i řāhib-kırān kim ol *Ĥazretning nüket ve ma'ārifi-ning deķāyık-ı elfāzını ve haķāyık-ı ma'ānīsini* hıġ dāniř-ver alardın yaġsıraķ bilmedi. (MN 131)

Ĥudā ve ġalk-i ġudā kaşıda müstahzen tüşüp hıġ kişi *hıġ nev* 'ayb tapa aymadı. (MN 133)

Faķir ayttım kim *taġvıl-dār ġisābın edā kılurda fāzıl kiltürmek* ġıyānet delilüdür. (MN 135)

Mırzā, Ĥāfızġa diptür kim tüşüp řurāġını alıp bir beyt oķup *bir ayak* tut! (MN 136)

Sizler ne üçün murāfaķat kılıp *öz tiřlerinġizni* sındurmadiġiz dedi. (TE 73)

Yā ġalāyık! řeytānning tileki ol durur kim *munuġ dek sözlerni* siziġ köġüllerinġizde peydā kılġay. (TE 85)

Yana suvāl kıldılar kim *müslmānlık* ne neme durur? (TE 84)

- Cümle tahlillerinde yükleme sorulan ne, neyi ve kimi soruları, nesneyi bulmaya yardım eder (Karahana, 2011, s. 28).

Yāna pādşāh melikzāde seyfe’l mülük üçün **bir pādşāhlarğa lāyık köşk** kopartmış irđi. (SM 88)

Ol zamān barıp keltürdiler irşe pādşāh ol sandüktin **bir ton** çıkarđı. (SM 89)

Melikzāde sa’id bile öz hāssa içki nökerleri birle yārim kiçege tegginçe **çağır** içtiler. (SM 91)

Ol yüzükni kızğa körgüzđi. (SM 123)

Yā oğlum andağ irşe **sabur** kılğıl kim men sening üçün **kemeler** yāsaıayın. (SM 105)

Tağı köp ‘izzet ikrām bile taht üze olıturup derhāl **bir peyikni** bitig bile serendilğa yiberdiler. (SM 130)

Ol yigitni ivge iltip saklağıl men kelginçe. (SM 134)

Siz bir nazār özüngizni Seyfü’l Mülükke körgüzgey siz tiği. (SM 149)

Ġarīb hayaller kılur, ammā **terkibni** rış bağlar. (MN 94)

Köp taşşıl kılıp **mütedāvilātnı** mükerrer ötkerdi. (MN 83)

Anıng kâğızın okumay çırmadı ve **ganimleri tarafın** tuttı. (MN 82)

Mevlānā **bu beyitni** münāsib-i ahvāl ayttı. (MN 82)

Ġāyet-i şüh-tab’lıgıdın **terzık aytağ kâ’idesin** MİR peydā kıldı. (MN 133)

Yigitlikde ‘ākıl-i Küngür’e müte’allık bolup **‘āfiyet tarıkın** terk kılıp .(MN 133)

Pāy-i hişār havzı tükengenige **bu tārīhni** hūb aytıp durur. (MN 143)

Şüft’ning mizācınıng tızlık ve nāzüklükün bu Ġāyet kaça dirler. (MN 155)

Bizing şıfatnımıznı eşitip **vaktı** hōş bolđı. (TE 54)

Köp arabī kitāplarnı okumağunça kimērse **kurānnıng hadışnıng manīsın** bilmes. (TE 56)

Soğra ömer öz évige barganda tiledi kim **hilāfetni** taşlağay. (TE 72)

2.1.4. YER TAMAMLAYICISI

Cümlede yönelme, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan öge yer tamamlayıcısıdır. Bu öge bazı cümlelerin zorunlu bazılarının da yardımcı ögeleridir (Karahana, 2011, s. 29).

Yer Tamamlayıcısının Özellikleri

- Bu öge yükleme yönelme, bulunma, uzaklaşma hal ekleri ile bağlanan bir kelime veya kelime grubudur. Yer tamamlayıcısı mutlaka bu eklerden birini taşımaktadır (Karahana, 2011, s. 29).

Yāna *ol sūretning tegresinǵe* biǵiglig irǵı. (SM 91)

Taǵı yüz miǵ köngül bile *ol sūretkā* ‘āşık boldı. (SM 91)

Ol tonrı boǵçadın ǵıkarıp körǵı irşe bedī’ül cernalning sūretini *ol tonning köksinǵe* körǵı. (SM 91)

Ol zamān sa’īd ǵopup *pādşāh kaǵıǵa* bardı. (SM 93)

Taǵı *melikning bāǵı içinde* melikzāde üçün aǵ ivler ala ǵadırlar tiktiler. (SM 133)

Haǵ ta’alāǵa köp ǵamd u senālar ayǵıp şükür ǵılır irǵı. (SM 164)

Bir niçe kündin soǵra ol perīning nökerleri kelip anı körǵiler irşe barıp *anınǵ ataşıǵa* ayǵılar kim oglunǵıni öltürüp tururlar. (SM 164)

Ol iki oǵlanǵa baǵıp *haǵ ta’alāǵa* şükür ǵılır irǵı. (SM 89)

Mevlānā Muhammed-i Bedaǵşī vāsıtası bile *faǵırǵa* āşinā boldı. (MN 99)

Şatrencǵa ‘aceb meş’ūfdur. (MN 101)

Muhammed-i Alī-i Emīn oǵlıdur kim *ikkinçi meclisde* atı mezkūr boldı. (MN 101)

Anıǵ aǵvālidin şāhib-i vuǵūf *il ǵaşıda* muǵarrer durur kim ǵab’ı nazm imes, yarmaǵ birip *bu ǵāyifeǵa öz atǵa* şı’r ayturur. (MN 101)

Ders ve ifūdeǵa meşǵul. (MN 82)

Ol ǵazret rūḡāniyyetiǵin alarǵa feyz-i bi-ǵāyet ve imdād-i bi-nihāyet yitsün. (MN 131)

Ol dağı kiik yaşda *mu ‘ammāda* celeddür. (MN 106)

Her kimerse *bu üç kitābda* okusa bara meřāyılırlarınđ sözini tamām bilgey.
(TE 54)

Biziň bir dōst ulumız *anda* bar ērdi. (TE 54)

Her künde namāz-ı pīřinni *bir başrada* ılır. (TE 92)

Ne *dünyāğa* köňgöl bērdiler ne *uçmađka* meyil ıldılar. (TE 199)

Dađı tēngri ta’ālānıň udreti bile *maňga* uvvet peydā boldı. (TE 183)

Dağı köp memleketlerdin *anğa* māl kēlür ērdi. (TE 165)

- Bir cümlede birden fazla aynı veya ayrı cinsten yer tamamlayıcısı bulunabilir (Karahan, 2011, s. 29). Uzun kurulumlu cümlelerde, yükleme yardımcı öge olarak aynı ögelerin farklı ek almış halleri eklenebilir. Yer tamamlayıcısı da yükleme yardımcı öge olarak bağlanabildiğinden aynı veya farklı cins olarak cümlede bulunabilir.

açan kim melikzāde on dört yāşığa yitti irşe bara alāyık anıň *körkige* hayrān bolup ir bile atun *anğa* teferrüç ılıp anı irişip yörür irđiler. (SM 88)

Tađı *řem’ yāruđında ol sūretka* bađıp zār zār yıđlar irđi. (SM 92)

Tağı melikzāde đayim serendil sultānı bile atlanıp *avğa uşka* barur irđi. (SM 133)

Ĥorāsān’da fađliyyātdın köp nime kesb ıldı. (MN 89)

Evbe nevāĥside Kūyān eřmeside bolur. (MN 99)

Ĥālā *Merv’de* bir lengeri bar, öter barur *ilge* ıdmet ılır. (MN 91)

şi’r , mu ‘ammā ve sanāyi’de dağı mahāret peydā ıldı. (MN 137)

Kim mest yā maĥmūr, bař ve ayađ yalaň *kūy ve kūçe ve bāzārda* yörür irdi.
(MN 143)

Yana eger kimerse meřāyılırlarınđ sözini bu kitābda bitilgendin köprek tilese, *řerĥü’l ulub atlık kitābda, keşfü’l esrār atlık kitābda*, yana *ma’rifetü’n-nefsi atlık kitābda* tilesün. (TE .53)

Dağı *pādişāhlıgđın, bēglıgđın, memeleket tilemekđin* kēcip turur. (TE 62)

Savukda ıssıkda hıdmeting kıldım. (TE 101)

Büşr-i hāfning tirigide bađdād şehrining kuçeleride hēç kele tēzek salmas ırđı. (TE 194)

Dağı yētti *yüz dünya çağlık uçmağda maᅅga* yer berdi. (TE 266)

Yana kaç kündin songra *merv şehridin bađdādğa* bardı. (TE 241)

- Yönelme, bulunma, uzaklaşma hali ekli tarz, zaman ve miktar zarfları yer tamlayıcısı değildir (Karahana, 2011, s. 30).

Velikin *on altı yāşığa vitkende* garıblıkka tüşüp köp acāyibler körgey tağı

Z.

köp halāyık *anıᅅg sebebindin* helak bolğay. (SM 87)

Z.

Kicelerde uykuğın uygansa sa'ıd bile sözleşür ırđı. (SM 92)

Z.

Tağı *mendin uyālıp* meni uyğatmamış bolğay. (SM 92)

Z.

Her niçe melikzādedin söz sorsalar hıç cevāb birmez ırđı. (SM 93)

Z.

Üç aydın songra yana bir cezireğa yittim. (SM 139)

Z.

Tahsil esnāsıda şı'rga hem iştiğāl körgizdi, dağı yaᅅşığına şı'rler hem ayttı.

Z.

(MN 87)

Kiçik yasudın Mevlānā Muhammed-i Bedaḥṣī anı terbiye kıldı. (MN 81)

Z.

Anıng esnāsıda Hazret-i Kiçik Mīrzā mülazemetide Ka’be seferiğa barıp

Z.

‘irāk’da ayrılıp kıaldı. (MN 146)

Ve vukūf ehli “Bu beytniḡ ma’nāsi yoktur ve nā-mevzūndur.” digende,

Z.

“imesdür.” dip baḥṣ kıldı. (MN 147)

Müddetī **işitip işitmeske salıp körüp körmeske** salındı. (MN 85)

Z.

Ve **āhir-i ömride** redif-āfitāb şı’rī ayttı (MN 67)

Z.

Dağı köngli közi **bu sözlerniḡ bereketindin** yarugay. (TE 54)

Z.

Ol tēbelikindin ilniḡ arasıda yürümes. (TE 71)

Z.

Pādsāhlıḡ çağıngda kırk kalkan kıızıl altun bēür erdiḡ. (TE 183)

Z.

Her nē söz sözleşem, **özümdin** sözleşem mēn. (TE 235)

Z.

Mēn ol ruzī kim **mahlūkniḡ sebebdin** bolğay, yēmegey mēn. (TE 196)

Z.

Sēniḡ bu kıziḡ **kıyāmet küniḡde** yetmiş miḡ mēniḡ ümmetlerimdin

Z.

şefā’at kılgısı durur. (TE 132)

- İsim cinsinden kelime grupları yer tamlayıcısı olabilir (Karahan, 2011, s. 31).

Takı ikelesi oğlanı *yāhşî şefakatlıg dayālarga* tapşurdılar. (SM 86)

Takı ākıbet *ħaq ta'ālāning ħazāsıg* boyun sundı. (SM 87)

Kaçan kim dört yārim yaşka yitiler irşe oğlanları *yahşî biliglig dānā 'tlim mollālargā* tapşurdılar. (SM 88)

Men takı sizi sevgen üçün bularnı sizge bağışladım tiği irşe seyfe'l mülük bile *sa'ıđ pādşāh kaında* yir öpüp köp tapuğ kıldılar. (SM 90)

Takı *melikzādening könglinde* bedi'ül cemālning 'ışk-ı artıp köprek nāliş kılıp yığlar irđi. (SM 93)

Takı melikzāde öz çerigi bile 'ayş u 'işret kılıp yahşî güyendeler rakķāşlar nedimler muħaddişler bile bir yıl ol teŋgiz yüzinde şeherdin şeherğa cezirelerğa yörüp teferruç kılıp sağ selāmetlik bile hıç imgek körmeyin *çin şehriğa* yitiler. (SM 106)

Atası *pādşāh-i zamānnıg vezāret dīvānıda* mühr basıp durur. (MN 80)

Ve anı *ol mübārek menzilde* şeyh kılğanda bünyād kılıpdur. (MN 142)

Hem sābün-ħāne işikide kuçening ortasında özi üçün høcređina yasap irđi. (MN 63)

ħazret-i Maħdümī nüren ħıdmetlerinde boluptur, belki yakın uruğtur. (MN 84)

Meşāyıhlar sözige rağbetlik alarning biligindin tileklik āşıklargā şādıklargā üküş fāydalar bolsun. (TE 53)

Bu meşāyıhlarınđ sözini kur'an sözige ħadışğa münāsib söz kördüm erşe, ol sebebdin özümni *alarning sözige* meşğül kıldım. (TE 55)

Sening bu kızındı kıyāmet künde *yětmiş miŋ mēning ümmetlerimdin* şefā'at kılğusı durur. (TE 132)

Bēs türlüg kişining soħbetindin yırağ turgay siz. (TE 67)

Şādık ermes kişi kim *tēngri ta'ālādın kēlgen zahınga* taħammül kılmasa. (TE 148)

S n n  kişi s n kim *meniġ c nıġa* ot yaġtıġ? (TE 166)

- C mle tahlillerinde y kleme sorulan kime, kimde, kimden, neye, nede, neden, nereye, nerede, nereden soruları bu  geyi bulmayı kolaylaştırır (Karahan, 2011, s. 32).

Men taġı sizni sevgen   t n bularnı *sizge* baġıŐladım. (SM 90)

Andaġ kim her kim ol oġlannı k rse *anıġ ġ sn   cem liġa* ‘aŐıġ bolur irdi. (SM 86)

P dŐah sev n l ġ bolup uluġ toylar kılıp *bar a uluŐka*  g lge birdi. (SM 86)

Fir ze  aŐlıġ taġı ol ton bile ol y zickni *seyfe’l m l kke* baġıŐladı. (SM 90)

Y  melikz de *sanġa* ne bolup turur. (SM 92)

Andın songra ol zengi melikz deni biş n keri bile * zge cezirege* kızı  c n yiberdi. (SM 107)

Taġı  zgelerini *mutbahka* yiberdi kim piŐ r p kelt rs nler tip. (SM 107)

Taġı  c ay *tengiz y zinde* k p imgekler k p ‘ac yibler k rd m. (SM 139)

Sip hiliġka hevesi bar, *anda* hem ġayr-i uyat kilt rmes. (MN 98)

S yir Şi’r esn fidın taġı’ı *mu’amm ga* m l yimraġ t Ő pt r. (MN 93)

Fel ket *anġa* m stevli boldı, faġir anı yıġıŐturdum. (MN 90)

Ve ol a maġd r-i ŐeŐkat u m revvet irdi, *anıġ b reside* mer’i tutulur irdi. (MN 85)

S yir Şi’r esn fidın meyli *mesnev ga* k prekd r. (MN 84)

Evvel *taŐsilga* meŐġ l boldı, *anda* k p r Ődi bar irdi. (MN 80)

Ve taŐsil esn Őıda *nazmga* meŐġ l irdi. (MN 79)

Ő b n-ġ ne m Őrifli irdi, hem *Ő b n-ġ ne işikide k Őeniġ ortasıda*  zi  c n ġ creġına yasap irdi. (MN 63)

Tab’ı yamanlıġ sarı her niÇe dise, yaġŐı barur. (MN 84)

Mevlānā Nizāmu'd-dīn kazā mesnedide mütemekkin irkende *maḥkemesi ve dāru'l kazāsı*da sicillāt ve kabālecāt ve şer'ıyyāt *angā* ivrülür irdi. (MN 142)

Ḥorāsān ehlin techīl kılıp bu beytin hūbluḳka bitip *'İrāk'ka Ya ḳūb Mīrzā ordusıḡa* yiberdi. (MN 147)

Bu meşāyıḡlarnıḡ sözini kur'ān söziḡe ḡadışḡa münāsib kördüm erse, ol sebebdin özüمنى *alarnıḡ söziḡe* meşḡül kıldım. (TE 55)

Yana bu érenler derdni ḡabul kılgān üçün dermān tapıp *evliyā mertebesıḡa* yéttiler. (TE 57)

Bu keçe *tēngri ta'ālādın* derḡ'āst kıldım. (TE 57)

Barça türlüḡ ilmlerde yana cafer-i şādıḡ raḡıyallāhu anhu muḡammed-i bāḡırdım köp rivāyetler kılır. (TE 61)

Ḥabīb-i 'acemīni 'arefe künidin bir kün burun *başrada* kördiler. (TE 118)

Yana rābi'a bir keçe namāz kılırda bir ḡamış *anıḡ köziḡe* kirmiş érdi. (TE 138)

Her kündeki dek barça él ulusu nökerleri yıḡılıp *yérliḡ yérinde* olturdı. (TE 165)

Derḡāl tēngri ta'ālānıḡ ḡudreti bile *ol iki kèsek yıḡaçdın* üzüm peydā boldı. (TE 224)

Mèn bu künki ḡā'atim ḡayramnıḡ şevābını *sanḡa* baḡışladım. (TE 177)

Anıḡ édḡü amelıḡa, yaḡşı niyetıḡa baḡıḡız. (TE 131)

2.1.5. ZARF

Zarflar genellikle cümlelerin yardımcı ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yükleme koşul, sebep, yön, vasıta, zaman ve tarz bakımından bütünleyen zarfları, birçok araştırmacı çeşitli tanımlarla ifade etmeye çalışmışlardır. Çalışmamızda fayda sağlayacağını düşündüğümüzden, yapılan bu tanımları da sıralamayı uygun gördük.

İlgili eserleri incelemeye başladığımızda temel kaynak olarak kabul ettiğimiz Leyla Karahan'ın *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserindeki tanıma bakacak olursak: “Zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek yükleme tamamlayan cümle ögesi zarftır. Zarf cümlelerin genellikle yardımcı ögesidir.” (Karahan, 2011, s. 32).

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinin “Zarf” adlı bölümünde; “Fiilin muhtelif şartlarını ve zamanını gösteren cümle unsurudur.” ifadesini kullanır (Ergin, 2013, s. 400).

Cümlede yüklem anlamını zaman, yer, yön, durum, miktar, tarz, araç gibi yönlerden tamamlayan ögedir (Özkan & Sevinçli, 2013, s. 143).

Tahir Nejat Gencan’ın yaptığı tanımlamaya göre “*Yüklemi belirten sözcük, belirteç tümlecidir.*” şeklinde belirterek “zarf tümleci” kelime grubu yerine “belirteç tümleci”ni tercih etmiştir (Gencan, 1979, s. 54).

“*Cümlede yüklem içinden geçtiği hal ve şartları belirten zarflara ve zarf niteliğindeki kelime öbeklerine zarflama denir.*” diyerek açıklama bulunan Tahsin Banguoğlu ise “zarflama” tanımından bahseder (Banguoğlu, 2007, s. 530).

Rasim Şimşek’in zarf tümleci tanımı ise şöyledir: “*Yargılı anlatımlarda yüklemle dile getirilen kılış ya da oluşun anlamını zaman, yön, nitelik, nicelik bakımlarından tümleyen öğelere belirteç tümleci denir.*” (Şimşek, 1987, s. 96). Şimşek’in yaptığı tanımlamada belirteç tümleci ifadesi de dikkat çekicidir.

“*Çekim edatlarıyla veya zarf fiil ekleriyle zarflaşan ya da kendisi zarf olan ve hareket kavramını (sebep, şekil, tarz, miktar, süre gibi) değişik ifadelerle tamamlayan unsurlardır.*” ifadesini ise Sezai Güneş’in çalışmasında görmekteyiz (Güneş, 1996, s. 57).

Sakine Coşkun Demen ise yaptığı çalışmasında hatırlatılması gereken önemli bir nokta üzerinde durur: “*Cümlede –se/-sa eki almış kelime ya da kelime gruplarının zarf olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Leyla Karahan’ın ‘- se/-sa Eki Hakkında’ başlıklı makalesi ile Gürer Gülsevin’in ‘Türkçede –sa Şart Gerundiumu Üzerine’ başlıklı yazısında açıklandığı gibi –se/-sa eki istek bildirmediği sürece yargı taşımaz ve cümlede şart, zaman, sebep fonksiyonlarındadır. Ayrıca bu ekin şahısla tamamlanabiliyor oluşu zarf-fiil eklerinin farklı yapıları düşünüldüğünde bir sorun teşkil etmez. Yani istek bildirmediği sürece –se/ -sa kip eki değil; zarf-fiil ekidir. Bu durumda -se/-sa ekini taşıyıp cümlede de şart, zaman ve sebep fonksiyonunda olan unsurlar zarf tümleci olarak değerlendirilmelidir* (Coşkun, 2014, s. 83).

Vermiş olduğumuz bu tanımlardan sonra ilgili eserlerden tespit ettiğimiz zarflı cümleleri, belirli özellikler dahilinde somut hale getirelim.

Zarfların Özellikleri

- Cümlede zarf görevi yüklenen kelime veya kelime grubu; yükleme miktar, durum, yön, sebep, vasıta veya şart yönüyle bağlanır.

Takı **atlanıp hatunları bile** melike hatun katinga keldiler. (SM 130)

(Durum) (Vasıta)

Melikzade **könglekçe serhos** olturur irdi. (SM 150)

(Vasıta) (Durum)

Anıng üçün kim munça **yl kiçe kündüz** anıng suretiga bakar irdi. (SM 151)

(Zaman)

Nagah **mening sebebimdin** miskin atamnı anamnı öltürmesünler. (SM 167)

(Sebep)

Ol kim adem ferzendiga **barça nemedin yavukrak** ne nime turur. (SM 175)

(Miktar)

İmdi siz **melikzadedin 'ödürler kolup cidegança** anga yahşılık kılıngız.

(Zaman)

(Zaman)

(Miktar)

(SM 132)

Bâz-güne haţnı andak **revân ve sâf** bitir ki maħall-i ta'accübdür. (MN 100)

(Durum)

Köprek evkât meşhed'de bolur. (MN 99)

(Zaman)

Ġâyibâne şatrencni **hüb** oynar. (MN 97)

(Durum)

İlm tahsîli üçün şehrga kılıpdür. (MN 96)

(Sebep)

Nesh-ta'lîk haţtın dağı **yaman** bitimes. (MN 95)

(Durum)

Ġarīb hayāller kıılır, ammā terkībni rīs bağlar. (MN 94)

(Durum)

Müddetī işitip işitmeske salıp körüp körmeske salındı. (MN 85)

(Zaman)

Mutlakā pend-pezīr irmes. (MN 80)

(Durum)

Bevāzğa barmağan üçün şöhret tutmadı. (MN 67)

(Sebep)

Toksan tokkuz yaşadı. (MN 67)

(Miktar)

Bola alur kim bu hem ahvālning setr kitmāni üçün melāmetni ihtiyār kıılmış

(Sebep)

bolğay. (MN 142)

Atı yokkarı ötti. (MN 127)

(Yer-Yön)

Yana bu kitābnı musannıf bir neçe sebebler üçün cem' kııldı. (TE 54)

(Sebep)

Dağı ol yerde kim tēngri te'ālāning rahmeti, yağar bolsa ayıtқан eşitken
kışiler ülüssüz qalmağay. (TE 55)

(Durum)

Velīkin alarnı katık séver mēn. (TE 58)

(Miktar)

Ol kışi évige bardı érse, yoq kılgan yarmağını taptı. (TE 64)

(Zaman)

Mèn muhammedni körmeyin murāfakat üçün barça tişimni sındurdum.

(Sebep)

(TE 73)

Kaçan kim karin ili küfedin yanıp öz yèrlerige kèldiler èrse, veysni yahşı

(Zaman)

(Zaman)

izzet kılıp ağırlar èrdiler. (TE 74)

(Durum)

Ol sebebtiñ mālīkniñ atı mālīk-i dīnār boldı. (TE 103)

(Sebep)

İbrāhīm tañg atkunça eşikte turdı kim yārānlarığa savuk yèl tégmesün dep.

(TE 175)

(Zaman)

(Sebep)

Tēngri ta'ālāniñ katında dūnyāniñ kıymeti bir peşse kanatınça yok turur.

(TE 280)

(Miktar)

- İsimler eksiz veya yön, eşitlik, vasıta hali ve diğèr bazı hal ekleri ile; fiiller de zarf fiil ekleri ile cümlede zarf görevleri yaparlar (Karahan, 2011, s. 33).

Bir niçe bicinler ilgeri yörüp yol başladılar. (SM 110)

Ya yiğit ol iligingdeki tahtanı taşkarı öyde koyup kelgil. (SM 112)

Takı tang atmazdın burun şehristan-ı siminga yitkürdi. (SM 159)

Gayb 'ilmini hak ta'aladın özge hiç kişi bilmez tidi irse şahbal padşahka begayet hoş keldi. (SM 176)

Kaçan kim kiçe boldı irse bediül cemal atasıdın yaşura kopup melikzade katinga keldi. (SM 177)

Ol tengri hakkı üçün kim on sekiz ming alemni kudreti bile yarattı. (SM 153)

Mevlānā Muhammed-i Bedaḫşī vāsıtası bile faķīrga āşinā boldı. (MN 99)

Kuft-gerlik bile meşhürdür. (MN 97)

Andağ ma'lüm bolur kim ***Semerqand cimrileri bile*** hem zerd ü hürd kılıp ğālip bolmasa, mağlūb dağı irmes. (MN 86)

Anıñ kâğızın ***oqumay*** çırmadı. (MN 82)

Ve anı ol mübārek menzilde ***şeyh kılğanda*** bünyād kılıpdur. (MN 142)

Mevlānā Niżāmdu'd-dīn kazā mesnedide mütemekkin irkende maḥkemesi ve dāru'l kazāsıda sicillāt ve kabālecat ve şer'ıyyāt anğa ivrülür irdi. (MN 142)

Her künde meşâyıtlar sözidin yeti varaq oqusañız, könglünğizdin ğaflet çıkkay. (TE 56)

İlāhī! bir it bir nece qadem seniñ dōstlarıñ ***kéyniçe*** yürüdi. (TE 58)

Eger sèn ca'fer-i şādıknıñ könglini rencide kılsañ, seni ***bu suffa bile*** yutqay mèn. (TE 62)

Bir künki adlıñizniñ şavābı ***miñ yılñıñ tū'atıça*** bar durur. (TE 72)

Dağı ***tēngri ta'ālāñ kudreti bile*** mañğa kuvvet peydā boldı. (TE 183)

Bir şavmaganıñ eşikinde turup, bir ayağını ***eşiktin içkerü,*** bir ayağını ***taşkaru*** qoymış érđi. (TE 196)

- Bir cümlede aynı veya ayrı türden birden fazla zarf bulunabilir (Karahana, 2011, s. 33).

Andın songra melikzade ***kamışlar bile tahtalar bile tanablar bile*** yahşı sal yasadı. (SM 124)

Ol zaman melikzade ***çadırdın çıkıp*** ol bağ içinde ***yıglap kezip*** yörür irdi. (SM 151)

Kaçan kim özgeler ***uyukladı irse*** bediül cemal ***astakına kopup*** ivdin çıktı. (SM 150)

Takı ***bir birini kuçup köp*** yıglaştılar. (SM 137)

Takı ***yiti ay alarga hiç zahmet tegmeyin*** tengiz yüzinde yörüdiler. (SM 125)

Takı ***melikzade öz çerigi bile 'ayş u 'işret kılıp yahşı guyendeler rakkaşlar nedimler muhaddisler bile bir yıl*** ol tengiz yüzinde ***şeherdin şeherga cezirelgera***

yörüp teferrüç kılıp sag selametlik bile hiç imgek körmeyin çin şehriga yittiler. (SM 106)

Belki ikki katla anğa bu riyazet ve meşakkat, belki bu devlet müyesser boldı, ammā öz zātı bi-devletlikleri cihetidin *bu seferlerdin kilgendin songra* bargandın burunraqdın *bī-haberraq ve bed-fi'iraq* kildi. (MN 85)

Be- gāyet maħrūm ve *vācib 'r- ri'āye* ve *nā-murād* körindi. (MN 85)

Bir gün bir cemā 'at il bile dīvān başıga kažiyye arz kıldı. (MN 82)

Köp tahşil kılıp mütedāvilātnı *mükerrer* ötkerdi. (MN 83)

Muḥlaqā pend-pezīr irmes, bu cihetdin *be-gāyet* perīşandur. (MN 80)

Songra hod şadāret meskenide mütemekkin bolup uluvv-i himmetdin andaq 'ālī mansıbdın *öz ihtiyāri bile* isti'fā kıldı. (MN 133)

Kim *mest yā maħmūr, baş ve ayağ yalaṅg* kuy ve kuçe ve bāzārda yörür irdi. (MN 143)

Ol bu sözni ma'kūl sanıp yaḥşi işlik eşyānı *ikki kaşı arasıga koyup* nefesin *yokkarı* tartar irdi. (MN 152)

Yana bu érenler *derdni kabul kılgan üçün dermān tapıp* evliyā mertebesiga yéttiler. (TE 57)

Cemāl-i muşılı *köp yillar zahmet körüp köp māllar harç kılıp* resūl aleyhis selāmning yavuğunda bir ziyārethiğ yer aldı. (TE 58)

Dağı *ol hırkanı yerde koyup yüzini tofraḳka sürtüp* ayttı. (TE 72)

Bir kēçe taṅg atğunça rükūga barıp tizin tutup bükeyip teşbīh aytur érdi. (TE 77)

Bu koy kişiniṅ étmekini alıp kélmiş bolğay dēp, yüzini ol koydın évürdi érse, ol koy *tılge kélip* ayttı. (TE 78)

Yana *bir kün* resūl aleyhi's-selām *ümm-i seleme évige kèlgende* ḥasan-ı başrini *öz mübārek étekige olturtup* anğa du'ā kıldı. (TE 80)

Yana *her kaçan kim kur'an okusalar,* ḥabīb *zār zār* yığlar érdi. (TE 123)

İlāhī! *bu kün neme tapmağan şükrānesi üçün bu kēçe* dört yüz rek'at namāz kılayın. (TE 175)

- Zaman, tarz, sebep, vasıta, miktar, yön ve şart bildiren bütün kelime grupları cümlede zarf görevi yapabilir (Karahana, 2011, s. 35).

Taķı *melikzādeniᅡ yüzige gülāb seᅡtiler irşe melikzāde öziᅡe keldi irşe* sorđı kim ol yiąit ķanı tip. (SM 136)

Zihni ser- çeşmesidin nazm zülālī sāfi zāhir bolur cihetidin aᅡᅡa Zülālī taᅡallüs tapıldı. (MN 97)

Ol daąı vezāret bī-ᅡodluąıdın müslimānlarąa ‘aceb zulmler ķılurąa bil baąlap irdi kim *kāzā dīvānıdın bī-vāsiᅡa siyāsetķa müstevcib bolup*. (MN 72)

Sebebin sorulđı irşe ābādāᅡına cevāb aytmadı. (MN 89)

Mevlānā nedīm-şīve ve hezzāl-ᅡab’ ķişi üčün hezl- āmīz eş‘ārı ve ķıᅡ’aları köᅡtür ve meşᅡurdur. (MN 83)

Ve nazmlardın ol nākeskineniᅡ meyli mu’ammāąa köprek vāķi boląan üčün bir muammāsin bitildi. (MN 86)

Hem ᅡaķīrū’l cüsse irdi ve hem ᅡaąīrū’s-sin, *Anıᅡ muᅡāfazat-ı aᅡvālī ķılulup* sabak cihetidin daąı bađı azīzlerąa sipāriş ķılıldı. (MN 85)

Ve öziᅡiᅡiᅡ *ᅡab’ı ta’riᅡ ķılurąaąa* bar. (MN 80)

Čün kemālātı ezher mine’ş-şemsdür şerᅡ ķılmaķı iᅡtiyāc imes. (MN 132)

Mīr ᅡoş-şekl ve ᅡoş-ᅡab ve ᅡoş-muᅡāvere yiąütdür. (MN 142)

Bu meşāyıᅡlarnıᅡ sözini ķur’ān söziąe ᅡadışąa münāsib kördüm erşe, ol *sebebdin* özüᅡni alarnıᅡ söziąe meşąül ķıldım. (TE 55)

Yana *anıᅡ üčün* meşāyıᅡlarnıᅡ sözlerini bu kitābda cem ķıldım. (TE 56)

Ēmdi bu meşāyıᅡlarnıᅡ atlarını *bu kitābdaki devrler ičinde bitilgen yosun bile burunlı soᅡąlı bitip andın soᅡąra* muķāmātın kerāmātın bitili. (TE 58)

Ol bay ķişi vefāt boldı erşe, anıᅡ bir körküą ķızı bar erdi. (TE 104)

Yana *bir kūn* bir ķarı ᅡatun ᅡātem-i āşamm ķatıąa *bir mesele sormaķ üčün* keldi. (TE 290)

- Cümle tahlilleri yükleme sorulan nasıl, ne zaman, ne ile, kimin ile, hangi şartlarda, kim tarafından, niçin, ne kadar, hangi yöne gibi sorular zarf ögesini bulmayı kolaylaştırır (Karahana, 2011, s. 36).

‘*Ākıbet öz murādını tapıp yāna kelip bu memlekette pādşāhlık kılğay tiğiler irşe pādşāh bu sözni işiğip* kayguluğ boldı. (SM 87)

Ol zamān melikzāde *ol alđun tağtanı ol ivđin alıp* çıktı. (SM 111)

Takı *yitik ün yitik iđe ‘ūd u anber köydürüp yahşı sazlar çaldurup* şādlık kılmışlar. (SM 118)

Takı *iki sandūkta köp la’l fıruze inçü mercān yüklep* özleri takı *tengri ta’ālāğa tevekkel kılıp ol salnı sürüp* tengizge kirdiler. (SM 125)

Müddetī pādīşāh mülāzimi irdi. (MN 90)

İmdi peydā bolğan hoş-đab yigitlerdindür. (MN 93)

Kiçikdin biri đab’da nazm aytur kábiliyyet bar. (MN 95)

Dāyim Serahs’da Hazret-ī Şeyh Loqmān quddise sırruhu mezārı başıda bolur. (MN 99)

Hađır-cüsse üçün aşhābka mūcib-i baş hem bolur. (MN 87)

Öz basıca kılğan üçün hiç fāyide birmedi. (MN 81)

Ve *şan’at ve hırfet ehli üçün* hem köp leđāyif nazm kılıpdur (MN 79)

Sultān-i Şāhib kırān hidmetide ğarīblik ihtiyār kılıp Semerқand’da қalğanda ađasınıñ kātili anı hem şehādet mertebesiğa yitkürdi. (MN 73)

Az fırsatda yahşığına örgenip ayta başladı. (MN 62)

Babur Sultān enāra’llāhu burhānehu atıça mu’ammā risālesi bitidi, *Cevāhirü’l-esmā’ğa mevsum*. (MN 134)

Sultān Ebu Sa’īd Mīrzā’nıñ ‘İrāқ’da bozulğandı Mekke’ge barıp mūcāvır boldı. (MN 136)

Dānişmend bolğunça bir nev’ mūstahzen ma’āşđa muvaffaq boldı. (MN 137)

Tağşil işin tekmił kıtur vaқtda ğāyet-i hoş-đab’lığıdn ve müşşāhibler hāđırı cihetidin levendlıđlarđa tüşti. (MN 143)

Zinhār elni **öz terāzung bile** tartmağıl!. (TE 55)

Bu meşāyihlarnıng sözini kur'an sözige hadiŝğa münāsib kördüm erse, ol sebebdin özümni alarnıng sözige meşğül kıldım. (TE 55)

Yana sebep ol kim *kiçiglikdin bəri bu meşāyihlarnıng seväglüki könglüimde bar üçün* alarnıng sözlerige meşğül boldum. (TE 56)

Her kim *bu kitāb sözlerni bildi erse, öz işkı bile* derdni qabul kıılır. (TE 57)

Yana her kim *muḥammedğa imān keltürüp* ehl-i beytğa imān keltürmese, *muḥammedğa imān keltürmegen dek* bolğay. (TE 61)

“Allāh! Tonum yoqtur. Allāh! Cübbem yoqtur” degeç derhāl bir boqçada bir dest ton ofraq *köktin enip* kelti. (TE 65)

Nāğāh ḥaccāc ibn-i Yūsuf *köp nökerleri birle qılıçlar tartıp mescidge kirip* keldiler. (TE 86)

Yana *cüneydning āhir vaḳti boldı erse, pır; heybetlik üni bile bismi'llahi'r-rahmani'r-rahīm dep közini yumup* cān berdi. (TE 336)

2.2. CÜMLE DIŞI ÖGELER

Cümle kuruluşunda doğrudan bir öge vazifesi almayan ancak cümle içinde yer alarak ögeler arası ilişkiyi pekiştiren ögelere cümle dışı ögeler diyebiliriz. Bu ögeler yüklemi tamamlayan özne, nesne, yer tamamlayıcısı ve zarf gibi ögeler gibi yardımcı öge vazifesi görmez ancak cümle kuruluşunda cümle ile yardımcı ögeler arası bağlantıda görev alırlar. Bağlama edatları, ünlem grupları, arasözler gibi kelime grupları cümle dışı öge olarak kabul edilir. Araştırmacıların “Cümle Dışı Ögeler” hakkında yapmış oldukları tanımlar şu şekildedir:

Cümlenin kuruluşuna katılmayan; ancak, dolaylı olarak cümlenin anlamına katkıda bulunan bağlaç, ünlem, ünlem grubu, seslenme, ara söz gibi birimler (Korkmaz, 2010, s. 55).

Leyla Karahan cümle dışı ögeleri: “Cümlenin herhangi bir yerinde bulunan, ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olan ögelerdir. Cümle dışı ögeler, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklem

tamamlayıcısı değildirler. Bu ögeler, yüklem tamamlayıcısı olan ögelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım eder ve cümleleri çeşitli anlam ilişkileri çerçevesinde birbirine bağlarlar.” şeklinde açıklar (Karahan, 2011, s. 36).

Cümlede asıl unsurlardan başka bir de bağlama ve ünlem edatları veya ünlem grupları bulunabilir. Fakat bunlar esas hareketle, fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilave edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır. Umumiyetle cümlelerin başlarında, sonlarında ve cümleler arasında bulunurlar. Parantez şeklinde cümle içine girdikleri de görülebilir. Bunlara cümle dışı unsurlar adını veriyoruz (Ergin, 2013, s. 401).

Cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmayan, şekil olarak yükleme bağlanamayan, ancak cümlenin anlamına dolaylı olarak katkıda bulunan birliklere cümle dışı öge (unsur) denir. Bazı bağlaçlar, ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, ara sözler, açıklayıcı cümleler cümle dışı öge (unsur) olarak değerlendirilir (Özkan & Sevinçli, 2013, s. 154).

Günay Karaağaç ise “Türkçenin Söz Dizimi” adlı eserinde cümle dışı ögeler hakkında şu bilgiyi verir: “*Cümlenin kuruluşuna katılmayan; fakat cümle ögeleri ve cümleler arasında bağlantı kurarak metnin oluşmasını sağlayan ögeler, cümle dışı ögelerdir. Cümle dışı ögeler, cümleler arası metin ögeleridir; bu yüzden metindeki herhangi bir yüklemle ilişkilendirilemezler: Ünlemler ve ünlem öbekleri ile her türden bağlama edatları böyle ögelerdir.*” (Karaağaç, 2017, s. 236).

Çağatay Türkçesinin söz dizimine dair incelemiş olduğumuz üç eserde, arasözlere, bağlama edatlarına ve ünlem grubu ile oluşan cümle dışı ögelere sıklıkla rastladığımızı söyleyebiliriz. Bu durum Çağatay Türkçesinin cümle kuruluşu hakkında önemli detaylar vermektedir. Özellikle “Mecâlisü’n-Nefâis” ve “Tezkire-i Evliyâ’nın Çağatay Türkçesi Çevirisi” adlı eserlerde cümle dışı kullanım başarıyla kullanılmıştır. Bu eserlerde geçen kişi adlarından sonra ara sözlerin anlatımı destekleyen yönü oldukça fazladır. Ayrıca ilgili üç eserde de ünlem grubu kelimeler de oldukça yoğunluktadır. Eserde birbirine anlam, öge bakımından bağlı cümlelerin sayıca fazla oluşu bağlama edatlarının kullanım sayısını artırmıştır. Sonuç olarak Çağatay Türkçesinin oldukça zengin ifadelerle cümle kurulumuna sahip olduğunu, yardımcı öge haricinde yer alan cümle dışı ögelerin fazlalığından da çıkarabiliriz.

Cümle dışı ögelerin özelliklerine genel olarak bakarak somut örnekler dahilinde ifade edebiliriz.

- Cümlelerde kullanılan ünlemler, hitap ifadeleri ve bağlama edatları birer cümle dışı ögedir. Cümleye pekiştirme ve açıklama anlamı katarak destek olurlar.

Yā pādšāh yarağ andağ turur kim siz melikzādening könglini hoş qılgay siz.
(SM 99)

Ay cān u cihānım *āy* közümning yaruқи *āy* könglümning rahatı men sening işingde hayran bolup turur men. (SM 101)

Yā ata eger uçmakning hurlarını manga keltürseng kerekmez. (SM 102)

Yā közümning yaruқи mening könglüm kaçan tözkey kim seni garıblıkka yibergey men. (SM 103)

Barça hübluklarda Seyyid Qurāze'ning 'adīli/ bola alur, *belki* artuğrak. (MN 86)

Hāzret-i Maḥdumī nūren hıdmetlerinde boluptur, *belki* yaqın uruqtur. (MN 84)

Hāyf *ve* yüz hāyf andın kim Taşkent yörüşide zāyi' bolğanlar arasında telef boldı. (MN 74)

Hāyf *ve* yüz ming hāyf, dırığ *ve* yüz ming dırık kim hayāt ser-çeşmesidin sır-āb bolmadı (MN 74)

Yā yahyā! Saṅga qatıq işler körgüzür érdim. (TE 54)

Biregü qurān oqur *velikin* manīsini bilmes. (TE 56)

Yā ilāh! meni bu érenlerning cergesindin qılğıl! (TE 57)

İlāh! bir it bir néce qadem sening dōstlarınğ kéyniçe yürüdi. (TE 58)

Yā cafer! Tēngri ta'ālā sizni barqadın artuğrak yaratıp turur. (TE 63)

Dağı enes ibni mālik *bile* ebū hureyreni yana köp şahābelerni körmiş érdi. (TE 125)

Subḥān allāh eger bu ġār tola yıpar bolsa érdi, munça ısı yaḥşı bolmağay érdi.
(TE 168)

Yā mūsā! Len terāni! Ya'nī köre bilmegey sēn. (TE 65)

Ey yalğançılar ! Müdde'iler ! sizning qavluṅuz mundaq mu durur kim, meni unutup mēndin özge kimérsege meşğul bolur siz. (TE 169)

- Açıklama cümleleri ve ara sözlerde cümle dışı öğelerdir. Ki bağlama edatı da açıklama cümlelerinin başında yer alabilmektedir (Karahana, 2011, s. 37). Bu tür kullanımlara “Mecâlisü’n-Nefâyis” ve “Tezkire-i Evliyâ’nın Çağatayca Çevirisi” adlı eserde oldukça fazla rastlanmaktadır.

Özini mu’ammâyılıkka şöret dağı birdi, ammā faķır andın hergiz muammāyī *ki nimege yarağay*, işitmedim. (MN 94)

Atası zikri *kim* Mevlānā Nizām hānķāhı da irdi, ötti *kim* mu’ammāga meşhūr irdi. (MN 93)

Ümīd ol kim istikāmetķa hem muvaffaķ bolğay. (MN 79)

Tā ol kim bir a fırsat *kim* ötti. (MN 85)

Dīvān başı bu vāķi’ni H̄vāce Mecdu’d-dīn Muhammed *ki* mübāşir irdi, āngā havāle ķıldı. (MN 82)

Ol cümledin Muṭahhar-i ‘Udī üçün *kim işekini uluğraķ cihetiğin il müzd birip öz işeklerige sigritür irmişler, tohm üçün*, bu kıt’anı diptür (MN 83)

Ümmīd bar kim nefsiğā hem şikeste ve tevāzu yitmiş bolğay. (MN 81)

Mēning kabrim üstige bitige y siz *kim ve kelbuhum bāsıñun zırā ‘ayhi bi’l-vaşīdi*. (TE 58)

Kārvān arasında bireğü bu āyetni oķur érđi *kim*: Elem ye’ni li’llezīne āmenū en taḥşa’a ķulübühüm li’z-ikri’l-lāhi ma’nāsı andaķ bolur *kim* vaķt boldı kim sizing uyķulağan köngülleringiz uyķanğay. (TE 153)

Ķaçan kim loķmān sūresiğā yētti érse, bu āyetni oķudı *kim*, en işķür lī welhi-vālideyke. (TE 211)

Dağı Bāyezīd alarning sarı baķıp ayıttı *kim*, innēna’llāhu lā ilāhe illāene fa’büdnī. (TE 212)

- Cümle dışı öğeler ile cümlelerin her yerinde (başında, ortasında, sonunda) karşılaşılabılıriz.

Ve dirler *ki* mezārı Şeyh Zeynüddīn de durur, *va’llāhu a’lem*. (MN 46)

Sabağ oqumak tekliḫi kılıpdu, **üm̄d ol kim** Tefiḫ tapḫay. (MN 95)

Bā-vücūd-i ol kim atası bī-nazīr kāsegerdür ki çīnī yasar. (MN 92)

Guyiyā imdi ikkilesidin mütebā'id boluptur. (MN 91)

İttifāken bu ū'ri bile özin hicv kılıptur **kim bā-vücūd-i ol kim** hiç mezesi yoḫtur ve ḫāfiyesi hem ğalaḫdur. (MN 91)

İnşā'a'llāh andaḫ kim taḫalluşığa tağyir birḫi, bu ādetiğa hem tağyir birgey. (MN 89)

Bu faḫīr andın cünün ve āşüfteliğler kördüm, **ammā** hicvlerin zāhir kılmadı. (MN 84)

Yana bu kitābnı tašnīf kılguḫı ūeyḫ ferīde'd-dīn-i aḫḫār raḫmetu'llāhi aleyhi aytur. (TE 53)

Kelāmda aytur **kim fezkurūnī ezkurakum manīsi** ol bolur **kim** ḫaçan siz menī yād kılsanğız , men dağı sizni yād kılgay men dēp. (TE 111)

Yana ūeyḫ alī raḫmetullāhi aleyhi buyurdı. (TE 55)

Bu meşāyihlarınğ sözini yād kılsam, alarnığ rūḫları bizge meded ḫāl bolsa, alarnığ bereketindin tēnğri ta'ālā bizge āḫiretniğ devletini rüzī kılgay **inşā'allāhu ta'ālā**. (TE 55)

İlāhī! enbiyālar, evliyālarınğ ḫaḫḫı üçün **kim** men faḫīr miskīnni nevmīd ḫoymağıl. (TE 58)

Barça işler tēnğri ta'ālānığ ḫudretindin durur **vallāhu a'lem**. (TE 68)

Üm̄d bar kim barçanı bağışlağay sēn. (TE 158)

Ol yarar nēmeni **ya'nī** köngülni ēvge yiberding. (TE 287)

3. KELİME GRUPLARI

Kelime gruplarının tanımı ve gruplandırılması hususunda bazı dilcilerin genel görüşleri şu şekildedir:

Yargı ifade etmeksizin bir kavramı, nesneyi, duygu ya da düşünceyi karşılamak üzere kullanılan, belli kurallar çerçevesinde yan yana gelmiş, yapı ve anlam olarak bir bütünlük arz eden kelime toplulukları “kelime grubu” ya da “sözcük öbeği” olarak kabul edilir (Coşkun, 2014, s. 17).

Leyla Karahan’a göre kelime grubu, “bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelenmek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimi” dir. Karahan, “Türkçenin Söz Dizimi” adlı eserinde kelime gruplarını ayrı bir bölüm olarak almış, tanımını yapıp genel özelliklerini ifade ettikten sonra şu kelime gruplarına eserinde yer vermiştir: 1. İsim Tamlaması, 2. Sıfat Tamlaması, 3. Sıfat-Fiil Grubu, 4. Zarf- Fiil Grubu, 5. İsim-Fiil Grubu, 6. Tekrar Grubu, 7. Edat Grubu, 8. Bağlama Grubu, 9. Unvan Grubu, 10. Birleşik İsim, 11. Ünlem Grubu, 12. Sayı Grubu, 13. Birleşik-Fiil Grubu, 14. Kısaltma Grupları (a. isnat grubu, b. yükleme grubu, c. yaklaşma grubu, ç. bulunma grubu, d. uzaklaşma grubu, e. vasita grubu) (Karahan, 2011, s. 39).

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde kelime gruplarını “birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir.” şeklinde tarif edip kelime gruplarını şöyle sıralar: Tekrarlar, Bağlama Grubu, Sıfat Tamlaması, İyelik Grubu ve İsim Tamlaması, Aitlik Grubu, Birleşik İsim, Birleşik Fiil, Unvan Grubu, Ünlem Grubu, Sayı Grubu, Edat Grubu, Isnat Grubu, Genitif, Datif, Lokatif, Ablatif Grupları, Fiil Grubu, Partisip Grubu, Gerundium Grubu, Kısaltma Grupları (Ergin, 2013, s. 374-397).

Tahsin Banguoğlu kelime gruplarını “*Sözü geliştirmek üzere kelimeler öbelenirler. Kavramlar arasında derece derece ilişkiler meydana getirirler*” şeklinde açıklar ve grupları şu şekilde tasnifler: “*Ad Takımı, Sıfat Takımı, Zarf öbeği, Takı öbeği, Çekim öbeği, Bağlam öbeği, Yanaşma Takımı, Katma Öbekler*” (Banguoğlu, 2007, s. 497-520).

M. Kaya Bilgegil, “Türkçe Dil Bilgisi” adlı kitabında kelime gruplarını belirtme (tayin) grupları diye isimlendirmekte ve “birden ziyade kelimedenden meydana

geldiği hâlde cümledeki görevi bakımından bir tek kelimedenden farksız olan, gerektiği takdirde yine bir kelime imiş gibi çekim eki alabilen isim soyundan kelimelerin teşkil ettiği birleşik sözler” (Bilgegil, 1984, s.115-162) diye tarif etmekte ve sekiz gruba ayırmaktadır: 1) İsim tamlamaları. 2) Sıfat tamlamaları. 3) Bağlaç grupları. 4) Zarf grupları, 5) İsim grupları. 6) İkizlemeler. 7) Edat grupları. 8) Unvan grupları (Bilgegil, 1984, s. 115-162).

Mazhar Kükey, “Türkçenin Söz dizimi” adlı eserinde kelime gruplarını “Sözcük Öbekleri” başlığı altında incelemiş ve “birden çok sözcüğü içine alan, anlamında ve yapısında bir bütünlük bulunan, tümcede bir tek sözcük gibi iş gören; tümceden küçük, sözcükten büyük anlamlı, geniş dil birliğine sözcük öbeği adı verilir.” şeklinde tanımlamıştır. Eserde kelime grupları şu başlıklar altında incelenmiştir: 1. İkilemeler, 2. Bağlam Öbeği, 3. İyelik Öbeği, 4. Ad Tamlaması, 5. Sıfat Tamlaması, 6. İlgeç Öbeği, 7. Ünlem Öbeği, 8. Unvan Öbeği, 9. Sayı Öbeği, 10. Yükleme Öbeği, -i’li Sözcük Öbeği (Akkuzatif Öbeği), -e’li Sözcük Öbeği (Datif Öbeği) -de’li Sözcük Öbeği (Logatif Öbeği), -den’li Sözcük Öbeği (Ablatif Öbeği), 11. Belirteç Öbeği (Kükey, 1975, s. 88-113).

Tahir Nejat Gencan, “Dilbilgisi” adlı eserinde kelime gruplarını “Yan önermelerin görevleri” başlığı altında; fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gruplarından ve birleşik eylemlerden bahseder. Diğer kelime gruplarını kaydetmez (Gencan, 1979).

Vecihe Hatiboğlu, “Türkçenin Sözdizimi” adlı kitabında *Yargısız Anlatımlar* adını verdiği kelime gruplarını, “yargısız anlatımlar yargılı anlatımlara çeşitli yönlerden yardımcı olurlar, şeklinde tanıtır” (Hatiboğlu, 1972, s. 4-92). bunların en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanmasından doğan birlikler olduğunu, bu birliklerin “yargı bildirmeyen anlatım, kalıplaşmış sözcük, birleşik sözcük, deyimler ve ikilemeler gibi şekillerden oluştuğunu” (Hatiboğlu, 1972, s. 4-92) belirterek kelime gruplarını on kısma ayırır.

Hamza Zülfikar, “Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri” isimli kitapta cümleyi “bir yargı bildiren kelime veya kelime grubudur.” şeklinde tanımlar ve kelime gruplarını 1. İkilemeler, 2. Birleşik Kelimeler, 3. Deyimler, 4. Tamlamalar olarak gruplandırır (Zülfikar, 2009).

Sezai Güneş, “Türk Dili Bilgisi” adlı eserinde, “Birden fazla kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan, kendi içinde -yapı ve anlam yönünden- bir bütünlük taşıyan ve bir cümlenin kuruluşunda bir bütün olarak görev alan gramer unsurlarına kelime grubu denir” şeklinde kelime gruplarını tarif ettikten sonra kelime gruplarının

özelliklerinden söz eder. Kelime gruplarının çeşitlerini şöyle sıralar: 1. İyelik Grupları, 2. İsim Tamlamaları, 3. Sıfat Tamlaması, 4. Aitlik Grubu, 5. Unvan Grubu, 6. İsnat Grubu, 7. Sayı Grubu, 8. Ünlem Grubu, 9. Tekrar Grupları, 10. Bağlama Grubu, 11. Kısaltma Grupları (İlgi Grubu, Yönelme Grubu, Bulunma Grubu, Ayrılma Grubu), 12. Edat Grubu, 13. Fiilimsi Grupları (İsim-fiil Grubu, Sıfat-fiil Grubu, Zarf-fiil Grubu) (Güneş, 1996, s. 329).

Rasim Şimşek “Örneklerle Türkçe Söz Dizimi” adlı eserinde, kelime gruplarını “belirtme öbekleri” başlığı altında inceler. Şimşek, kelime grubunu “Sözcüklerin ikinci tür öbeklenmesi, kavramlar arası ilişkilere dayanır. Burada adsoylu sözcükler, bir yüklem olmaksızın, doğrudan doğruya kendi aralarında ilişki içine girerler.” şeklinde açıklamıştır. Kelime Gruplarını ise şu şekilde sınıflandırmıştır: 1. İyelik Öbekleri (Ad Takımı: Belirtili Ad Takımı, Belirtisiz Ad Takımı, Adıl Takımı), 2. Niteleme Öbekleri (Ön Ad Takımı, Sayı Öbeği, San Öbeği, Belirteç Öbeği), 3. Çekim Öbekleri (Ad Öbekleri: Yönelmeli, Kalmalı, Çıkmalı, Belirtmeli, Katılmalı, İyelikli Ad Öbeği; Eylem Öbekleri, İlgeç Öbekleri), 4. İkileme, 5. Bağlaç Öbeği (Ulama Bağlaç Öbekleri, Ayırtlama Bağlaç Öbekleri), 6. Ünlem Öbeği (Şimşek, 1987, s. 321).

Araştırmacıların yaptıkları tanımlardan yola çıkarak sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Kelime gruplarının yapısı, anlam bütünlüğü ve kullanılış biçimleri konusunda aynı görüşe sahiptirler. Dilcilerin bu görüşlerinden yararlanarak kelime gruplarının; en az iki kelimededen oluştuğu, grubu oluşturan kelimelerin ekli veya eksiz bir araya geldiği, Türkçenin temel kuralına bağlı olarak yardımcı unsurun önce, asıl unsurun sonda bulunduğu ve cümlede yapı, anlam ve kullanım bakımından bir bütün oluşturarak bir tek kelime gibi değerlendirildiği sonucuna ulaşmaktayız.

3.1. İsim Tamlaması

Leyla Karahan, isim tamlamasını “İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubu” (Karahan, 2011, s. 42) şeklinde tanımlayıp “belirtili ve belirtisiz” olmak üzere iki isim tamlamasına yer vermiştir.

M. Ergin, iyelik gruplarında birinci ve ikinci şahıs zamiri ile kurulan tamlamalarda, tamlayan unsurun daima şahıs zamiri olarak kaldığını, sadece tamlayan unsurun değiştiğini; hâlbuki üçüncü şahıs zamiriyle yapılan iyelik gruplarında tamlanan unsurun da değişip bunun yerine her türlü isim unsurunun kullanıldığını belirterek “iyelik grubunun her iki unsuru da isim olan bu şekline isim tamlaması” (Ergin, 2013, s. 382) demektedir.

K. Bilgegil isim tamlamasını “Basit ve Zincirleme İsim Tamlaması” başlıklarında toplayarak, isim tamlamasını “Birden çok isim, iyelik (=aitlik), tahsis, tür, cins vb. özellik ifade etmek üzere bir araya gelmesinden hâsıl olan birleşik sözler” (Bilgegil, 1984, s. 116-127) şeklinde ifade etmiştir.

V. Hatiboğlu “Ad Tamlaması” terimini kullanarak “bir veya daha çok adın, bir başka adın anlamını tamamlamak için kurduğu birlikler” (Hatiboğlu, 1972, s. 11) şeklinde tanımlamış ve isim tamlamalarını “belirtili, belirtisiz ve takısız” (Hatiboğlu, 1972, s. 11-25) olmak üzere üç başlığa ayırmıştır.

H. İbrahim Delice “Kelime Öbekleri” (Delice, 2003, s. 19) başlığı altında yaptığı gruplandırmada, kelimelerle yapılan gruplar içinde “Eksiz İsim Tamlamasına” (Delice, 2003, s. 24) yer vermiş, açıklamalarında ise V. Hatiboğlu’nun “takısız isim tamlaması”na benzer örnekler kullanmıştır. Eklerle yapılan gruplar içinde ise “Belirtili, Belirtisiz ve Zincirleme İsim Tamlamaları”na (Delice, 2003, s. 38) yer vermiştir.

3.1.1. Belirtili İsim Tamlaması

- Belirtili isim tamlaması, tamlayan unsurun ilgi hâli ekini, tamlanan unsurun da iyelik ekini almasıyla oluşturulur. Belirtili isim tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasında ekle sağlanan geçici bir ilişki kurulur. Belirtili isim tamlamasında tamlayan belirli bir nesneyi göstererek belirtme görevini üstlenir (Karahan, 2011, s. 43)

Muharrem Ergin, aslında isim tamlamalarının birer iyelik grubu olduğunu belirterek açıklamasını şöyle yapar: “*İyelik grubunun iyelik eklerine bağlı olarak altı şekli vardır. Bu altı şeklin dördünde, teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıslarda tamlayan unsur daima şahıs zamiri olur. Onun için bu dört şekil, tamlayan unsur*

bakımından değişmez ve daima birinci ve ikinci şahısların iyeliğini ifade eder. Teklik ve çokluk üçüncü şahıs iyelik eklerinin yaptığı iyelik grubunun tamlayan unsuru ise şahıs zamiri olabileceği gibi başka bir isim veya isim grubu da olabilir. Yani üçüncü şahıslarda yalnız üçüncü şahsın değil, her nesnenin iyeliğini ifade edebilir. ” (Ergin, 2013, s. 381-382).

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli'nin hazırladığı “Türkiye Türkçesi Söz Dizimi” adlı eserde tamlayan unsurun ekli ve eksiz olduğu hallerle ilgili olarak şu ifadelere rastlanır. “*Tamlayan öge ekli ve eksiz olduğu zaman arada iki önemli fark belirtir:*

Belirlilik – Belirsizlik

Geçicilik – Daimilik

Tamlayan öge belliyse ilgi hali ekini alır. Bu ögenin tamlanana bağlanması geçicidir. Ek almayan tamlayan ise belirsizdir, geneldir; ancak tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir.” (Özkan & Sevinçli, 2013, s. 20).

Araştırmacıların tanımlarından sonra çalışmamıza kaynaklık eden Çağatay Türkçesi eserlerinde belirtilen isim tamlamasının kurulum şekline bakalım:

İsim unsuru + İlgi hâli eki + İsim unsuru + İyelik eki= Belirtili İsim Tamlaması

Yā melike bu sözlerni çın mu aytır sen yā *meniᅇg köᅇglümü* mü hoş kılar sen? (SM 121)

Sen ne üçün bir vefāsız ādemī üçün munça çerig bile *biziᅇg üᅇtümü*zge kelip turur sen. (SM 171)

Yana *melikzādeniᅇg ‘adeti* andaᅇ irdi kim kiçelerde uykudın uygansa sa’id bile sözleşür irdi. (SM 92)

Taᅇı men ol ādemini öz *oᅇlumniᅇg kanı* üçün öltürdüm. (SM 171)

Taᅇı seniᅇg uruᅇ ᅇayaᅇiᅇg dın yana altı kiᅇi kerek kim seniᅇg bile ol *periniᅇg kanı* üçün öltürgey biz tidiler. (SM 166)

Hazret-i Melik-i Allām’niᅇg kelām-i mu ‘ciz-nizāmı Cibril-i ᅇuceste-fercām vāsıtası bile ᅇayru’l-enām ‘aleyhi’ ᅇ-ᅇalavāti ve’s-selāmᅇa nāzil boldı. (MN 3)

Semerᅇand nevāᅇisiniᅇg Ferket digen mevzi ‘idindür. (MN 181)

Mevlānā ‘arizasını H’ace’ e birdi, ammā *Hāceᅇi’niᅇg meyl-i ᅇātırı* anıᅇ mü’eddilerī sarı irdi. (MN 82)

Sultān Ebū Sa‘īd Mirzā Aq-sarāy’ni yasağanda *imūretning kitabesi* üçün şu‘arāğa ši‘r buyurdılar. (MN 53)

Mevlānā’ning hayālī kīmiyā-gerlikke tüşüp köp nime zāyi‘ kılıp hīç nime hāşıl kıla almadı. (MN 37)

Babur Mirzā Hıyābāndın mey içip kiledurganda Mevlānā-zāde Ebherī kim *şehrīng müftüsü* ve rind-veş kişi irdi. (MN 136)

Meşhed’ning sādātı, belki nuqabāsıdır. (MN 147)

Anıng üçün kim *alarning sözləri* hāldın durur. (TE 53)

Yana eger kimerse *meşāyıhlarning sözini* bu kitābda bitilgendin köprek tilese, şerhü’l kulüb atlıq kitābda, keşfü’l esrār atlıq kitābda, yana ma‘rifetü’n-nefsi atlıq kitābda tilesün. (TE 53)

Andağ kim muhammedğa kelām içinde *burunğı keçkenlarning hikāyetini* sanğa aytur biz. (TE 55)

Her kayda yağşı érenlarning sözi sözlense, *tengri ta‘ālāning rahmeti* yağar bolsa, ayıtқан eşitken kişiler ülüşsiz qalmagay. (TE 55)

Bu *meşāyıhlarning sözini* yād kılsam, *alarning rūhları* bizge meded hāl bolsa, *alarning bereketindin* tengri ta‘ālā bizge *āhiretning devletini* rüzī kılgay inşā‘allāhu ta‘ālā. (TE 55)

Köp arabī kitāplarnı okumağunça kimerse *kurānning hadışning manīsini* bilmes. (TE 56)

Yana yüz mīng şalāvat ve taḥıyyāt *ol on sēkiz mīng ‘alemning bergüzdesi, yüz yigirmi dört mīng peygamberlarning serveri, muḥammed resū’l-lāhning cānığa* revānığa tēgsün. (TE 53)

Yana anıng üçün *meşāyıhlarning sözlerini* bu kitābda cem kıldım. (TE 56)

Dağı *bu érenlarning muḥabbetini* könglümde şīrīn kılıp kétermegil! (TE 57)

İlāhī ! *enbiyālar, evliyālarning haqqı* üçün kim mēn faqīr miskīnni nevmīd kıymağıl. (TE 58)

Yana *cafer-i şādıknıng mertebesini* barça meşāyıhlardın artuğ durur. (TE 61)

Yana muḥammed *dünyāning āhiretning pādışāhi* durur. (TE 61)

Ol kişi uyatlıq bolup *cafer-i şādıknıng eliğini, ayağını* öpüp ‘özürler kıldı. (TE 65)

Bir künki *adlıngizning şavābı mīng yılning tā’atı*ça bar durur. (TE 72)

Sening kereming, rahmeting köp turur. (TE 101)

Altun almayın biziñ atımızni aldıñ ėrse, biz dağı seni ağırlap, saña **‘ilm, hikmet, marifetning eşikini** açā bėrdük. (TE 197)

- Belirtili isim tamlamasının unsurları arasına başka unsurlar da girebilir (Karahana, 2011, s. 43).

Men eger **seniñ** bu **muradınıñni** genç ü māl bile yā çerig bile bütėr bolša irdi min cānımnı seniñ için fidā kılğay irdim. (SM 101)

Bu **Sulţān-i Şāhib-kırān’ning** irem-āyīn **şoĥbetleride** ve Firdevs-tezyīn ĥalvetleride bu nev’ ġarīb leţāyif ve ‘acīb zarāyif her laĥza müte‘ākıb ve mütevātır ve her lemĥa mütezāyid ve müteġāsir bolur. (MN 248)

Zālim yārınıñ zılm kılmaġta **bī-iĥtiyārılığında** ayılıptur. (MN 242)

Barurda yolda **Şeyĥ Niţāmī ĥamsesiniñ** evvel **kitābı** Maĥzenü’l esrār veznide bir mesnevī ayıtp yiberip irdi. (MN 186)

Meşāyihlar sözi **mürıdleriñni** sınıġ **könğlini** yüreklendürür. (TE 55)

Seniñ sınıġ **könğlüñni** ārām kılıp ġavī köngüllük bolğay sen. (TE 55)

Ėl kün **seniñ** mübārek **sözünğni** eşitmekdin nevmid bolup tururlar. (TE 63)

Veys-i ġarenıñni bu **sözlerini**, bu mertebesini eşittim ėrse, veysni körmekke āşık boldum. (TE 75)

Dünyāniñ az **nemesige** meşğul bolsañ, **āĥiretning** köp **nemesige** ziyān kılğay. (TE 125)

3.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Birinci unsurunda ilgi hali eki bulunmayan isim tamlaması, belirtisiz isim tamlamasıdır. Bu tamlama, belirsiz, genel bir nesneyi, bir türü ġarşılar (Karahana, 2011, s. 44).

İncelenen üç eserde belirtisiz isim tamlamasının kurulumu şu şekildedir:

İsim Unsuru + İsim Unsuru (+İyelik Eki) = Belirtisiz İsim Tamlaması

Tağı melikzāde dayim *serendil sulṭāni* bile atlanıp avğa kuşka barur irdi. (SM 133)

Mu‘ammāda *Semerḳand ehli* anı Mevlānā Şerefü‘d-dīn-i Yezdī muḳābeleside mezkūr kıılurlar irdi. (MN 34)

Dirler ki *Ka‘be seferide* Mevlānā bādiyede harġan maḳallıda kim muġaylān yıġaçı kölegeside ayaġıdın tiken soġururġa meşġül ikendür, ḳāfile şūḫ-ṭab‘lardın biri bu beytni diptür. (MN 26)

Babur Mīrzā ḫidmetide bolur irdi. (MN 24)

*Semerḳand taḫtı*ning yek-ḳaleme ḳāḫīsidür. (MN 178)

Mikneti çağıda Şīrāz’da *Ḥazret-i Ḥ’āce Ḥāfiż ḳabrı başı*da günbed yasadı. (MN 48)

Yana *Çaġatāy mīr-zādeleri*, belki *ulus āzādeleri* mürīd bolup hücum kıla başladılar. (MN 6)

Ammā anı ekser evḳat *hoş-ṭab‘lık illeti* perīşān tutar. (MN 115)

Evbe nevāḫīside *Kuyān çeşmeside* bolur. (MN 99)

İlm taḫşīli üçün şehrga kılıpdür. (MN 96)

Dāyim Seraḫs’da *Ḥazret-i Şeyḫ Loḳmān* ḳuddise sırruhu *mezāri başı*da bolur. (MN 99)

Köp *arabī kitāpları* okumaġunça kimērse ḳurānning ḫadışning manīsın bilmes. (TE 56)

Yana bu érenler derdni ḳabül kılgan üçün dermān tapıp *evliyā mertebesige* yéttiler. (TE 57)

Yana *ḳiyāmet küni* bolsa, bu érenler nazarıdın bizni dirīġ kıılmaġay. (TE 58)

Mén *sır yolını* ol vaḳt tamām ‘ayān kördüm (TE 67)

3.1.3. Zincirleme İsim Tamlaması

İsim tamlamasını oluşturan tamlayan ve tamlanan unsurunun herhangi birinin ya da her ikisinin kendi içerisinde bir isim tamlaması olması durumudur. Yaptığımız inceleme sonucunda Çaġatay Türkçesinin kullanıldığı yüzyıllarda da zincirleme isim tamlamasının yoğun bir şekilde kullanıldığı sonucuna varabiliriz.

Taķı melikzāde 6z salını kelt6r6p *alarning kemesi kaķında* tunguzdı. (SM 128)

Ve *Halil Sulţān 'ning eķ 'arınınġ dīvānı* ta'rifide rengīn ķaķidesi bar.

(MN 13)

Ve Emīr Devlet-Şāh kim *Horāsān m6lkininġ aķıl mīrzādeleri arasında* fażl u dāniş zīveri bile behre-mend ve faķr u ķanā'at sa'ādeti tācı bile ser-b6lenddür. (MN 4)

Aytinġız kim *muġammedning ķaķınınġ arası* aķuk mu 6rdi yā tutaş mu 6rdi (TE 73)

Tēnġri ta'ālāning raġmetininġ ısını bu sarıdın eķitt6r mēn. (TE 69)

3.2. Sıfat Tamlaması

Zeynep Korkmaz sıfat tamlamasını Şu Şekilde aķıklar: “*Somut soyut adları ve kavramları 6eşitli y6nleriyle nitelemek veya belirtmek maksadıyla ve ona baġlı sıfatın tamlama dizilişinde oluşturduġu s6z grubu.*” (Korkmaz, 2010, s. 190).

Bir adın 6n6ne gelerek onun karşıladıġı varlıġı niteleyen ya da belirten s6zc6ġe 6nad denir. İŞte bu 6nadla bunun ilgilediġi adın oluşturduġu niteleme 6beġine 6nad takımı adı verilir (Şimşek, 1987, s. 346).

Bir sıfat ile bir ismin birleşerek meydana getirdiġi kelime gruplarına sıfat tamlaması denir (G6neş, 1996, s. 346).

Bir isim unsurunun bir sıfat unsuruyla nitelendiġi veya belirtildiġi kelime grubudur (Karahān, 2011, s. 48).

Eserlerimizde sıfat tamlamasının kurulum Şekli Şu Şekildedir:

Sıfat Unsuru + İsim Unsuru = Sıfat Tamlaması

- Sıfat tamlamasında ana unsur isimdir, sonda bulunur. Sıfat yardımcı unsurdur; ismin 6n6nde yer alarak ismi tamamlar. Yani sıfat tamlayan, isim tamlanan unsur (Karahān, 2011, s. 49).

Andın songra melikzade kamaşlar bile tahtalar bile tanablar bile *yahşı sal* yasadı. (SM 124)

Dağı *yahşığına şi'rler* hem ayttı. (MN 88)

Kem-biđā'at şā'ir irdi. (MN 58)

Mütedeyyin ve hoş-tab 'kişi irdi. (MN 16)

Evvel sebeb ol kim bir nece yārānlar derh'āst kıılır ērdi. (TE 54)

Yā yahyā! Sangā *katık işler* körgüzür ērdim. (TE 54)

Yana bir kün cafer-i şādık *yalğuz bir yazı*da barur ērdi. (TE 65)

Sizler *yahşılık eşikini* bağlap, *yavuzluk eşikini* özünğizge açkay siz. (TE 85)

Barça olturğan halāyık ol aq tonluk kişige utru barıp selām kııldılar. (TE 91)

Ol keçe *arığ köngli* bile tā'atka meşğül boldı. (TE 104)

Namāz-ı şāmnı kıılduk ērse, rābi'a *bir nece kuruq ētmek* bile suv kēltürdi. (TE 149)

Sizing hıdmetingizde tevbe kıılıp, ol yüz miñg altunı *faķır miskīn müsteħak dervişlerge* tēngri yolında şarf kıılsam. (TE 200)

Bir sınık kūze bile *bir yıtık tēri tonni* taşlamağunça yol tapmadım. (TE 228)

Manşūr eliğini kök sarı uzatıp *bir tabaķda tūze ēncir* alıp alarğa bērdi. (TE 376)

- Tamlayanı sıfat fiil veya sıfat fiil grubu olan bir sıfat tamlamasında nesne, hareket niteliği ile tamamlanır (Karahana, 2011, s. 49).

Ol 'ifrit melikzādeni tağdın *ķaynar derya*dın ötkerdi. (SM 159)

Ve Selman'ning közi ağırīganda *aytқан kaşidesi*ğa kim matla'ı budur. (MN 24)

Barça *olturğan halāyık* ol aq tonluk kişige utru barıp selām kııldılar. (TE 91)

3.3. Sıfat-Fiil Grubu

Çağatay Türkçesinde sıfat-fiil işlevinde olarak kullanılan ekler, eklendiği fiile sıfat özelliği katarlar. Bu dönemde yazılmış eserlere baktığımızda kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır: “-Ar, -r, -Ir, -Ur, -AsI, -DUK, -GAn, -KAn, -An, -GUÇI, -KUÇI, -GIl, -mAs, -mIş.” Oğuzcanın etkisiyle “-AsI, -DUK, -mIş, -GIl” ekleri nadiren kullanılmıştır. İncelemiş olduğumuz eserlerde de “-Ar, -r, -Ir, -Ur, -GAn, -KAn, GUÇI, -KUÇI sıfat-fiil eklerinin yoğun şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz.

- **-Ar, -r, -Ir, -Ur**

Bu sıfat-fiil ekinin geniş zaman sıfat-fiili eki olduğunu söyleyebiliriz. Bu ekin incelemiş olduğumuz eserlerde sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.

Taķı bir yıl bolđı kim *kün toğarđın kün bațarġa* kişi yiberdim. (SM 102)

Taķı melikzāde *özi olturur* üçün bir keme yasattı. (SM 105)

Taħşıl kıtur şüretide ġurbet ihtiyār kılıp Ĥorāsān’ġa kildi. (MN 85)

Zihni ser- çeşmesidin nazm zülālī sāfi *zāhir bolur* cihetidin ānġa Zülālī taħallūs tapıldı. (MN 97)

Ĥorāsān’ġa kilgende *bā’iş-i taħşıl kılurnı* zāhir kıldı. (MN 96)

Kiçikdin biri taβ’ıda *nazm aytur* kıbiliyyet bar. (MN 95)

Her kıyda yahşı ėrenlerniġ sözi sözlense, *tēnġri ta’ālāniġ raħmeti yaġar bolsa*, ayıtķan ėřitken kışiler ũlüşsiz kıalmaġay. (TE 55)

Yana mālīk-i dīnār köp yıllar *ġazāġa barurnı* heves kıtur ėrdi. (TE 105)

Mālīkniġ namāz kıtur miħrābı cuhūdniġ ėvi sarıġ ėrdi. (TE 107)

Yana ol kim *tēnri ta’ālādın manġa bir devlet kēlür bolsa*, nāġāħ devlet kēlip mēni uyķuda körġey daġı yanıp barġay. (TE 110)

Yana *vefāt bolur* vaķtıda şeyħ ġādimiġa vaşıyyet kıldı. (TE 371)

- **-GAn, -Kan, -An**

Geniş zaman sıfat-fiil eki olan bu ek, incelediğimiz eserlerde sıklıkla kullanılan bir diğer ektir.

Men taķı *sizni sevgen* için bularnı sizge bağışladım tiği irşe seyfe’l mülük bile sa’id pādşāh kaķında yir öpüp köp tapug kıldılar. (SM 90)

Taķı pādşāh aydı kim *ilçilerniñ kelgenin* melikzādedin yaşurunguz kim yāna haşta bolmaşun tip. (SM 100)

Taķı *sañga āşık bolğan* için seni bu yirge keltürdüm tiđi. (SM 114)

Bu sen *ayıtķan* perī kelip meni öltürgey tiği. (SM 115)

Yā melikzade eger men sañga bedū’l cemālning taķı güliştān-ı iremning haşberini ayıtsam mañga hiç sevāp bolğay mu tiđi irşe melikzāde *sevüngenidin* yığlab melikening ayaķını öpti. (SM 117)

Taķı andın yüzümni çevürdüm irşe ol perī *açığlanğanıñın* pişimān bolđı. (SM 123)

Taķı melike öz heķāyetini taķı melikzāde kelip *ol perīnin öltürgenni* ataşı kaķında aytur irđi. (SM 133)

Taķı sa’id *öz başıñın kiçkenlerini* heķāyet kıılır irđi. (SM 138)

Andağ kim *kaķıg yaydın oķ çıkķan* teg kırık küñdin sonğra yel turđı. (SM 138)

Taķı kafesniñ araşındın ilig uzatıp *yirde tüşken hurmālarını* terip yeyür irđim. (SM 140)

Taķı kırık küñge tegginçe ol kemeni *kaķıg yaydın oķ çıkķan* teg teñgiz yüzinde alıp yörür irđi. (SM 142)

Taķı kiçe küñdüz sa’id bile çağır içip ‘işret kıılıp *öziniñ başıñın keçken* sergüdeşterin aytur irđi. (SM 143)

Taķı *melike bedū’l cemal olturğan iv bile melikzāde olturğan ivniñ arasında* bir yā bedū’l cemāl işitken heķāyetni mü aytayın yā körgen heķāyetni mü aytayın. (SM 147)

Taķı *uyalğanıñın* yingini yüzige yaptı. (SM 152)

Taķı susuz kişi *āb-ı hayāt tapķan* teg bedī'ül cemālni öper irdi. (SM 152)

Batın  ilmide *yarugluk tapķannıng münafisidir*. (MN 9)

Öz hālīga kilip *il arasığa kirgendin* songra Sevdāyī taħalluř kıldı. (MN 21)

Zāhir 'ulūmın tekml kılğan  ağda H azret-i M r K asım'nıng zuh r ve şohreti vaķtı irdi. (MN 7)

Nam z t kengendin songra yine ikki rek'at kıldı. (MN 135)

Y  muħammed! biz kel m i inde *burunğı k ckenlerning hik yetini* sanġa aytur biz. (TE 55)

Eger m n alar cergelik bolmasam, *alarnı s vgen kişilerning cergesindin*  almış bolmaġay m n. (TE 55)

S n ne u un *m n buyurġan işlerni*  ılmadıng? (TE 63)

Y  r bi'a ! Bu k ng llerge tutuřķan ot, bar a *s ninġ bir  atla  h d geninġdin* durur. (TE 84)

- **-GU I, -KU I**

-GU sıfat fiil ekine + I yapım ekinin gelmesiyle meydana gelen bu ek incelediġimiz *Tezkire-i Evliy * adlı eserde sıklıkla kullanılmıştır.

M neccimlerni az yım oġuġularnı kelt r p az yım oġutup t m rlar biştip boynuġa astılar (SM 93)

Yana *bu kit bnı taşnif kılġu ı* şeyh feride'd-d n-i 'aşt r rahmetu'll hi 'aleyhi aytur. (TE 53)

Bar anı *şef at kılġu ı* seninġ atanġ bolġusı durur. (TE 63)

şabur kılġu ı dervış mu yaşşı? Y  *ş k r kılġu ı* bay mu? (TE 66)

Bu işlerni bozġu ı n  n me durur? (TE 84)

Tenġri ta ' l ġa  ulluķ kılġu ularġa  rdem h cet  rmes. (TE 177)

Men bu s znı  şitip, bařraġa barıp, *bu s zlerni ol  urma satķu ıġa aytıp*, baħıllık tiledim. (TE 184)

D ny  tileġu ı bendelerning  uvveti y mek i mek bile turur. (TE 343)

- **-mAs**

Geniş zamanın sıfat-fiil ekinin olumsuzu şeklinde karşımıza çıkan bu ekin örneklerine yine incelediğimiz üçüncü eser olan *Tezkire-i Evliyâ*'da sıklıkla rastlamaktayız.

°Acz u nātüvānlığıdın **unamashığığa** tedbîr ü çāre tapmasdın. (MN 239)

Veys ol êtmekni aldı êrse, ol koy **körünmes** boldı. (TE 79)

Bu ténim t̄ā'atğa boyun sunmas üçün, dağı hālāyıkñınḡ şöhetin tiler. (TE 195)

- **-mİş**

Çağatay Türkçesinde çok nadir görülen bu eke incelediğimiz üçüncü eser olan *Tezkire-i Evliyâ*'da sıklıkla rastlamaktayız.

Eger mên alar cergelik bolmasam, **alarnı sevgen kişilerninḡ cergesindin kalmış** bolmağay mên. (TE 55)

Ca'fer-i şādıkñı yād kılsağ, andağ bolğay kim barça ehl-i beyitni **yād kalmış** bolğay biz. (TE 61)

Nāgāh bir kün anḡlamayın ayağımñı yavuz yerge **basmış** bolğay men, yā yavuz söz **sözlemiş** bolğay men kim tenḡri ta'ālāningḡ dergāhıda qabül tüşmegey. (TE 88)

Bu ol kişiningḡ durur kim kişidin neme **satkun almış** bolsa, ol burunḡı egesi, satmas mên deḡ, peşimān boldum deḡende ol alğan nēmeni yandura bērse deḡ. (TE 92)

3.4. İsim-Fiil Grubu

Çağatay Türkçesinde yalnız -mAK eki vardır. Türkiye Türkçesindeki “-mA ve -İş” ekleri ise fiilden isim yapım eki olarak karşımıza çıkar (Argunşah, 2013, s. 147).

İncelediğimiz üç eserde de yoğun olarak karşımıza çıkan bu ek ile ilgili tespit ettiğimiz örneklerin bazıları aşağıdaki gibidir.

- **-mak**

Andın songra *at çapmak keyik atmak kılıç neyze oynamak kuş salmak türlüğ sazlarını çalmak nerđ satranç oynamak* öğrendiler. (SM 88)

Tağı memleketni vezīriğa tapşurup özi bir karāngu ivge kirip *tā'atka sadağa birmekke* meşgul boldı. (SM 106)

Kaçan kim melikzāde kuş salmaqtın yānıp keldi irşe aydı kim ol yigitni alıp kelingniz tip. (SM 135)

Atañız bularnı yimek üçün sizge savğat yiberüp turur tiğiler irşe ol kız melikzādeni körgeç āşık boldı. (SM 108)

İl begāyet alar *nazmlarığa māyil ve şi'lerin okumak ve bitimekke* rāğib boldılar. (MN 6)

°Alā haddihi *kitāb bitimek kirek*. (MN 9)

Tüşken cemā'atnıñ keyfiyettin ma'lūm kılmak için etfāldın/birini tilediler. (MN 31)

Kuyaş *karāngu tünde körünmek* ğarībdür. (MN 238)

Sabağ okumak teklifi kılıpdur. (MN 95)

Şerh kılmakı ihtiyāç imes. (MN 132)

Ġāyet-i şüh-tab'lığudın terzīk aytmak kâ'idesin Mīr peydā kıldı. (MN 133)

Faķır aytım kim taħvīl-dār hīsābın edā kılurda *fāzil kiltürmek* hıyānet delīlūdür (MN 135)

Oķumakķa kāhillik kılmış bolğay. (MN 145)

Ol yerge yitkürdi kim andın *ötmek* mümkün irmes. (MN 145)

Sefihāne elfāz bile faħş aytur irmiş ve *tayağlamakķa* dağı bīm kıılır irmiş. (MN 155)

Şöhreti andın köprekdür kim *şerh kılmak* bile kişi anı ilge tamıtķay. (MN 171)

Çün horāsān ehliniñ ekşeri bilürler, *bitimek* bī-fāyidedür. (MN 172)

Kabāhat-i hālātını mezkūr kılmakda köp bī-hīcablıg kirek. (MN 178)

Ġaraızı naqqāşlık örgermekdin naqqāşlık irkendür. (MN 188)

Ġarābet tilemekte kusiş kılır, ammā köp levenddür. (MN 107)

Semerqandda ol Ĥazret ʿarzıga bu nevyitkürdiler kim üç nedimi bar kim *müfrıŧ çağır içmekke* bāʿiş alardurlar. (MN 191)

Rezm etvārıdın/atar tutarda dil-pesend ve *bezm esbābıdın içmek* ve *bağışlamakta* bī-mānend. (MN 198)

Anıng̃ için kim sözni *muhtaşar kılmaglık* sünnet. (TE 54)

Mürıdlerga *meşāyihlarning̃ sözini eşitmekdin* fāyda nē turur? (TE 55)

Dağı *pādişahlıgđın, bēglıgđın, memleket tilemekdin* keçip turur. (TE 62)

Yavuz işlerdin perhız kılmak, yana tēngri taʿālādın kōrkmaq. (TE 84)

Sizing̃ pendingizni eşitmek vācib turur. (TE 63)

Ėl kün sening̃ mübārek sözünğni eşitmekdin nevmīd bolup tururlar. (TE 63)

Yana *ʿatebe-i bin ğulamning̃ tevbe kılmagınınğ sebebi* ol ərđi kim; bir kün kıznı kōrüp ʿāşık boldı. (TE 127)

3.5. Zarf-Fiil Grubu

Zarf-fiil ekleri, fiilleri zarflaştıran eklerdir. Çağatay Türkçesinde bir bölümü basit bir bölümü de sıfat-fiil eklerinin durum ekleri almasıyla oluşmuş birleşik zarf fiil ekleri vardır. Ayrıca Harezmi Türkçesindeki gibi *-di erse* yapısı da zarf-fiil işleviyle kullanılmaktadır (Argunşah, 2013, s. 152). Söz dizimi çalışmasını yaptığımız üç eserde de sıklıkla kullanılan zarf-fiil ekleri şunlardır: “-A, -I, -U, -y, ArDa/ -UrDA, -DI erse, -GAç/ Kaç, -GAI/ KAI, -GANDA/ KANDA, GInçA/KUnçA, -mAy/-mAyIn, -p, ”. Üç eserde de tespit edilemeyen tek zarf-fiil eki “-IbAn/-UbAn/-bAn” zarf-fiil ekidir.

- -A, -I, -U, -y

Eklendiği fiile “-ıp, -arak” gibi anlamlar katarken, incelediğimiz eserlerde genellikle birleşik fiil yapımında bağlayıcı görev üstlenmiş bir zarf-fiil ekidir.

Taķı *külüp oyna çağır iče* başladı. (SM 99)

Yana melikzāde yaķasını yırtıp karanġgu ivge kirip yüzün tam sarı kılıp **zār zār yıġlayu** başladı. (SM 101)

Taķı aķaşınıġ nökerleri bardı irşe ol kız ol kiče *çaġır iče* başladı. (SM 108)

Taķı havādın *ķan yaġa* başladı. (SM 124)

Ura ura kavladılar. (SM 136)

Taķı *çaġır iče* başladılar. (SM 138)

Keliġ baralı taķı *yaşura* ol yigitni körelî tip. (SM 146)

Taķı serv bānū feryād kılıp *yıġlayu* başladı. (SM 170)

Taķı közindin *yaş aķa* başladı. (SM 91)

Songra *şî'r ayta* başladı. (MN 94)

Yana kıyāmet yolu yırak üçün mēn ol yolnınġ azuġını *yıġa* yürür mēn. (TE 74)

Veysni sēvgenimdin *yıġlayu* başladım. (TE 75)

Veys-i ķarenī ol kişini *tileyü* barıp taptı. (TE 78)

Yana her kaçan kim ḥasan-ı başrī va'āz aytur bolsa ērdi,ol vaķt kim barça ēlning könglige muḥabbet otı tüşüp barça iller közidin *yaş aķa* başlaġanda ḥasan-ı başrī rābi'āġa baķıp aytur ērdi. (TE 84)

Bātın közi bile *köre* almas ērmiş sēn. (TE 95)

Derḥāl mālîk *şehādet kelimesin ayta* başladı. (TE 109)

Bu ķur'ānnı *dürüst oķıyu* bilmes. (TE 120)

Nē üçün munça sēvünçlüg bolup *ķollarınġni sala sala* kēlür sen. (TE 129)

Nökerleri yol orup, māl kēltürse, öz aġalıķ ülüşini artuķsı alıp, *özgesini nökerlerige üleşe* bērür ērdi. (TE 151)

Her kim *bir fāsıķnınġ yüzige küle baķsa*, andaķ bolġay kim müsülmānlıġnı bozmaķķa küşiş ķılmış bolġay. (TE 162)

Nāġāḥ deryā katıķ bulġanıp, *mevc ura* başladı. (TE 177)

Andaķ kim ibrahīminġ başı yarılıp, *ķanı aķa* başladı. (TE 185)

Mēn ol zāhidninġ bu yanlıġ işini kördüm erse, *yıġlayu* başladım. (TE 195)

- **-ArDA, -UrDA, -rDA**

Çalışmamızda sıklıkla karşılaştığımız bir zarf-fiil ekidir.

Taķı özini saklayu bilmeyin *yanıp barurda* bir yığaçnıḡ tüpinde yıkıldı. (SM 151)

Faķır ayttım kim taḥvīl-dār ḥisābın *edā kıurda* fāzıl kiltürmek ḥıyānet delīlüdür. (MN 135)

Āmmī kişi irđi ammā *nazm ayturda* çālāk irđi. (MN 51)

Rezm etvārıdın *atar tutarda* dil-pesend ve bezm esbābıdın içmek ve bağışlamakta bī-mānend. (MN 198)

Resūl ‘aleyhis’selām *vefāt bolurda* şahābeler sordılar. (TE 70)

Ḥabīb-i ‘acemī *evdin çıķıp barurda* körer kim yol üstinde oğlanlar oynar erdi. (TE 115)

Yana *mescidtin çıķıp evige barurda* bir borçluğı ḥabīb-i ‘acemīni körup tiledi kim yaşunđay. (TE 116)

Ka’beđa barurda ebū hāşimni körgeli bardım. (TE 126)

Yana rābi’a bir kēçe *namāz kıurda* bir kıamış anıḡ közige kirmiş erdi. (TE 138)

Yanıp kélürde yolda bir yığaç üze iki közi körmes bir kıuşnı kördüm. (TE 196)

- **-ArGA, -UrGA**

-Ar/-Ur sıfat-fiil ekine yönelme hal eki getirilmesiyle oluşan bu eke, incelediğimiz Mecālisü’n-Nefāyis eserinde yoğun şekilde rastlamış bulunmaktayız.

Ve seyyid öz ḥatları bile *‘ulūm ders ayturđa* icāzetnāmeler anıḡ için bitip irdi. (MN 33)

Faķırınḡ *anı körerde* köp ārzūm bar irđi. (MN 41)

Taşarruf kıurđa ‘ādet kıılıpdur. (MN 89)

Yā keşret-i neşāt için *nerd oynarđa* hem tenezzül kıılırlar. (MN 140)

Ve Seyyid öz hafları bile ‘ulüm *ders ayturğa* icâzetnâmeler anıñ için bitip irdi. (MN 33)

Faķırınıñ *anı körege* köp arzüm bar irdi. (MN 41)

Anıñ işleri andın meşhürrek durur kim *şerh kıturğa* hâcet bolğay. (MN 86)

- **-DI erse**

Eklendiği fiile “-ınca” anlamı katan bu ek, bilinen geçmiş zaman çekimi ile ek eylemin şart çekiminin birleşmesi sayesinde oluşmuştur. Somut örneklerini verdiğimiz bu ek, incelediğimiz üç eserde de sıklıkla karşılaştığımız bir zarf-fiil ekidir.

Taķı burun kişi yiberip pādşāhka haber kıldı irşe pādşāh buyurdı. (SM 85)

Pādşāh *bu haberni işitti irşe* buyurdı. (SM 86)

Taķı ‘āķıbet öz murādını tapıp yāna kelip *bu memlekette pādşāhlık kılgay tiğiler irşe* pādşāh bu sözni işitiş kayğuluğ bolđı. (SM 87)

Kačan kim tört yarım yaşka yiğtiler irşe oğlanlarını yahşı biliglig dānā ‘İlim mollālarğa tapşurđılar. (SM 88)

Hazīneci keldi irşe pādşāh fermānlađı kim bargıl falān sandūknı keltürgil. (SM 89)

Taķı yarım kiçeğin soñgra *barça il uyudılar irşe* melikzāde *ol boķçalıķ tonnu taht üşinde körđi irşe bu neçük ton irkin tipol tonnu boķçađın çıkarıp körđi irşe* bedī’ül cemālınıñ süretini ol tonning köksinde körđi. (SM 91)

Taķı *bu sözlerni sa’ıdğa aytıp yiberđi irşe sa’ıd kelip bu sözlerni melikzādeğa ayıttı irşe* melikzādeniñ köngli hoş bolđı. (SM 99)

Pādşāh *bu sözni işitti irşe* kaçıg ‘İciz bolup başın kıuyı salıp fikirge tüştı. (SM 102)

Taķı anın yüzümni çevürdüim irşe ol perī öz açıglanıpın pişimān bolđı. (SM 123)

Ol zamān melikzāde *ol kız bile tenġiz kırıġınġa kelip yüzükni tenġiz suyıġa soġtular irşe* derhāl ol sandūksu yüzinge keldi. (SM 124)

Taķı *anda kōnġlüm tufuldı irşe* bāzırgānlar bile andın bu Őeherġa keldim. (SM 142)

Ol yirġe bara almaz tiği irşe melike aydı. (SM 145)

Ķaçan kim özgeler uyukladı irşe bedī'ül cemāl aŝaķına Ķopup ivđin çıķtı. (SM 150)

Meniġ sözümni işitkil tiği irşe bedī'ül cemāl aydı. (SM 153)

Bir niġe kündin sonġra *ol periniġ nökerleri kelip anı kördiler irşe* barıp anıġ aŝaŝıġa aydılar. (SM 164)

Andın sonġra *melikzāde öz heķayetlerini aydı irşe* sa'ıđ öz derđini unuttı. (SM 142-143)

Faķır anıġ vaŝıyyetini becā kiltürüp tedfınidin sonġra *dīvānın açtuķ irse* bu maķta' kildi. (MN 56)

Faķır cevāb birgeġ öz sözidin Ķayıp taĥsınler Ķılıp *hālumnı tefahĥus Ķıldı irse* ol hem faķırni işitken irkendür. (MN 41)

Bu meŝāyġlarnıġ sözini Ķur'an sözige hadīsġa münāsib kördüm erse, ol sebebdin özümni alarnıġ sözige meşgul Ķıldım. (TE 55)

Yana *her kim bu kitāb sözlerni bildi erse*, öz 'ıŝķı bile derdni Ķabül Ķılır. (TE 57)

Vezır *ca'fer-i ŝadıķnı keltürgeli bardı erse*, ĥalife öz Ķullarıġa ayıttı. (TE 62)

Daġı rābi'anıġ Ķādırını köterdi erse, çıķķalı yol tapmadı. (TE 138)

- **-GAġ, -KAġ**

Eklendiġi fiile “-ınca” anlamı katan bu zarf-fiil ekine sıklıkla rastlamış bulunmaktayız.

Taķı *aĥŝam bolġaç* pādŝāh öz ivige bardı. (SM 90)

Aṭangız bularnı yimek üçün sizge savğat yiberip turur tiḏiler irşe ol kız *melikzādeni körgeç* ‘aşık boldı . (SM 108)

Taḑı *meni kafeş bile alğaç* bardılar. (SM 140)

Ve ol *Hazret hıdmetiğa yitkeç* mürīd ve vābeste boldı. (MN 7)

Faḑīr anı *vāḑıf kılğaç* fi’l-ḥāl mütenebbih boldı. (MN 46)

Ca fer-i şādıḑ kelgeç, mēn başımdın bōrkümni kötergeç, siz barçanğız ca’fer-i şādıḑnı kılıç bile çapḑay siz. (TE 62)

“Allāh! Tonum yoḑtur. Allāh! Cübbem yoḑtur” degeç derḥāl bir boḑçada bir dest ton ofraḑ köktin ēnip kēldi. (TE 65)

Derḥāl oḑlan *bir āh urğaç* yıḑıldı, öldi. (TE 164)

Tokuz ülüşi tamuḑnı körgeç ḑorḑunçdın tarıḑıp perākende boldılar. (TE 199)

Basa bōrkini daḑı *taşlağaç* muḑammedğa īmān kēltürdi. (TE 297)

Su içkeç ṭahāret daḑı ḑıldım. (TE 370)

- **-GAII, -KAI**

Eklendiḑi fiile zaman (-den beri, -eli) ve neden (-mak için) anlamı katan bu ek Çaḑatay Türkçesinde sıklıkla kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Taḑı *kā’beni tavāf kılğalı* barıp yānıp keldim. (SM 118)

Tāce’l mülk *ḑuş salğalı* atlanmıḑ irḑi. (SM 129)

Yana bir kün melikzāde serendil sulṭānı bile bāzar içindin öṭüp *ḑuş salğalı* barur irḑi. (SM 134)

Ol cemā’atnıḑ eṭfāl ol hānḑāhğa *oynağalı* kirdiler. (MN 31)

İlāhi! Mēni öz ēvümde *olturğalı* ḑoymas sen. (TE 136)

İki meşāyıḑ *rābi’anı körgeli* bardılar. (TE 137)

Daḑı rābi’anıḑ çādırını köterdi ērse, *çıkḑalı* yol tapmadı. (TE 138)

Bu yolğa kirgeli hēç sēvünçlük bolğanıḑ bar mu? (TE 177)

ḑuruk ēlig ḑişini dēvning ēvige kirgeli ḑoymas bolsalar, tēngri ta’ālānıḑ ḑazretiğa ṭā’atsiz nēçük barsa, bolḑay. (TE 183)

Nūri mürīdleri birle *sorğalı* bardı. (TE 339)

Onunçı oḑlını öltürmeli tuttular ērse, oḑlı ayıttı. (TE 342)

• **-GAnDA, -KAnDA**

Bulunma hal ekinin “-ken” sıfat-fiil ekine eklenmesiyle oluşan bu ekin, incelediğimiz eserlerden yola çıkarak Çağatay Türkçesinde sıklıkla kullanılan bir ek olduğunu söyleyebiliriz.

Velikin *on altı yaşığa yitkende* garıblıkkatüşüp köp ‘acâyibler körgey. (SM 87)

Yâ ‘ifrît kerek kim *tanğ atqanda* melikzâdeni şehriştân-ı sîmînde serv bânünîng ivige yitkürmiş bolğay sen. (SM 159)

Taqı *hâleri yaman bolğanda* ol zamân haq ta’âlânîng fermânı bile bir yel kelip biş aylıq yolnı alarnîng salını bir sâ’atte bir cezîreğa yitkürdi. (SM 125)

Qayıp *Nışâbür’ğa yitkende* ked-hudâ bolup mutavaqtın boldı. (MN 7)

Didiler kim bu cemâ’at-i etfâldın biz *tilegende* sin kılip biziñg bile âşinâ boldunğ. (MN 31)

Hâzret-i Mağdümî nüren Mekke seferiğa *azîmet kılğanda* Veysî ve Sağarî ikkilesi mülâzemetde barurnı izhâr kıldılar. (MN 40)

Güyâ anı *telef kılğanda* süñgekin tapmadılar ki bir yirde koyğaylar. (MN 45)

Bazı mağhâdîm Semerqand’da *bendqa tüşkende* Türkçe şi’r aytkandur. (MN 53)

Babur Mîrzâ Hıyâbkân’dın mey içip *kiledurğanda* Mevlânâ-zâde Ebherî kim şehrinîng müftîsi ve rind-veş kişi irdi. (MN 136)

Ottuz yaşqa yaqınğaça nazm aytmaydur irdi, *ulğayğanda* nazmğa meşğül boldı. (MN 100)

Allâh allâh değende ortağ êrdük. (TE 65)

Songra ‘ömer *öz êvige barğanda* tiledi kim hilâfetni taşlağay. (TE 72)

Yana bir kün resül‘aleyhi’s-selâm ümm-i seleme *êvige kelgende* hasan-ı başrîni öz mübârek êtekige olturtup anğa du‘â kıldı. (TE 80)

Yana her kaçan kim hasan-ı başrî va‘âz aytur bolsa êrdi,ol vaqt kim barça elning köñlige muhabbet otı tüşüp barça iller *közidin yaş aqa başlağanda* hasan-ı başrî râbi‘âğa bakıp aytur êrdi. (TE 84)

Dağı *yavuk yêtkende* ol kême garq boldı. (TE 95)

- **-GUÇA, -KUÇA**

Eşitlik durumu ekinin -GU/-KU sıfat-fiiline eklenmesiyle oluşan bu ek, eklendiği fiile “-dikçe, -acak kadar” anlamları kazandırır. Mecâlisü'n-Nefâyis eserinde sıklıkla görülen bir ektir.

Ṭab'ınınḡ mülâyemeti mu'ammā fennide *ta'rîf kılguça* bar. (MN 100)

°Arabiyyetve fikhı *ta'rîf kılguça* dirler ki bar. (MN 143)

Ve nücum 'işmini *istihraç kılguça* bilür. (MN 126)

- **-GİNÇA, -GUNÇA, -KUNÇA**

Özellikle Tezkire-i Evliyâ ve Seyfü'l Mülûk Hikâyesi'nde rastladığımız bir zarf-fiil ekidir. Eklendiği fiile “-ınca, -incaya kadar” anlamı kazandırır.

Takı *yiti künge tegginçe* uluḡ toylar kılip 'işretka meşḡul boldlar. (SM 89)

Takı *ol kün aḡşamğa tegginçe* çağır içip 'işret kıldılar. (SM 90)

Melikzâde sa'îd bile öz ḡaḡssa içki nökerleri birle *yârim kiçege tegginçe* çağır içtiler. (SM 91)

Yana kiçe her kayda melikzâde yaḡsa ol bicinler *tanḡ atkınca* melikzâdeninḡ ayakın basıp ḡıdmet kıılır irḡiler. (SM 110)

Ol yigitni ivge iltip saḡlaḡıl *men kelginçe* tiḡi irşe ol kıl bîçâre sa'îdni iltip zindānḡa saldı. (SM 134)

Takı *kırk künge tegginçe* ol kemeni kaḡıḡ yaydın ok çıḡkan teg tenḡiz yüzinde alıp yörür irḡi. (SM 142)

Takı *öz murādın tapkınca* lebâsat kıılır. (SM 153)

Yana kiçe her kayda melikzâde yaḡsa ol bicinler *tanḡ atkınca* melikzâdeninḡ ayakın basıp ḡıdmet kıılır irḡiler. (SM 110)

Ol zāmān melikzâde *yıḡaḡtın tüşeyin tiginçe* biş altı biçin yügürüp ol yıḡaḡka çıḡtılar. (SM 109)

Ma'aşı ötkünçe temevvüli bar irḡi. (MN 40)

Köp 'arabî kitāblarnı oḡumaḡunça kimërse ḡur'ānnınḡ ḡadīsningḡ ma'nīsın bilmes. (TE 56)

Üç vaḡt namāzi kaḡā bolḡunça biḡuş érḡi. (TE 62)

Muhammed ümmetiniḡ barını bağışlamaḡunça bir ün keldi. (TE 72)

Yā hasan! Sen özünḡni *arıtmaḡunça* neçükdin bizge pendler bërür sèn? (TE 85)

Velikin *bu bitigni bèrmegünçe* imān keltürmegey mèn. (TE 94)

Keçe bolsa, *tanḡ atḡunça* namāz kıılır érdi. (TE 133)

Bu yètmiş hicābniḡ altundın çıḡmaḡunça yana biziḡ yolumızğa ḡadem *urmaḡunça* faḡr sözin sözleyü bilmegey sèn. (TE 136)

Bu vaḡtḡa dèginçe ḡurma yèmey durur mèn. (TE 147)

İbrāhīm *tanḡ atḡunça* eşikde turdı kim yārānlarığa savuḡ yel tægmesün dèp. (TE 175)

Bir sınıḡ kūze bile *bir yırtuḡ teri tonnu taşlamaḡunça* yol tapmadım. (TE 228)

- **-ken**

Sadece ê- veya êr- ek eylemine eklene bu eke çok nadir rastlamış bulunmaktayız.

Dirler ki Ka‘be seferide Mevlānā bādiyede harḡan maḡallıda kim muḡaylān yıḡaçı kölegeside ayaḡıdın tiken soḡururğa *meşḡül ikendür*, ḡāfile şūḡ-ḡab‘larıdın biri bu beytni diptür. (MN 26)

Yana bir kün ḡasan-ı başıri öz ḡalvetiniḡ tamı öze *olturur erken* ança yıḡlamış érdi. (TE 88)

Yolda *barur erken* bir ün eşittim. (TE 106)

ḡabīb-i ‘acemī *öter erken* köziniḡ uçı bile maḡa naḡār kıılıp mēniḡ için bir du‘ā kııldı. (TE 124)

- **-mAy**

-y zarf fiil eki ile olumsuzluk ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. Eklendiği fiile “-madan” anlamı kazandırır. Bu ek ile Mecālisü’n Nefāyis eserinde sıklıkla karşılaşmamız dikkat çekicidir.

Anıḡ kağızın oḡumay çırmadı. (MN 82)

Bed-mizāclıkları cihetiḡin *Horāsān'da tura almay* °İrāk'ka bardı. (MN 85)

Esterābād'da aytқан ikki maḡla'ı tükenmey ḡalḡan irdi. (MN 28)

Āḡıbet iş/ bulardın ötti ve anḡa yitti kim *Horāsān mülkide tura almay*
Semerḡand'ka bardı. (MN 85)

Andaḡ kim *ol sançıḡka bara almay* yatıp köḡḡlümde ayttım. (TE 105)

- **-mAyIn**

Eklendiḡi fiile “-madan” anlamı yükleyen bu ek ile Tezkire-i Evliyâ ve Seyfü'l Mülûk Hikâyesi'nde sıklıkla karşılaḡmıḡ bulunmaktayız.

Yiti ay alarḡa *hiç zahmet tegmeyin* tenḡiz yüzide yörüḡdiler. (SM 125)

Taḡı *özini saklayı bilmeyin* yanıp barurḡa bir yıḡaḡnıḡ tüpinde yıḡıldı. (SM
151)

Sāliḡ vezīr *kiçe kündüz tunmayın* yörüḡ mısırḡa yitti. (SM 85)

Yana kēçe *el arasında yatmayın* yazılarḡa barur. (TE 71)

Mēn *muḡammedni körmeyin* murāfaḡat üçün barḡa tiḡimni sındurdum. (TE
73)

Mēn sizinḡ üç ḡılıḡınḡızni körüḡ tapalmayın müsülmān bolmas mēn. (TE
93)

Daḡı kēçeler daḡı *uyumayın* ḡā'at ḡılır érđi. (TE 143)

Yā süfyān! Uyalmas sēn kim *tēḡri ta'ālāni özünḡdin hoḡnüd ḡılmayın*
aytur sēn. (TE 147)

Fuzayl tēḡri ta'ālādın uyatlık bolup, *dīvāneler dēk ḡarārı ḡalmayın* yügürüp
bir vīrāne çehār dīvār içinde kirip yıḡlayur érđi. (TE 153)

Dāyım *kefüş kēymeyin*, ayak yalanḡ yürüp ḡulluḡ ḡılır érđi. (TE 189)

Altun almayın bizingḡ atımızni aldınḡ erse, biz daḡı sēni aḡırlap, sanḡa 'ilm,
ḡikmet, ma'rifetning eḡikini aça bērdük. (TE 197)

Bāyezīd *ol adaşkanı ḡabül ḡılmayın* yandurup yiberdi. (TE 221)

- -p

Çağatay Türkçesinde sıklıkla kullanılan bir zarf-fiil eki olan bu ek, eklendiği fiile “-Ip” anlamı katar.

Yana on altı yaşğa yiiti irşe bir kün pādşāh *mısır şehrin āyīn bağlaṭıp ol köşknī kuṭluglap* oğlıga çağır içürdi. (SM 88-89)

Südreṭ alıp keldiler. (SM 136)

Ol zamān melikzāde çadırđın çıkıp ol bağ içinde *yıḡlap kezip* yörür irđi. (SM 151)

Andın songra şāhbāl pādşāh *kurzüm melikini soyurḡap* yāna öz memleketini birđi. (SM 176)

Allıda olturup bu mu°ammānı kim andın °Ulā ḡasıl bolur. (MN 34)

Tezhīb kılıp *ṭayyār yāsap* ilge birür kim bu cihetdin şöhret tutḡay. (MN 55)

Bu ḡoy kişininḡ etmekini alıp kelmiş bolḡay dep, yüzini ol ḡoydın evürdi erşe, ol ḡoy tilge *kēlip* ayttı. (TE 78)

Daḡı süpüründiler içinde *tüşken latalarnı tērip, su bile yup, namāz kılıp birbirige tikip* özige ton kılır erdi. (TE 79)

Yana bir kün resül ‘aleyhi’s-selām ümm-i seleme evige kēlgende ḡasan-ı başrını *öz mübārek etekige olturtup* anḡa du‘ā kıldı. (TE 80)

Fuzayl *tēngri ṭa ‘ālādın uyatlıḡ bolup*, dīvāneler dek ḡararı ḡalmayın *yüḡürüp* bir vīrāne çehār dīvār içinde *kirip* yıḡlayur erdi. (TE 153)

Bāyezīd ol adaşḡanı ḡabül kılmayın *yandurup* yiberdi. (TE 221)

3.6. Edat Grubu

Bir isim unsuru ile bir çekim edatından meydana gelen kelime grubudur (Karahan, 2011, s. 62). Çağatay Türkçesi edatlar bakımından oldukça zengindir (Argunşah, 2013, s. 141).

Edatları incelerken Argunşah’ın “Çağatay Türkçesi” adlı eserinde edatları gruplamış olduğu biçimde değerlendirdik.

3.6.1. Bağlama Edatları (Bağlaçlar)

bile “ile”

Taķı haķ ta’ālāğa Şükürler kılıp ol kiçe öz murādın tapıp **ol kıız bile** ‘işret kıldı. (SM 85)

Hak ta’ālānıĝ hükmi bile ol kiçe ol kıız ağır ayak boldı. (SM 85)

Men eger sening bu muradınĝni **genç ü māl bile** yā çerig bile büter bolşa irdi min cānımnı sening için fidā kılıĝay irdim. (SM 101)

Bir kün men **singillerim bile kıızlar bile** ol bāĝ içinde teferrüç kılıp kıızıp yörür irdük. (SM 113)

Andın songra melikzāde **kamışlar bile tahtalar bile tanāblar bile** yaĝŐı sal yasağı. (SM 124)

Taķı andın songra melikeni bir murassa maĥaffeĝa olırtıup köp **tecemmüller bile** serendilĝa yüz koydılar. (SM 131)

Taķı melikzāde đayim **serendil sulıānı bile** atlanıp avĝa kuşka barur irdi. (SM 133)

Taķı bedi’ü’l cemāl **özining hāssa hidmetkār kıızları bile** ol baĝda irdi. (SM 145)

Taķı ‘uđ çalıp **bedi’ü’l cemāl ‘ışkında yaĝŐı üni bile** bir ĝazel okır irdi. (SM 150)

Sen ne için bir vefāsız ādemī için **munça çerig bile** biziĝ üstümüzge kelip turur sen. (SM 171)

Serv bānū melikzāde **bile** kuçuŐup tengri ta’ālāğa Őükürler kılıp köp Őādlık kıldı. (SM 176)

Őeyĝ iŐāreti bile Ğorāsān’ĝa kildiler. (MN 6)

DervıŐ **kırķ bile illig yaş** arasında °ālemdin ötti. (MN 43)

Hemana **üç yaş bile dört yaŐnıĝ** arasında irdim. (MN 7)

Yana ikinci sebep ol kim bu kitāb yādiĝār ıalsun daĝı oĝuĝan kişiler bizni **alkış bile** yād kılsalar. (TE 54)

Ērenlerning sözün eşitip **anınĝ bile** ‘amel kıla almasa heç fāyidası bolĝay mu? (TE 54)

U, vü, ve “ve”

Men eger sening bu muradınğnı *genç ü māl bile* yā çerig bile büter bolşa irđi min cānımnı sening için fidā kılğay irđim. (SM 101)

Taķı melikzāde öz çerigi bile *‘ayş u ‘işret kılıp* yahşı güyendeler rakķāşlar nedimler muħaddişler bile bir yıl ol tengiz yüzinde şherdin şherğa cezirelerğa yörüp teferrüç kılıp sağ selāmetlik bile hıç imgek körmeyin çin şheriğa yittiler. (SM 106)

Andağ kim her kim ol oğlannı körşe anıng *hüsñ ü cemāliğa* ‘aşık bolur irđi. (SM 86)

Melikzāde ol kızınğ *hüsñ ü cemāliğa* hayrān kaldı. (SM 111)

Bu şherde yüz miñ *ir ü hatun* melikzāde için kayğuluğ tururlar. (SM 94)

Seyr resmi bile Hind sarı müteveccih boldı ve anda köp *ekābir ve meşāyih* hıdmetiğa bolup. (MN 10)

Belki ğāyet-i *teveccüh ü istiğrākdın* pervā kılmas irđi. (MN 9)

Dağı tārikat yolında *dānā vü ‘ayyār* erdi. (TE 151)

Halayıkınğ arasında *şıdķ u şafū* kalmadı. (TE 64)

3.6.2. Benzetme Edatları

teg/dek/dik “gibi, kadar”

Boyı *bir kıra munāra teg* başı *boyağcılarnıng kazanı teg* saçları *yapağı teg* közleri *ayağlığ kan teg* burnı *bir mūrī teg* ağızı *bir sandūķ ağızı teg* tişleri *tonguz tişi teg*. (SM 108)

Ol kız *ölgen kişi teg* yıkılıp uyğanmaz irđi. (SM 111)

Melikzāde anı körüp içkeri kirđi irşe ol kız yana *burunķı teg* yana yıkıldı. (SM 112)

Taķı melikzādening tecemmüli *pādşāhlar teg* boldı. (SM 133)

Başları *tonguz başı teg* tüğleri *ayığ tüği teg* taķı ilig ayağları *ādemī teg*. (SM 140)

Takı kırk künge tegginçe ol kemeni *kaṭıg yaydın oḡ çıḡḡan teg* tengiz yüzinde alıp yörür irdi. (SM 142)

Özge fezāyili hem , *ma 'rifeti-i takvīm dik, naḡḡāşlıḡ dik* bar. (MN 158)

Bu ṭāyifedin anḡa *müyesser bolḡan dik* az kişige bolmış bolḡay. (MN 164)

Anıḡ dik serī'ü'l-ḡalem ḡatib öz zamānıda yoḡtur. (MN 182)

Bu belāḡat-me'ab ve fezāyil-intisāblardın hem bireri eger zamān şaḡīfeside öz nazımları *sevādı dik* mevcūddurlar. (MN 190)

Anıḡ dik bir beyt oḡuḡan minḡ yahşı beyt ayṭḡanḡa bar. (MN 191)

Yana her kim muḡammedḡa imān kēltürüp ehl-i beytḡa imān kēltürmese, muḡammedḡa *imān kēltürmegen dēk* bolḡay. (TE 61)

Yā İlāhī! Mununḡ *muḡammed dēk* atası bar, *fāṭıma dēk* anası bar. (TE 63)

Mēn sizinḡ ḡatınḡızda *bir neḡe ḡātunlar dēk, ērenler dēk* kişiler körer mēn. (TE 222)

Bu sözlerni aḡmedningḡ könḡlige *oḡ dēk* tēgdiler. (TE 302)

Müsülmān ḡarılarını *öz atanḡ dēk* körgil! (TE 157)

3.6.3. Çekim Edatları

sarı “tarafa, -e doğru”

Ol zamān melikzāde *ol kıznıḡ başı sarı* yastuḡ üstinde bir altun tahḡṭda kördi kim bir nece biṭiḡler biṭiḡlig turur. (SM 111)

Ol perī ḡaṭun *ol serv yıḡaç sarı* işaret ḡılşa bir perī ḡaṭun bir murassa altun bişikni köṭerip kelmiş. (SM 119)

Bir ādemīni köṭerip *ḡurḡüm tenḡizi sarı* ilṭtiler tiḡi irşe alar kelip şāhbāl sultānḡa ḡaber ḡıldılar. (SM 170)

Ve ḡabrı *ḡazret-i ḡāce ḡāfıznuḡ ayaḡı sarı* irdi. (MN 22)

Ṭab'ı *ḡarābet sarı* meyllik şā'ir durur. (MN 20)

Ol zaman ol ḡastalarḡa şefekāt bile, *kök sarı* baḡtı. (TE 199)

özge “+den başka”

Takı ol cezîrede *çigdedin özge* hiç neme yok irdi. (SM 138)

Dağı anıñg hiç kimërsege hâceti yok turur, *têngri ta’âlâdın özge*. (TE 83)

Yâ oğlum! mening êligimdin *mundın özge* iş çıkmas. (TE 82)

üçün “için”

Anıñg üçün kim sen âdemî turur sen. (SM 162)

Mundağ pādşāhzade *biziñg üçün* munça imgekler tartıp turur. (SM 162)

Takı oğlum şāhbāl pādşāhtın bedī’ü’l cemālni *seniñg üçün* tileyin tiđi irşe melikzāde yir öpüp serv bānūga köp du’ā kıldı. (SM 163)

Takı serv bānūning köñgli *melikzāde üçün* köyüp köp yığladı. (SM 163)

Men *seniñg üçün* gülistān-ı ğa barayın. (SM 163)

Haķır-cüsse üçün aşhābka mūcib-i başt hem bolur. (MN 87)

İlm taḥṣīli üçün şehrga kilipdür. (MN 96)

Herī’din Semerķand’ğa *Ḥazret-i Ḥāce ‘Ubeydu’llāh-i Aḥrār raḥimehumu’llāh ṣoḥbetiġa müşerref bolur üçün* bardı. (MN 148)

Ḥabīb-i ‘acemī öter êrken köziniñg uçı bile mangā nazār kılıp *mèniñg üçün* bir du’ā kıldı. (TE 124)

Anıñg üçün kim alarıñg sözleri ḥāldın durur. (TE 53)

artuk “+den fazla/+den başka”

İmđi *mundın artuķ* yaşura almaz min. (SM 96)

Üçünçi ol kim dūnyāda ölüg mü *artuķ* yā tirig mü (SM 175)

Melikzāde aydı ölüg *artuķ turur*. (SM 175)

Törtünçü ol kim dünyâda ir mü **artuğ** yâ haṭun mu (SM 175)

Dānişmend bolğunça bir nev' müstahsen ma'āşğa muvaffaq boldı kim **andin artuk** mümkin irmes. (MN 137)

Veys-i kareni' **ömerdin artuğ** ervices erdi. (TE 73)

beri, berü “ beri”

Bilür mü sen kim **kaçandın berü** uyuklap turur sen. (SM 115)

Ol kündin berü her ay başında bedi'ü'l cemāl köp periler bile gülistān-ı iremđin kelip üç kün biziñ ivde turarlar. (SM 120)

Yāna sebeb ol kim **kiçiglikdin beri** bu meşâyıhlarnıñ sevuğlüki könglüimde bar üçün alarnıñ sözlerige meşgöl boldum. (TE 56)

burun “+den önce”

Tağı **tanğ atmazdın burun** şehristānı sīmīnga yitkürdi. (SM 159)

Yāna bedi'ü'l cemal **melikzādedin burun** bir perini yiberip serv bānūga melikzādeniñ Hekāyetini ayıtmış irdi. (SM 162)

Egerçi **burun** birev mu'ammāgına ayta alur irdi. (MN 175)

Yā ibrahīm! **Andın burun** kim seni ölüm bile uykatgaylar. (TE 166)

songra “ sonra ”

Bir zamāndın songra kördüm kim yiti perī meniñ taḥṭımnıñ ileyinde peydā boldılar. (SM 96)

Andıñ songra pādşāh öz çerigiğin miñg yahşı kişini ihtiyār kıldı. (SM 99)

Andıñ songra melikzāde kāmışlar bile taḥṭalar bile tanāblar bile yahşı sal yasağı. (SM 124)

Üç aydın songra yāna bir cezirega yittim. (SM 139)

Andın songra melikzāde öz hekāyetlerini aydı irşe öz derđini unuttı. (SM 142)

Babur Mîrza zamân-i devletide mu‘azzam şadr boldı ve *andin songra* hem salâfîn mecliside maqbûl ve maşûş irdi. (MN 48)

Evvel taşılğa meşgûl boldı, *songra* şî‘r ve mu‘ammâ ve hatka küşiş kıldı. (MN 90)

Özin tamâm *şâ‘ir hayâl kılğandın songra* tamâm naqqâşlıknı terk kılıp şâ‘ir boldı. (MN 118)

Sên burun özünġni ‘ilâc kılġıl, *andin songra* özgelemini ‘ilac kılġay sên. (TE 84)

Her kim ol üç kayġunı mēndin kēterse, *andin songra* abuşkaġa tēger mēn. (TE 141)

üze “üzerine, üzerinde”

Taķı pādşâh *öz tahtı üze* olтурdı. (SM 89)

Taķı seyfe’l mülükni *ol alıtun kürsî üze* olтурttılar. (SM 89)

Yana pādşâh aydı kim men bir kün *taht üze* olтурur irđim. (SM 96)

Yâ oġlum sen ‘ayş u ‘işret bile *mening tahtım üze* olтурġıl. (SM 104)

Yana melikzâde tahtanı alıp ivđin çıķtı irşe ol kız yana kopup *taht üze* olтурdı. (SM 112)

Yanıp kēlürde yolda *bir yıġaç üze* ik i közi körmes bir kuşnı kördüm. (TE 196)

3.6.4. Karşılaştırma- Denkleştirme Edatları

yâ...yâ “ya...ya”

Bir nece vaķt dūnyānı kızeyin *yâ* murādım hāsıl bolġay *yâ* garîbliķnġng miħnetini tartıp könglüm savuġay tiđi irşe pādşâh bu sözni işitip kaçġ üni birle yıġlap aydı. (SM 103)

Yâ pādşâh bu iş çün mening barmaķım kerek *yâ* murādım hāsıl bolġay *yâ* könglüm savup kelgey men tiği irşe ol zamân pādşâh aydı. (SM 104)

Müte‘ayyin ildin az qalmış bolğay kim ol nazm, **yā** mu‘ammā bile hicv, **yā** hezl kıılmağan bolğay. (MN 61)

Velikin ol uçmağka peygamberler **yā** şiddiqlar, **yā** şehidler, **yā** ‘ādil sultanlar, **yā** dünya muhabbetin kōnglide tutmağan kişiler kirgey. (TE 84)

İlāhī! Eger bu oğlannıḡ sévüglüki mēni sēndin yırak kıılır eŕse, **yā** anıḡ cānın alğıl, **yā** mēning cānımnı alğıl! (TE 171)

nē...nē “ne...ne”

Mēn **nē** ‘ālim durur mēn, **nē** müte‘allim. (TE 87)

Nē dünyāğa kōngül bērdiler **nē** uçmağka meyil kııldılar. (TE 199)

Ol deryanın ne başı ne ayağı ne tüpi kōrünür. (TE 233)

hem...hem “hem...hem”

Hem haqirü’l cüsse irdi ve **hem** şağirü’s-sin, anıḡ muhāfazāt-ı ahvālı kıılıp sabaq cihetidin dağı ba‘zı ‘azizlerğa sipāriş kıılındı. (MN 85)

Şāh-ruḡ Mīrzā zamānıdın bu ferḡunde devrānğaça köprek selāṭin ve ekābir ve müte‘ayyin ilge **hem medḡi ve hem mersiyesi** bar. (MN 82)

Yana sāzlardın ‘ūd ve ṭanbūr **hem** örgendi ve müsikide **hem** işler bağladı. (MN 90)

Hem ši’rğa hem mu‘ammāğa ṭab‘ı yahşıdur. (MN 109)

3.7. Sayı Grubu

Çağatay Türkçesinde sayı gruplarının kullanımıyla cümleye zenginlik kazandırıldığını görmekteyiz.

Taķı **altı miḡ** perī ‘alemde kızip seni tilep yörürler. (SM 166)

Meşhūr mundak irdi kim anıḡ **biş yüz miḡ** beyti bar. (MN 44)

On ikki miḡ beytka yakın aytıpdur. (MN 50)

Yana yüz minḡ salāvāt ve taḥiyyāt ol *on sêkiz ming* ‘âlemning bergüzidesi, *yüz yigirmi tört ming* peygamberlerning serveri, muḥammed resû’l-lâhning cânıḡa revânıḡa têgsün. (TE 53)

Biri *on iki* on ikisi bir turur. (TE 61)

3.8. Tekrar Grubu

Muharrem Ergin tekrar grubu için “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde şunları söyler: “Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır.” (Ergin, 2013, s. 377).

Rasim Şimşek, “Örneklerle Türkçe Sözdizimi” adlı eserinde: “*Türkçede anlamı pekiştirip anlatımı güçlendirmek üzere aynı sözcüklerin yinelenmesi, yakın ya da karşıt anlamlı sözcüklerin art arda kullanılması ile oluşan sözcük öbeğine ikileme denir*” (Şimşek, 1987, s. 382) şeklinde tanımlamıştır. İncelemiş olduğumuz eserlerde cümleye ifade zenginliği kazandırmak için sık sık tekrar gruplarına başvurulmuş olduğunu görmekteyiz.

Taḡı şem’ yaruḡında ol sūretḡa baḡıp *zār zār* yıḡlar irḡi. (SM 92)

Taḡı *zār zār* yıḡlap ayḡı kim men aḡamḡın uyalıp bu sözlerni ayḡa almaz irḡim (SM 96)

Yana melikzāde yaḡasını yırtıp karangḡu ivgee kirip yüzün tam sarı ḡılıp *zār zār* yıḡlayu başlaḡı. (SM 101)

Taḡı melikzāde başın ḡuyı salıp *zār zār* yıḡlar irḡi. (SM 154)

Taḡı serendil meliki melikzādega her künde *türlüg türlüg* ‘ināyetler ḡılıp āferin ḡılır irḡi. (SM 133)

Ura ura ḡavlaḡılar. (SM 136)

Zār zār yıḡlar érḡi. (TE 57)

“*Allāh Allāh* degende ortaḡ érḡük. (TE 65)

Birer birer ol ḡarābedin ayaḡḡa ḡuyup iḡer érḡi. (TE 95)

Yana her ḡaçan kim ḡur’ān oḡusalar, ḡabīb *zār zār* yıḡlar eérḡi. (TE 123)

Fuzayl barıp ol tēpeni *az az* taşır érḡi. (TE 154)

Her kaçan kim , yana mundağ söz sözleşem, sizler mēni *pāre pāre* kılınğiz.
(TE 216)

Tura tura uluğ bolur. (TE 217)

3.9. Birleşik Fiil Grubu

Birden çok sözcükten meydana gelen fiillere birleşik fiil denir. Birleşik fiillerde anlamca kaynaşma söz konusudur. Bu kaynaşma neticesinde tek bir kavram karşılanır. Birleşik fiillerde unsurlardan biri mutlaka fiil olmalıdır. Bu fiil olan öge sonda bulunur. Sonda bulunan bu fiil aslında bir yardımcı fiildir. Bu yardımcı fiilin önüne bir isim ya da fiil getirilir (Coşkun, 2014, s. 56).

3.9.1. Bir Hareketi Karşılaman Birleşik Fiiller

Çağatay Türkçesinde isim+ fiil şeklinde kurulan birleşik fiiller bir hareketi karşılamaktadır. İncelenen eserlerde bu tür birleşik fiillerin yaygın kullanımı görülmektedir.

Mening̃ sözümni işitkil tiği irşe bedī'ü'l cemāl aydı uluğ *ant bir*dim. (SM 153)

Melike aydı yā melikzāde barçanı çın aytur men tip *ant içti*. (SM 121)

Tağı hergiz ādemī bu yirlerge kile almaz tip maᅇga ilig uzattı irşe men aᅇga *boy bir*medim. (SM 114)

Ol zāmān sa'īd barıp melikzādeđin her niçe söz sorđı irşe hīç *cevāb bir*medi. (SM 95)

Tağı ol serendil melikiniᅇ kızını alıp barıp tururlar tiğiler irşe ol perīniᅇ ataşı kırzüm melik feryāđ kılıp yaqasın yırtıp yığlap *ta'ziyet tuttı*. (SM 165)

Ammā eger muᅇāverātda gāhī sözge bī-te'emmul *cevāb bir*ür. (MN 144)

Ya bedī'ül cemal on dört yıl turur kim sening 'ışkıng bile mübtela bolup atam anamdın takı barça alemdin *yüz evür*düm. (SM 153)

Bir “allāh” dēdi, dağı *cān bērdi*. (TE 107)

Nēçük *cuvāb bērmes* sēn? (TE 114)

Namāz bile rūze yana uğurlukg nēçük bile *rāst kēlgey* ? (TE 153)

Fuzayl alarğa *yol bērmedi*. (TE 155)

Dağı yarımını özi yēp, yarımını *şadaqa bērür* ērdi. (TE 167)

Derhāl mingē balıg deryādın *baş çıqardılar*. (TE 187)

3.9.2. Ana Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller

İsim unsurunun başta, yardımcı fiilin ise isim unsurunun sonunda görüldüğü birleşik fiil yapısıdır. Çağatay Türkçesi söz dizimi çalışmasını yaptığımız Seyfü'l Mülûk Hikâyesi, Mecâlisü'n-Nefâyis ve Tezkire-i Evliyâ eserlerinde özellikle bol- ve kıl- yardımcı fiillerinin yoğun olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

bol-

Tağı aydılar kim atangız bularnı yimek üçün sizge savgat yiberip turur tiðiler irşe ol kız melikzādeni körgeç ‘*āşık boldı*. (SM 108)

Tađı bu yirge keltürdi men bī-*hūş boldum*. (SM 114)

Melikzāde alarđın şefaķat kördi irşe köngli *imīn bolup* ol yıgaçtın kıuyı inip bir su kırığında olturdi. (SM 109)

Ol zamān şāhbālğa kelip ħaber kıldılar irşe şāhbāl kaçıg *ķayguluğ boldı*. (SM 169)

İmđi sen ayıtķıl kim andın neçük *ħalās boldung*. (SM 145)

‘Aceb kim seniñ murāding *ħāsıl bolğay*. (SM 161)

Tağı köp ħalāyık aning sebebindin *helāk bolğay*. (SM 87)

Tağı pādşāh aydı kim ilçilerning kelgenin melikzādedin yaşurunguz kim yana *ħasta bolmaşun* tip. (SM 101)

Mevlānā Muħammed-i Bedaħşī vāsıtası bile faķirga *āşinā boldı*. (MN 99)

songra tamām naķķāşlıķnı terk kılip *şā‘ir boldı* (MN 118)

Özin tamām şā'ir ḥayāl kılğandın songra tamām naqqāşlıknı terk kılıp **şā'ir boldı**. (MN 118)

Ağzıdın miğrābe **zāhir boladur**. (MN 150)

Sening sınuk könglüngni aram kılıp kavi **köngüllük bolgay** sen. (TE 55)

Èrenlerninḡ sözün eşitip anınḡ bile 'amel kıla almasa hêç **fāyidası bolgay** mu? (TE 54)

Mālik **kayḡuluk boldı**. (TE 105)

Mèn bu ünni eşitip **ḥayrān boldum**. (TE 107)

Derḥāl mālik-i dīnār qatında īmān keltürüp **müsülmān boldı**. (TE 108)

kıl-

Yana melike anası bile köp **derhost kılıp** tururlar. (SM 156)

Taḳı melikege köp **du'alar kıldı**. (SM 117)

Ay edebsiz ādemī ne üçün **edebsizlik kılıp** sen? (SM 152)

Bu ḥaberbi işitip **feryād kılıp** yıḡlayu başladı. (SM 170)

Taḳı serv bānūḡa **ḥaber kıldılar** kim melikzādeni keltürdiler tip. (SM 176)

Ve nezmḡa **iltifat kılıp**. (MN 177)

Songra tamām naqqāşlıknı **terk kılıp** şā'ir boldı . (MN 118)

Vefāyī **taḥallus kılıp** irdi. (MN 107)

Gūya uşbu münāsebetdin bu taḥalluşnı **iḥtiyār kılıp**dur. (MN 120)

Mevlānā'nınḡ tekellümide bir ḥāl bar kim anı ānḡa **teşbih kılıp**dur. (MN 150)

Sizingḡ zāhiringizḡa ḥalāyık **nażar kılıp**. (TE 342)

Èmdi biz bu kitābnı **muḥtaşar kılduq**. (TE 54)

Evvel sebeb ol kim bir nêçe yārānlar **derḥāst kılıp** erdi. (TE 54)

Yana ikinçi sebeb ol kim bu kitāb yādigār qalsun daḡı oḡuḡan kişiler bizni alkış bile **yād kılsalar**. (TE 54)

Qaçan kim esir bolsanḡ sanḡa tonḡuz etin yedürüp seni **kāfir kılıp** erdiler. (TE 105)

Tēnḡri ta'ālāḡa hergiz **yamanlık kılıp**madım. (TE 112)

3.9.3. Bir Hareketi Tasvir Eden Birleşik Fiiler

Zarf-fiil eki taşıyan bir fiil ile bir tasvir fiilinin birleşmesiyle oluşur. Bu yapıda karşımıza çıkan yardımcı fiiller anlamları ile değil, çekim unsuru işlevi ile görevlidirler. Bu yardımcı fiiller tasvir fiilleri olarak adlandırılır. Tasvir fiilleri asıl fiile “tezlik, yeterlik, süreklilik, beklenmezlik, yaklaşma” anlamları ile bağlanır. Bu yapıdaki birleşik fiillerde vurgu birinci unsurun üzerindedir (Coşkun, 2014, s. 57). Metin merkezli olan çalışmamızdan hareketle özellikle yeterlik ve tezlik fiillerinin sıklıkla kullanıldığını söyleyebiliriz.

- **Yeterlik Fiili**

Çağatay Türkçesinde yeterlik yapısı -A/-y + al-/bil-/u- şeklinde görülen bir birleşik fiil yapısıdır. Çalışmamızda sıklıkla karşılaştığımız yardımcı fiil ise “al-” ve “bil-” şeklindeki yardımcı fiillerdir.

al-

İmđi mundın artuğ *yaşura almaz* min. (SM 96)

Velikin perilerni men *tapa almaz* men. (SM 102)

Hergiz ādemī bu yirge *kele almaz*. (SM 112)

Tağı yoluğa teŋgizler kōp turur kişi kele *bara almaz*. (SM 122)

Velikin ađam yūz yıldı munda *kele almađay*. (SM 122)

Her-giz ādem-ī ol yirge *bara alamaz* tiği irşe melike ayđı. (SM 145)

Tağı men anđlamıř irdim kim alar sularđa *kire almazlar*. (SM 140)

Tađı ilan kōp uđūn ol cezīrede *tura almadım*. (SM 138)

Ay melikzāde eger sen özüŋ ol yirge barayın tiseŋ yūz yılđa tegginçe anda *bara almađay* sen. (SM 156)

Hīç kişi tağlıd *kıla almadı*. (MN 152)

Ve şiride vezn ve kāfiye ve redif ça muğayyet imes ise muāf *bola alur*. (MN 139)

Şobuznı aşırıda anca kişi *çala almas*. (MN 158)

Tamām kıla almas. (MN 175)

Öz zamānıda nesh-ta'lik hattın andak bitidi kim hiç kişi **taqlid kıla almadı**. (MN 152)

Ammā üd ve gıçek ve kobuznı asrıda ança kişi **çala almas**. (MN 158)

Egerçi burun birev muammāgına **ayta alur** irdi. (MN 175)

Bola alur kim faqr istiğnāsıdın irken bolğay. (MN 197)

Ve şiiride vezn ve kâfiye ve redifka mukayyed imes ise mu'af **bola alur**. (MN 139)

Eğer bir oğlan bir kûze su keltürüp , otğa kuysa, ot öçer, ol sunı özindin **red kıla almas**. (TE 287)

Ay vāy! Meğer mēning közüm körmes bolup turur kim қа'beni **köre almas** mēn. (TE 135)

Ol tağning başı yırağ üçün **çıka almadım**. (TE 196)

Yatqura almadılar. (TE 209)

Yana işimizni sizge körgüzsek, taqat **tuta almağay** siz. (TE 214)

Ėrenlerning sözün eşitip aning bile '**amel kıla almasa** hiç fāyidası bolğay mu? (TE 54)

Mēn bu yavuz fi'illerim birle uyalıp kıyāmet küni atam muḥammed, anam fātımanıning yüzige **baqa almağay** mēn. (TE 63)

'Ömer veys-i қarenining heybetidin **cuvāb bère almadı**. (TE 73)

bil-

Yā melike men bir zamān uyuqlayın kim kiçe uygāk **tura bil** men. (SM 126)

Bu işning tedbīrini siz **kıla bilgey** siz. (SM 155)

Yana ol kıznıng körkining sıfatını hiç kim irşe **kıla bilmegey**. (SM 108)

Taқи özini **saklayu bilmeyin** yanıp barurda bir yığaңning tüpinde yıkıldı. (SM 151)

Dağı ma'nīsini bilmese, қur'ānning ḥadışning fāydasın **ala bilmes**. (TE 56)

Bu қur'ānnı dürüst **okıyu bilmes**. (TE 120)

Bu işni kim **kılabılgey**? (TE 125)

Bu yétmiş hiçâbnıng altındın çıkmagunça yana bizing yolumızğa kadem urmagunça faqr sözün **sözleyü bilmegey** sên. (TE 136)

Yâ üstâd! Ol işni kim sên kıldıng balıglar dağı **kıla bilür**ler. (TE 139)

Ol tevbe bėrmegünçe, bende kaçan **tevbe kıla bilür**? (TE 143)

Dağı rābi'āning heybetindin söz **sözleyü bilmes** ěrdiler. (TE 147)

- **Sürerlik Fiili**

-A,-U,-p zarf fiil eki almış asıl fiile tur- yardımcı fiili eklenerek oluşturulur. Fiile süren, devam eden anlamı katar.

tur-

Ol serendil melikining kızını alıp **barıp tururlar** tıdiler irşe ol perining aşı kırzüm melik feryâd kılıp yakasın yırtıp yıglap ta'ziyet tuttı. (SM 165)

Bir kün hōcresinde özige yaraşa **tabh kıladur** ırmış. (MN 60)

- **Tezlik Fiili**

-A,-U,-p zarf fiil eki almış asıl fiile bėr- yardımcı fiili eklenerek kurulan birleşik fiil yapısıdır. Tezkire-i Evliyâ eserinde sıklıkla karşılaştığımız bir birleşik fiil yapısıdır.

bir-/bėr-

Her beytni bünyâd kılsa , uslūbındın kâfiyesin **ayta birür** irdim. (MN 58)

Ve bir kıarn **bola bardı**. (MN 177)

Allıda oturup bu mu‘ammanı kim andın “‘Ulā” hāşıl bolur, bitip anġa *tuta birdim*. (MN 34)

Bu ol kişininġ durur kim kişidin neme satķun almış bolsa, ol burunġı egesi, satmas mēn dēp, pēşīmān boldum dēgende ol alġan nēmeni *yandura bērse* dēp. (TE 92)

Ĥasan-ı başrī tanġ atķaç ol kişininġ atını *yandura bērdi*. (TE 92)

Mālik-i dīnar bir aġrıġnı *sora bardı*. (TE 109)

Altun almayın bizingġ atımıznı aldınġ erse, biz daġı sēni aġırlap, sangā ‘ilm, Ĥikmet, ma‘rifetningġ eşikini *aça bērdük*. (TE 197)

Her kim Ĥarām mālđın bir kümüşni eyesige *yandura bērse*, peyġamberlerningġ derecesindin bir derce tapķay. (TE 140)

Nökerleri yol orup, māl kēltürse, öz aġalıķ ülüşini artuķsı alıp, özgesini nökerlerige *üleşe bērür* erdi. (TE 151)

- **Yaklaşma Fiili**

Çaġatay Türkçesinde çok nadir kullanılan bir birleşik fiil yapısı olup incelenen eserlerde tek örnekte tespit edilmiştir.

yaz-

Rābi‘ā andaķ āh urdı kim ol ev *köye yazdı*. (TE 144)

4. YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER

4.1. İSİM CÜMLESİ

İsim cümlesinin yüklemi ek eylemle çekimlenmiş bir isim şeklinde karşımıza çıkar. Bir ismin yüklem görevine getirildiği cümleler isim cümlesi olarak kabul edilir. İsim cinsinden bir kelime ya da kelime grubu ek eylem ile çekime girerek yargı bildirebilir. Çağatay Türkçesinde isim cümlesinin kullanımı oldukça fazladır.

Yana ol sūretning tegresinde biṭiglig irḍi kim bu sūret *bedī'ül cemālning sūret-i turur.* (SM 91)

Taḳı bedī'ül cemāl güliṭān-ı irem sultān-ı ṣāh-bāl perīning kızı turur tip yana melikzādening 'ādeti *andaḡ irḍi.* (SM 91)

Taḳı aṭaşınıḡ atı *ṣāhbāl-i bin sarūḥ turur.* (SM 98)

Taḳı alarnıḡ yiri *güliṣṭān-ı irem turur.* (SM 98)

İmḍi meḡer tengri ta'ālāning taḡdīr-i mundaḡ irkin yāna sizning tapuḡunguzda meniḡ sözküm *bar turur.* (SM 103)

Yā pādṣāh ḡaḳ ta'ālādn 'āfiyet tilesengiz *yaḡsıraḳ irḍi.* (SM 104)

Eger ḳi hīḳ iḡtiyācı daḡı *yoḳtur.* (MN 141)

Anıḡ ilācı kiṣi ili gidin kilürning imkānı *yoḳtur.* (MN 162)

Salur caḡda ulaḡları *yoḳ irmiş.* (MN 163)

Nakṣ-berliḡda hem *hüner-menddür.* (MN 115)

Ve yene hem ba°zı medārisde *müderrişdür.* (MN 135)

Türkī-güydur, belki *meṣāhirdindir.* (MN 120)

Bu kitābning atı *tezḳire-i evliyā turur.* (TE 53)

Yana meṣāyihlar *peyḡamberlerning mīrāṣḡarları durur.* (TE 53)

Yana resūl 'aleyhi' s-selāmning ḡadīsi *andaḳ turur.* (TE 55)

Anıḡ için kim bayning köḡli *mālī bile durur.* (TE 67)

Ey ṭarrār uḡrı! eger bir dōst uyḳuda erse bir dōst *uyḳaḳ durur.* (TE 138)

4.2. FİİL CÜMLESİ

Yüklemi hareket, yargı bildiren cümlelere fiil cümlesi tanımı verilir. Bu fiiller haber ve dilek kiplerini alabilen fiilerdir. Çekim eklerini ve şahıs kiplerini aldıklarından cümlede özne olmadan da eylemin kim tarafından gerçekleştiğinin bilgisini verirler. Çağatay Türkçesi fiil cümlesi bakımından zengin bir kullanım alanına sahiptir.

Barça halāyık uğru çıkıp kızını keltürüp pādşāh ivige **tüşürdiler**. (SM 85)

‘Ākıbet öz murādını tapıp yāna kelip bu memlekette pādşāhlık kılğay tiğiler irşe pādşāh bu sözni işitip **kayğuluğ boldı**. (SM 87)

Ol zamān melikzāde ol alıtun tahtanı ol ivdin alıp **çıktı**. (SM 111)

Taķı yitik ün yitik içe ‘ūd u anber köydürüp yahşsı sazlar çaldurup **şādlık kılmuşlar**. (SM 118)

Taķı iki sandūkta köp la’l firuze inçü mercān yüklep özleri taķı teŋgri ta’ālāga tevekkel kılıp ol salnı sürüp teŋgizge **kirdiler**. (SM 125)

Taķı melikzāde öz salnı keltürüp alarnıŋ kemesi kaçında **tunguzdı**. (SM 128)

Taķı her kün melikzāde serendil meliki kaçında çağır içip öz sergüdeştini **aytur irdi**. (SM 133)

Bir kaçığı yel kelip meniŋ kememni kırık kün teŋgiz yüzinde **iltür irdi**. (SM 138)

Taķı ılan köp üçün ol cezīrede **tura almadım**. (SM 138)

Buu cezīrede ölginçe turayın tip ol cezīrede **kizer irdim**. (SM 139)

Mikneti çağıda Şīrazda Hāzreti Hāce Hāfız kabrı başı da günbed **yasadı**. (MN 48)

Leylī vü Mecnūn muķābeleside Zeyd ü Zeynep meşnevīsi **aytıp durur**. (MN 49)

Faķır bir mecliste pül-i Mālānda anı **kördüm**. (MN 58)

Meclis ehli **külüştiler**. (MN 58)

Mecāliside emşāl ve nezāyir köp **kiltürür**. (MN 87)

Eger mēn alar cergelik bolmasam, alarnı sevgen kişilerniŋ cergesindin kalmış **bolmağay mēn**. (TE 55)

köp 'arabî kitâblarnı oqumağunça kimerse ıur'änninġ hadişninġ ma'nîsin
bilmes. (TE 56)

Ĥaccâc kâlip olturdı êrse, ĥasan-ı başı hêç *iltifâtın kılmadı.* (TE 86)

Mên sizing üç kılığınġıznı körüp tapalmayın *müsülmân bolmas mên.* (TE
93)

Yâ mâlik! sanġa nè bolup turur kim *tevbe kılmas sen?* (TE 104)

5. ANLAMINA GÖRE CÜMLELER

5.1. OLUMLU CÜMLELER

Leyla Karahan olumlu cümleleri “*Yargının gerçekleştiğini anlatan cümleler olumlu cümlelerdir.*” şeklinde açıklamıştır (Karahana, 2011, s. 103).

5.1.1. OLUMLU İSİM CÜMLELERİ

Yüklemi isim olan bir cümle, olumlu bir ifade içeriyorsa olumlu isim cümlesi özelliği kazanır.

Yana ol sūretning tegresinde biṭiglig irḍi kim bu sūret *bedī’ül cemālning sūret-i turur.* (SM 91)

Taḳı bedī’ül cemāl güliṭān-ı irem sultān-ı şāh-bāl perīning kızı turur tip yana *melikzādening ‘ādeti andağ irḍi.* (SM 91)

Mununḡ zaḫmeti *könḡli içinde turur.* (SM 94)

Bu *müşkil iş turur.* (SM 96)

Bu sūret *bedī’ül cemālning sūret-i turur.* (SM 98)

Taḳı aṭaşınınḡ atı *şāhbāl-i bin sarūḡ turur.* (SM 98)

Taḳı alarning yiri *güliṭān-ı irem turur.* (SM 98)

Ol vilāyetning kāḍisi irdi. (MN 109)

Nakş-berliḡda hem *hüner-menddür.* (MN 115)

Ve yene hem baʒı medārisde *müderrişdür.* (MN 135)

Türkī-gūyduur, belki *meşāhirdindir.* (MN 120)

Mevlānā zāde Ebherī kim şehring müftisi ve rindveş kişi irdi, yanında *serḡoş irmiş.* (MN 136)

İnşā ve tāriḡ fennide *bī-naṣīrdür.* (MN 140)

Uyḡandım erse yarım etmek *eliḡimde erdi.* (TE 344)

Ol sēning könḡlünḡ alḡan mēning *kızımdur.* (TE 350)

Yana bir atla bir t ri tonum **bar  rdi**. (TE 178)

Yana bireg  bir n ce vaqt  br h m bile **hem-obet  rdi**. (TE 176)

Yana bireg  t  k r p t i ın bolsa, uyuda k rge de uyada daı k rse, peygamberlernin  derecesindin bir derece **ol turur**. (TE 140)

Her kimning ab b-i  acem ga b rg si **bar**. (TE 116)

Anin    n kim muammed-i v si  ning  ny da iki k n leki **bar  rdi**. (TE 112)

5.1.2. OLUMLU F IL C MLELER 

Y klemi fiil olan bir c mle, olumlu bir ifade ieriyorsa olumlu fiil c mlesi  zellii kazanır.

 Aıbet  z mur dını tapıp y na kelip bu memlekette p dahlık ılay tiiler ire p dah bu s zni iitip **ayulu boldı**. (SM 87)

Ol zama n melikz de ol altun tatana ol ivdin alıp **ıktı**. (SM 111)

Taı yitik  n yitik ie  ud u anber k yd r p yahı sazlar aldurup **adlı ılmılar**. (SM 118)

Taı iki sand kta k p la'1 firuze inu merc n y klep  zleri taı ten ri ta' l ga tevekkel ılıp ol salnı s r p ten izge **kiriler**. (SM 125)

Taı melikz de  z salnı kelt r p alarnin  kemesi atında **tunuzdı**. (SM 128)

Taı her k n melikz de serendil meliki atında aır iip  z serg detini **aytup irdi**. (SM 133)

Bir atı yel kelip mening ememni ırık k n ten iz y zinde **ilt r irdi**. (SM 138)

Mikneti caıda irazda H zreti H ace H fız abrı baı da g nbed **yasadı**. (MN 48)

Leyli v  Mecn n muabeleside Zeyd   Zeynep menev si **aytup durur**. (MN 49)

 sfeh n amelini bu beytia **balap turur**. (MN 54)

Faḳīr bir mecliste pül- i Mālānda anı **kördüm.** (MN 58)

Meclis ehli **külüştiler.** (MN 58)

Mecāliside emsāl ve nezāyir köp **kiltürür.** (MN 87)

Ġāyibāne şatrencni hūb **oynar.** (MN 97)

Bir faḳīrga tigip **ölüp irmiş.** (MN 109)

Ammā şı'rin **işitipdürmin.** (MN 114)

Faḳīrning medresesinde sabaḳ **oḳur irdi.** (MN 117)

el baḳara suresi bir mücellet **bitipdür.** (MN 139)

Şehr mescidi cāmide Cuma küni ıyd- gāhda ikki bayram küni va'z ol **aytur.**

(MN 140)

İki cānipdin yasal yasap oḳ ve kılıç ve nīze bile **uruşurlar.** (MN 161)

İlge pendler bērip 'azizlerga **ḥidmet kılding.** (TE 193)

Meni tişlep, köp zahmet **berür erdiler.** (TE 178)

İlāhī! sening dergāhında **şarḫ kıldım.** (TE 175)

Dağı cüneyd-i baḡdādī anḡa 'ilmlerning kilīdi dēp at **koymuş erdi.** (TE 165)

Ya bibi rābi'ā! bu evdin çıkıp tēngri ta'ālāning kudretining nişānesin **körgil!**

(TE 143)

Ḥasan tēngri ta'ālānı ol kēçe düşinde kördi daḡı **suvāl kıldı.** (TE 120)

Yana ḥabīb-i 'acemī barıp özge borçlıḳdın yol töre alıp étmek otun alıp **keldi.**

(TE 115)

5.2. OLUMSUZ CÜMLELER

Yargının gerçekleşmediğini bildiren isim veya fiil cümleleridir.

5.2.1. OLUMSUZ İSİM CÜMLELERİ

İncelediğimiz üç eserden yola çıkarak Çağatay Türkçesinde “*yok, ermes, irmes*” olumsuzluk bildiren kelimelerle kurulan olumsuz isim cümle yapısının fazla olması dikkat çeker. Örneklerle somutlaştırmak gerekirse:

Anıñ için kim yol *yoğ turur*. (SM 122)

Tağı ol cezirede çigdedin özge hiç neme *yoğ irdi*. (SM 138)

Ol zāmān melike ant içti kim bu sözlerim yalğan *irmes*. (SM 148)

Andağ kim ol devürde hiç kim irşe alarıñğ harifi *irmez irdiler*. (SM 88)

Anıñ için kim yel *yoğ irdi*. (SM 141)

Tağı melikzādeniñ ‘ışkıñdın sabrı kararı *yoğ irdi*. (SM 150)

Meniñ sensiz hiç kararım *yoğ irdi*. (SM 177)

Hiç tedbır *yoğ turur*. (SM 121)

Anıñ için kim yol *yoğ turur*. (SM 122)

Ammā şı ri hālī ez reng ü çāşnī *imes irdi*. (MN 51)

Cağır ani andağ mağlūp kılıp irdi kim ihtiyārı hiç işte *yoğ irdi*. (MN 58)

Ammā imlāsı dürüst *imes irdi*. (MN 83)

Ammā öz ide ādemīlīktin eşer, belki bŷyī *yoğtur*. (MN 85)

Tabı hālī ez rengī *imes*. (MN 107)

Ammā atası tavrıdın hem bī- naşīb *imesdür*. (MN 118)

İzтіrāb kılıur, ammā çāresi *yoğtur*. (MN 134)

Egerçi hiç ihtiyācı dağı *yoğtur*. (MN 141)

Aning ilācı kişi ili gidin kilürning imkānı **yoqtur**. (MN 162)

Salur çağda ulağları **yoq irmiş**. (MN 163)

Öksükrek hem **imes**. (MN 164)

Ṭab'ı hem ḥālī ez selāmet **imes**. (MN 169)

Aning hevādārları ol mansıb **iyesüzdür**. (MN 179)

Ṭab'ı dağı nazm ḥilyesidin mu'arrā **imes irđi**. (MN 197)

Ömrüm mening eligimde **ermes**. (TE 292)

Basa bendelerning barıdın anğa hêç ziyānı **yoq turur**. (TE 288)

Eger takdir kılğan ruzini tiler sen tilemek hacet **ermes**. (TE 253)

Zāhir ü bāṭın 'aleminde nazīri **yoq erđi**. (TE 248)

Songı yıl kēlseng, mēni dağı tapkung **yoq!** (TE 243)

İlāhī ! sendin özge kimēsem **yoq**. (TE 233)

Mēndin özge tēngri **yoq turur**. (TE 212)

Yana řerī'atta oğulnı öltürmek revā **ermes**. (TE 204)

Kēyikning **yoq turur**. (TE 370)

5.2.2. OLUMSUZ FİİL CÜMLESİ

Yüklemi fiil olan ve yargının gerçekleşmediğini anlatan fiil cümleleridir.

Her niçe melikzādedin söz sorşalar hīç **cevāb birmez irđi**. (SM 93)

Hīç **asığ kılmağı**. (SM 93)

Men aṭamđın uyalıp bu sözlerni **ayta almaz irđi**. (SM 96)

Tağı men **bilmeğim** kim bu tonđın maṅa munça qayğular kelnür. (SM 98)

İmđi mundın arṭuđ **yaşura almaz min**. (SM 96)

Velikin güliştān-ı iremđin bedī'ü'l cemāldin hīç kim irşe ḥaber **tapmağılar**.
(SM 100)

- Hîç kim irşe bedî'ü'l cemâl'din haber **keltürmediler**. (SM 102)
- Taķı hergiz âdemî bu yirlerge kile almaz tip maᅇga ilig uzattı irşe men aᅇga boy **birmedim**. (SM 114)
- Yana maᅇga ilig uzattı irşe men aᅇga **rızâ birmedim**. (SM 115)
- Men aᅇga sût bireyin kim biziᅇg sûtümüzni içken kişi **haşta bolmaz**. (SM 119)
- Faķırđın özge kişi anıᅇg şiride söz **ayta almas irdi**. (MN 65)
- Ve öter vaķtıda bu ğazel maᅇlam kim **tüketmeydür irdi**. (MN 67)
- Ve ol Ğazret yıllar anıᅇg bed – hüyluĝını körüp siᅇgürüpdürler ve üzlerige **Kiltürmeydürler**. (MN 77)
- Sebebin soruldu irse âbâdâᅇgına **cevâb aytmadı**. (MN 89)
- Nesh- ta'lik haᅇtin daĝı yaman **bitimes**. (MN 95)
- ammâ **müyesser bolmadı**. (MN 109)
- Yana daruĝadın şayan kaçıp irkenin kişi **bilmes**. (MN 109)
- Bü Alî taᅇalluř **ķılmaĝay irdi**. (MN 115)
- Ammâ bes ķılmaĝunça il **tinmaz**. (MN 159)
- Oĝıĝa bulardın hîç mîrâs **tigmedi**. (MN 175)
- Ğâlâ ança çağlıĝ kuvvetliĝ kişi **dimesler**. (MN 188)
- Çün ĝalaᅇ kem tüşer, hîç **buşmas**. (MN 144)
- Yâ mâlik! sanĝa nê bolup turur kim **tevbe ķılmas sên?** (TE 104)
- Anıᅇg üçün kim ol zamânedede zâhir 'ilmidin özgeni **bilmes êrdiler**. (TE 322)
- Her kimning tileki têngri ta'âlâning hoşnûdluĝı bolsa, anıᅇg kıymetini hêç kim **bilmegey**. (TE 345)
- Bir baĝıřlaĝan nêmeni yana almas biz dêp êřik **açmadılar**. (TE 344)
- Nême köp yêgen kişi namâznıᅇg ĝalâvetin **tapa almaĝay**. (TE 278)
- Kimêrse öz nefsin tanımaĝunça **tevâzu ķılmas**. (TE 279)
- Daĝı anıᅇg ĝazînesi hergiz **kem bolmas**. (TE 254)
- Her nê söz sözleşem, özümdin **sözlemes mên**. (TE 235)
- Biziᅇg tevfiķımız bolmaĝunça sizdin ķulluķ **kelmes**. (TE 234)

5.3. SORU CÜMLELERİ

Soru eklerinin kullanılıp, bilgi alma amacı güdümlerek oluşturulan cümle yapılarıdır. Soru anlamı; soru edatları, soru zamirleri, soru zarfları, soru sıfatları ve de soru eki olan mI, mU eki ile sağlanmaktadır.

Yā melikzāde saᅇga **ne bolup turur?** (SM 92)

Bu süretning eyesi **bar mu** yā üsdādlar öz hünerin körgüzüp tururlar? (SM 97)

Yana perī ādemī bile **kaçan** cüft bolgay? (SM 98)

Taķı perīni **neçük tapķay?** (SM 98)

Sen ne kişi turur **sen ādemī mü sen** yā **perī mü?** (SM 112)

Sen **neçük** bu yirge kelding (SM 113)

Bilür mü sen kim kaçandın berü uyuklap turur sen? (SM 115)

Sen **bilür mü sen** kim aydın **niçe kün** kiçip turur? (SM 116)

Yā kız sening ating **kim turur?** (SM 116)

Taķı güliştāni iremning haberini aytsam maᅇga hīç **sevāb bolgay mu?** (SM 117)

Қızıᅇingizning atını **ne koydunguz?** (SM 120)

Yā melike bu sözlerni **çin mu aytur** sen yā mening **köᅇglümni mü hoş kıtur sen?** (SM 121)

Bu yirni **ne yir tirlir?** (SM 121)

Mundın aтам yirige tegginçe **niçe yol turur?** (SM 121)

Sizing yaşingiz **uzunraķ mu turur** yā **ādemīlerning mü?** (SM 122)

Özge ᅇalāyıkķa ᅇod **ni yitkey**, munça kār-ᅇāne-i şeyhlik bile? (MN 35)

Andın sordılar kim hergiz bu nev‘ kişi **körüp mü sin?** (MN 58)

Bu nev‘ yaᅇsıraķ **bolgay mu?** (MN 64)

Faķīrni tilep bu bābda tekellüm kıldılar ki bu beytni āyā **ol mu aytıp** irkin, yā **birev mü** aning üçün dip irkin? (MN 247)

Yā İbrāᅇīm! Belᅇ şehrinı kıoyup **ne taptung?** (TE 187)

Ey nādānlar **ne için** mundaķ kıtur sēn? (TE 185)

Mēni dağı **bitir mu sēn?** (TE 184)

Neçük uyķu anda turgay? (TE 175)

Yā rābia! münkir bile nekīrga **ne cuvāb bērding**? (TE 150)

İlāhī! pādşāhlar, āciz, zaīf bendeler bile **mundağ mu kıtlurlar**? (TE 134)

Yā ḥabīb! sēn **nē nēmeler oğudung** kim mēni kōrmediler? (TE 121)

Nēcükdür kim bu zaḥmetlerni kōrüp açığılamayın açığıngnı singürür sēn? (TE 107)

6. BAĞLANMA ŞEKİLLERİNE GÖRE CÜMLELER

6.1. Bağlama Edatlarıyla Bağlanan Cümleler

Çağatay Türkçesinde cümleler arasında bağlantı kuran çok fazla bağlama edatı vardır. Bu edatların kullanılmasıyla iki veya daha fazla cümleyi birbiri ile ilişkilendirmek mümkündür.

6.1.1. “kim” Edatıyla Bağlanan Cümleler

Çağatay Türkçesinde cümleler arasında bağlantı kuran ve sayıca en fazla kullanılan bağlama edatlarından biridir. Özellikle açıklama cümlelerinden önce kullanılması dikkat çeker.

Hükm boldı *kim* tavacı mi’ād bile çapıp/barıp üçelesiniḡ başın kiltürgey.
(MN 191)

Egerçi şî’r aytmaḡқа iltifāt kılmaydurlar, ammā nazm u neşrni andaḡ ḡüb maḡal u mevḡide oḡupturlar *kim* anıḡ dik bir beyt oḡuḡan miḡḡ yaḡşı beyt aytḡanḡa bar. (MN 191)

Mîr bir azîzḡa iltimas kılıpdur *kim* şāḡirtniḡ atasıḡa aytḡay *kim* oḡulḡa mülayāmet bile naşîḡat kılgay ammā andaḡ kıлмаḡay *kim* tıfl bilgeykim bu Mîr ḡaşıdın ikendür *kim* nāḡāḡ köḡḡül ginesi Mîr’din aḡrıḡay. (MN 145)

Mevlānā Muḡammed-i Āmulî’niḡ oḡlıdur *kim* ikkinḡi mecliste atı mezkūr boldı. (MN 107)

Tēḡri ta’ālāni andaḡ sēver mēn *kim* şeyḡāniḡ düşmenligindin pervayım hēç yoḡ turur. (TE 142)

İlāhî mēni öz maḡabbetiḡḡa andaḡ meşḡül kılgıl *kim* özge ḡişiler mēni meşḡül kıla bilmesün (TE 144)

Ėmdi bireḡüniḡ mālını bilmes biz *kim* ḡelāl mu durur, yā ḡarām mu durur. (TE 146)

Anıḡ tevbe kıлмаḡınıḡ sebebi ol ērdi *kim* bir ḡatunḡa ‘āşıḡ bolup ḡarārı ḡalmadı. (TE 324)

Yana otuz yıl mèn ol işlerni kıldım *kim* têngri ta'âlânıng rızası ol işte êrdi.
(TE 127)

Anasınınğ könglüni saqlasun *kim* kabeğa barmaqđın anıng şevâbı artuğraq
turur. (TE 126)

Hêç kim qalıp mu durur *kim* biziñ selâmımızğa kelmemiş bolğay? (TE 283)

Yana otuz yıl mèn ol işlerni kıldım *kim* têngri ta'âlânıng rızası ol işte êrdi.
(TE 127)

6.1.2. “ve / vü / dağı” Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Bu belagat-me'âb ve fezâyil intisâplardın hem bir eri eger zamân şahîfesinde
öz nazmları sevâdı dik mevcütturlar, ammâ ekşeri zemâne vefâsı dik nâ-büddurlar.
Ve pâdişâhları hem bu fenâ mağallıdın kitip, beğâ sermenzilığa yitipdürler. *Ve* fil
haqıka Sulţani Sâhip kırânıng qarâbet ve tevâbiidin irdiler. (MN 190)

Yıllar alî şadâret manşıbıda mütemekkin irdi ve pâdişâhning inâyeti alâ
derecede. *Ve* ol bu inâyetka andağ müstazhir kim ba'zı mağalde pâdişâh maşlahatı
içün tıngirlikdin hem tecävüz kıılır irdi bolğay. (MN 161)

Mevlânâning tekellümide bir hâl var kim anı aña teşbîh kıılıpdur kim sabun
çaynapdur ve ağzıdın miğrâbe zâhir boladur. *Ve* tekellümin hem taqlîd kıılır. *Ve*
ikkelesin ehli idrâk köp taşsîn kıılırlar. (MN 150)

İki püştdin velâyet aña mevrüşîdür *ve* öz zâtı da hem qabülliyet köpdür. (MN
148)

Salţanat 'azîm-i şanı tağammül kııla almay Semerqand'dın aña ihrâc hükmi
bolup Herîge kildi *ve* munda Mevlânâ'ning Mağdemın ganîmet tuttılar. (MN 16)

Bir kün cemâ'at il bile dîvân başığa qaziyye 'arz kııldı *ve* öz müdde'âsı
mavâfaqatı 'arza-dâştı hem bitip irdi. (MN 82)

Andın şehrğa kildi *ve* ekser mütedâvilâtnı kördi. (MN 79)

Öz mülkidin 'ilm talebiğa şehrğa kilip irdi *ve* faqirning medresesinde sabâq
oğur irdi. (MN 117)

Eger 'sêvmes mèn' dêseng, kâfir bolur sên *vü* eger 'sêver mèn' dêseng, sening
işing, döst qullarıng işige oğşamas. (TE 162)

İblîs bu sözni işitti êrse, yığlayu başladı *dağı* körünmes boldı. (TE 334)

Mên dağı aytıp müsülmân bolayın. **Dağı** sên yanıp bađdādka bargıl. (TE 335)

Dervîş oldur kim hêç kimersedin nême tilemegey. **Dağı** kişi bile atık sözleşmegey. (TE 335)

“Hêç nêmem yoğturur” dêdi êrse, büşr-i hâfi öz könglekini ıkarıp anđa bêrdi, **dağı** ôzi köngleksiz vefât boldı. (TE 193)

6.1.3. “ama/velikin” Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Cümleler arası ilişki kuran ve alışmamız sırasında sıklıkla karşılaştığımız bağlalardandır.

aylı âbiliyetliğ yigittür. **Ammâ** levend, belki teleddür;ol cihetdin hîç işte istikâmeti yoğ turur. (MN 98)

Egerçi şi’r aytmađđa iltifât kılmaydurlar, **ammâ** nazm u neşrni andağ hûb mağal u mevide oğıpturlar kim anıng dik bir beyt oğığan miing yağşı beyt aytđanca bar. (MN 191)

Fağır hod bu nev güstâhlıqlar kıla almazmin **ammâ** Mîr’ning merkebin ol itke oğşatıpmin kim anđa bir meymünni mindürürler. (MN 147)

İki câniktin yasal yasap ođ ve kılıç ve nîze bile uruşurlar. **Ammâ** hâla bazı dipdürler kim H‘âce Ebû Naşır aylı şalâhđa kiripdür. (MN 161)

Mevlânâ zâhir ulümü tekmiilidin henüz fâriğ bolmaydur. Egerçi hîç ihtiyacı dağı yoğtur, **ammâ** veçh-i ekmel bile tilerki tekmiil kılay (MN 141)

Ve Herî şehride zurefâ zümreside özin dâhil tutar irđi, **ammâ** fağır ve yağşı kişi irdi. (MN 47)

Velikin kiçe kündüz sizni sağınıp yığlar irđim. (SM 142)

Velikin baraları özge bâğlarda tağlarda her bileri bir yığaç üstinde onmiş irđi. (SM 145)

Velikin köngli melikzâde ‘ışkıning otığa kebâb irđi. (SM 148)

Velikin naz kıılır. (SM 150)

Velikin melikzâde ‘ışkında köndgli talpınur irđi. (SM 154)

Tennürda bağtılar êrse, ağmed tennür içinde olturmiş êrdi, **velikin** têngri ta’âlânıng udreti birle ağmedning hêç yêri köymemiş êrdi. (TE 306)

Mèn bilür mèn kim, sen kudretinġ birle bir zamānda yüz miġ ħazīne yaratur sèn **velikin** bularnı körüp azmas mèn. (TE 187)

Kişidin tilemeli, **velikin** kişi neme berse, neçük almalı? (TE 192)

Tiriglik üçün kayğurmas mèn. **Velikin** pādişāhlarnıġ pādişāhı kıtıġa barmaġlık kıtıġ iş turur. (TE 193)

6.2. Ortak Cümle Ögeleriyle Bağlanan Cümleler

Cümleler arası ilişki sağlayabilmek adına başvurulan yöntemlerden biri de ortak öge kullanımudur. Çalışmamız sırasında, metinlerde art arda sıralanmış cümlelerde ortak öge kullanılarak cümleler arası ilişki sağlandığı gözlemlenmiştir. Özellikle ortak yüklem ve ortak özne kullanımı oldukça fazladır.

6.2.1. Ortak Yüklem İle Oluşturulmuş Cümleler

Mesel-güy ve ġazel-güy **irdi**. (MN 20)

Mekānı ravza-i cinān ve rüġıġa firdevs-i a'ālā mekān **bolsun!** (MN 74)

Ammā ġazaliyyāt ve kışāyid dīvānı meşġurraġ ve yahşıraġ **vāki ' boluptur**. (MN 11)

Ammā akılı hem **yoġtur** ve tāli 'i hem. (MN 90)

Anıġ 'ilmi, biligi **yoġ turur**. (TE 110)

Rā'ī sarıġı yıġaçdın ak üzüm, sa'īd sarıġıdın kıara üzüm **çıġtı**. (TE 224)

Daġı riyāzet içinde, edeb içinde **mişli yoġ erdi**. (TE 290)

Uçmaġnı oġ yanımda, tamuġnı sol yanımda **körer mèn**. (TE 293)

Yana 'ırāk mülkiniġ meşāyihı, köpreki anıġ mürīdi **erdiler**. (TE 301)

Yā Aġmed! Sèn meni tiriglikte tul, oġluġnı yetim **kıldıġ**. (TE 303)

Bir şavmaganıġ eşikinde turup, bir ayaġını eşiktin içkerü, bir ayaġını taşķaru **koymuş erdi**. (TE 196)

Biriniġ içinde küncid, biride suv **erdi**. (TE 197)

Yā oġlum! Sèniġ firākiġda közüm körmes, belim bükri **boldi**. (TE 214)

6.2.2. Ortak Özne İle Oluşturulmuş Cümleler

Şıdık u ihlas bile kulluk kıldı, köp iltifât *taptı*. (3. TK) (MN 27)

Fânî-veş ve bî- tekellüf kişi irdi. (3. TK) (MN 38)

Bir kün cemâ'at il bile dîvân başığa kazıyye 'arz *kıldı* ve öz müdde'ası mavâfaķatı 'arza dâştı hem *bitip irdi*. (3. TK) (MN 82)

Mu'ammâ *aytur* ve yaĥşı *açar*. (3. TK) (MN 98)

Kiçik irkenide naķķāşlık kıılır *irdi*, nazmıĥına hem *aytur irdi*. (3. TK) (MN 118)

Derĥâl *tevbe kııldım* daĥı tüz *olturdum*. (1. TK) (TE 179)

Hêç kıaysını *taşarruf kıılmadı, kıatılmadı, yavumadı, kêçti*. (3. TK) (TE 276)

Bir "allâh" *dedi*, daĥı *cân bêrdi*. (3. TK) (TE 107)

Bâyezîd dâyıım mundaķ yaĥşı aşlar yêr, okşar. (TE 223)

Ne dünyâĥa köngül bêrdiler,ne uçmaĥķa *mevil kııldılar*. (3. ÇK) (TE 199)

Yana hergiz hêç kimêrse ol kıızını *tapmadı, körmedi*. (3. TK) (TE 198)

İkeĥü ka'beĥa *bardılar*, daĥı anda *mücâvir boldılar*. (TE 155)

Her nême kim dünyâdın maĥĥa rûzî *kılıp sên*, anı öz düşmenlerinĥĥa *bergil!*
(2. TK) (TE 149)

Siz kışiniĥĥ şüretiĥa baķmaĥĥız, anıĥĥ êdĥü ameliĥa, yaĥşı niyetiĥa baķıĥĥız.
(TE 131)

Derĥâl *oĥlan* bir âh urgaç yıķıldı, öldi. (TE 164)

Mên sêni âzâd kııldım, daĥı mâlıĥĥını saĥĥa baĥışladım. (TE 175)

6.2.3. Ortak Nesne İle Oluşturulmuş Cümleler

Bu êtmekni yêsün kim zemez suyu bile yoĥurup turur mên. (TE 220)

Ol yarmaķını kışidin tüşüp kıalıp turur dêp , yêrdin kötermedi, almadı. (TE 78)

Ölüm şerbetin yêr mên, içêr mên. (TE 291)

Ol işni kim sên kıldıng balıglar dağı kılabılürler. (TE 139)

Biz dağı *sëning könglünğni* yuduk, arıg kılduk. (TE 186)

Yana hergiz hëç kimërse *ol kıznı* tapmadı, körmedi. (TE 198)

6.2.4. Ortak Yer Tamamlayıcısı İle Oluşturulmuş Cümleler

Belki ikki katla *anğa* bu riyāzet ve meşakkat, belki bu devlet müyesser boldı (MN 85)

Anıng *meddāhlıgıda* til ‘āciz ve ‘aql kāşırdur. (MN 85)

Belki ikki katla *anğa* bu riyāzet ve meşakkat, belki bu devlet müyesser boldı (MN 85)

İlāhî! bu kün *munda yıgılğan ildin* kimning yazuğı köprek turur, yazukka delir turur. (TE 291)

Ġazāda bir gavur bile sançışurda mēni urup yıktı, dağı köksüm üze olturdı. (TE 292)

6.2.5. Ortak Zarf İle Oluşturulmuş Cümleler

Ahmed *bu sözlerni eşitti erse*, kopup çıktı, dağı beyābānga yüz koydı. (TE 302)

İblis *bu sözni işitti erse*, yıglayu başladı dağı körünmes boldı. (TE 334)

“Hëç nēmem yokturur” dēdi erse, büşr-i hāfî öz könglekini çıkarıp anğa bērdi, dağı özi köngleksiz vefāt boldı. (TE 193)

6.3. Anlam İlişkisiyle Bağlanan Cümleler

Söz dizimi bakımından incelediğimiz üç eserde, art arda sıralanmış ve aralarında anlam ilişkisi bulunan cümlelere rastlamak mümkündür. Özellikle Mecâlisü'n-Nefâyis ve Tezkire-i Evliyâ eserlerinde anlam ilişkisi ile bağlanan cümleler oldukça fazladır.

Ve ma'âşî ötkünçe kim gedâlig kılmağay, iligide nimeginesi bar irdi. (MN 59)

Ol cümledin Çahâr-gâh 'amelidür kim meşhûrdur. (MN 18)

Egerçi 'âmmî irdi, ammâ şî'ri hâlî ez reng ü çâşnî imes irdi. (MN 51)

Muşannefâtıdın biri *Cevâhirü't tefsîrdür* kim El Bakara sûresin bir mücelled bitipdür. (MN 139)

Dirler ki tîr-endâzlık fennide şâhib-i vukufdur, biz bilmes-biz. (MN 94)

Ba'zı yârânlar didiler kim körüp sin, hatırğa kilmedi. (MN 123)

Dağı bu helvânı yegil kim, könglünğde kaygu kalmasun. (TE 221)

İki kişi bar kim kelmey durur. Biri aħmed-i ħarb. Birisi muħammed-i eşlem-i tısi. (TE 283)

Yaħşî kılıklık fâsık bile şöħbet tutup olturmağ yaħşırak turur kim yaman kılıklık ħâfız bile olturgunça. (TE 336)

Dağı anıñ evvel işi ol êrdi kim, bir kün dört kılı bile mollâsınıñ êvige barur êrdi. (TE 340)

Yana âħiret yolu uzun, uzak, heç azuk yok. (TE 172)

Munda kişiler bar kim, dünyânıñ âħiretning deryâların içip singürürler. (TE 219)

Bu êtmekni yêsün kim zezem suyu bile yoğurup turur mên. (TE 220)

SONUÇ

Türk yazı dilinin doğu kolunu oluşturan ve İslâmî edebiyat dilinin üçüncü evresi olarak kabul edilen Çağatayca, 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüş devresidir. 11-13. yüzyıl Karahanlı Türkçesinin ve 14. yüzyıl Harezm Türkçesinin edebi dillerinin devamı olarak var olmuş Çağatay Türkçesi, günümüz Özbekçe ve Yeni Uygurca'nın da tarihî köküdür. Pek çok araştırmacı bu zamana dek Çağatay dili ve dönemi içinde oluşturulmuş eserleri çeşitli bakımlardan değerlendirerek ele almış ve incelemiştir. Bu çalışmanın amacında da Çağatay Dönemi'nde meydana getirilmiş, üç eserin söz dizim bakımından değerlendirilmesi yer almaktadır. Metin merkezli incelenen bu eserlerden seçilen cümlelerle Çağatay Türkçesinin söz dizimi hakkında somut örnekler verilmiştir.

İncelediğimiz üç eserden yola çıkarak Çağatay Türkçesi söz dizimi hakkında ulaştığımız sonuçları şu şekilde verebiliriz:

- Uygur Harfleriyle Yazılmış Seyfü'l Mülûk Hikâyesi oldukça anlaşılır, duru Türkçenin kullanıldığı bir eserdir. Anlatılan hikâyede cümle kuruluşunda söz hazinesi göze çarpmaktadır. Cümle temelinde önemli bir unsur olan yüklem ögesi, gerek isim gerekse fiil ile olumlu veya olumsuz biçimde her cümlede bulunmaktadır. Özne yüklem uyumu dikkat çekerken, cümle kuruluşunda yüklemi destekleyen özne, nesne, zarf ve yer tamamlayıcısı yeterince kullanılmıştır. Yardımcı ögeler olan özne, nesne, zarf ve yer tamamlayıcısının isim gruplarından da kurulması, Çağatayca döneminin daha ilk devresinde nasıl zengin kelime hazinesine sahip olduğunu gösterir.
- Türk edebiyatında tezkirecilik alanının başlangıcı olan Ali Şir Nevâyi'nin yazmış olduğu Mecalisü'n-Nefâyis adlı eser, Çağatay sahasının söz dizimi çalışması sırasında incelediğimiz ikinci eserdir. Dönemin ve edibinin kelime zenginliği bakımından zirve yaptığı bir dönemde yazılmış olan bu eser cümle bakımından oldukça uzun cümle kuruluşlarının olduğu bir eser olarak göze çarpmaktadır. Ali Şir Nevâyi tanıttığı şahıslar hakkında bilgi verirken, genellikle tek kelimelik cümleler ile başlamıştır. Bu durum incelediğimiz diğer eserlerden ayırt edilmesini sağlamıştır. Cümlelerde yükleme destek amaçlı özne, nesne, zarf ve yer tamamlayıcısının kullanımı oldukça fazladır. Cümle içinde birden fazla özne nesne, zarf, yer tamamlayıcısı kullanımı Çağatay Türkçesinin zenginliğini göstermektedir. Cümle

dışı unsurların da kullanımını incelemiş olduğumuz diğer eserlere oranla oldukça fazladır. Özellikle cümle başında, ortasında ve sonunda sıklıkla cümle dışı unsurlara rastlamış bulunmaktayız.

- Son olarak incelemiş olduğumuz eser ise Prof. Dr. Ayşegül SERTKAYA tarafından yayımlanan Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Çevirisi adlı eserdir. Eser toplamda 72 veli hakkında bilgi veren bir Evliyâlar tezkiresidir. Cümle kuruluşunda tek kelimelik cümlelere çok fazla rastlanmadığını söylemek gerekmektedir. Ancak eserin geneline bakıldığında cümle kurulumunda ana öge olan yüklem; özne, nesne, zarf ve yer tamamlayıcıları ile desteklenmiştir. Yine diğer eserlerde de görüldüğü üzere birden fazla özne, nesne, zarf ve yer tamamlayıcısının kullanılması dönemin edebî dilinin oldukça zengin içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Cümle dışı unsurlar olarak eserin edibinin başlıca kullandığı yapı, açıklama cümleleridir. Evliyâlar hakkında bilgi veren edip, Evliyâlara ait cümleleri genelde açıklama cümlesi veya ara söz şeklinde vererek cümle dışı unsurlara başvurmuştur.

- Seyfü'l Mülûk Hikâyesi, Mecâlisü'n-Nefâyis ve Tezkire-i Evliyâ'da isim tamlaması ve sıfat tamlaması bakımından, kelime hazinesinin zenginliğini kabul ettirecek biçimde örneklerle karşılaştığımızı söylemek uygundur. Özellikle Tezkire-i Evliyâ'da her Evliyânın rivayeti hakkında bilgi verilmeden önce süslü ifadeler kurabilmek için kullanılan isim ve sıfat tamlamaları dikkat çeker.

- İncelenen üç eserde kullanılan sıfat-fiiller hakkında şunları söyleyebiliriz: Seyfü'l Mülûk Hikâyesi'nde kullanılan sıfat-fiil eklerinden karşımıza sık çıkan ekler olarak “-Ar/-r, GAn/ -KAn, -GUÇI/ -KUÇI” eklerini tespit etmiş bulunmaktayız. Mecâlisü'n-Nefâyis adlı eserde sıfat-fiil grubunda sıklıkla kullanılan ekler olarak “-Ar/-Ur, -GAn/ -KAn” ekleri en çok kullanılan ekler olarak karşımıza çıkan eklerdir. Tezkire-i Evliyâ'da sıfat-fiil eklerinden “-GAn/-KAn, -Ar/-Ur, -GUÇI/-KUÇI” ekleri oldukça sık kullanılan sıfat-fiil ekleridir. Bu eserde, diğer eserlerde görmediğimiz diğer “-mAs, -mİş” sıfat-fiil ekleri tespit edilmiştir. Bu durum Çağatay dilinin etkileşimlerle beraber halen gelişmekte ve zengin kullanıma sahip olduğunu göstermektedir.

- Söz dizimi bakımından incelediğimiz üç eserde geçen zarf-fiiller hakkında şu neticelere varmış bulunmaktayız: Seyfü'l Mülûk Hikâyesi'nde zarf-fiil eklerinden oldukça fazla kullanılan ekler olarak “-A/ -I/ -U, -ArDa/ -UrDA, -DI erse, -GAÇ/ Kaç, -GAI/ KAI, -GAnDA/ KAnDA, GInçA/KUnçA, -mAyIn, -p” eklerini

söyleyebiliriz. Mecâlisü'n-Nefâyis'te tespit ettiğimiz zarf-fiil eklerinden “-A/-U, -ArDA/-UrDA, -ArGA/-UrGA, -GAnDA/-KAnDA, -mAy, -p” sıklıkla kullanılırken; “-DI irse, -GAÇ/-KAÇ, -GAlı/- KAlI, -GUÇA/-KUÇA, -GInÇA/-KUnÇA” ekleri ile çok az karşılaşmıştır. “-mAyIn” eki ile karşılaşılmamıştır. Tezkire-i Evliyâ adlı eser kullanılan zarf-fiiller bakımından diğer incelemiş olduğumuz eserlerden birkaç farkla ayrılır. Zarf-fiil eklerinden sıklıkla kullanılanlar şunlardır: “-A/-U,-ArDA/-UrDA, -DI erse,- GAÇ/-KAÇ, -GAlI/ KAlI,-GAnDA/ -KAnDA, -GInÇA/-GUÇA/-KUnÇA, -mAy, -mAyIn, -p”. “-ken” zarf-fiil kullanımının diğer iki esere göre bu eserde sayıca fazla olduğunu belirtmek de yarar vardır.

- İsim-fiil eki olarak kullanılan “-mAK“ eki, incelenen üç eserde de yoğun bir şekilde tespit edilmiştir.

- Seyfû'l Mülûk Hikâyesi'nde edat grubunda incelediğimiz bağlama edatlarından “*bile, ü*” edatları karşımıza çıkmaktadır. Benzetme edatlarından “*teg*” edatı diğer incelenen eserlere göre en çok bu eserde tespit edilmiştir. Mecâlisü'n-Nefâyis eserinde edat gruplarında *bile, dagı* ve özellikle “*ve*” edatı ile cümle kurulumu sıkça karşımıza çıkmaktadır. Eserin tezkire oluşu ve edibin tanıttığı kişiler hakkında herhangi bir benzetmeye başvurmaması münasebetiyle dolayısıyla benzetme edatları çok fazla tespit edilememiştir. Tezkire-i Evliyâ'da kullanılmış edatlar hakkında, bağlama edatlarından “*bile, u, vü*” edatlarının; benzetme edatlarından “*teg*” edatının sıklıkla kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

- Seyfû'l Mülûk Hikâyesi'nde çekim edatları grubunda ele aldığımız “*sarı, özge, üçün, artuk, berü, burun, songra, üze*” edatlarına da sıklıkla rastlamaktayız. Çekim edatlarından “*sarı, özge, üçün, burun, songra*” edatları sıklıkla kullanılmıştır. Karşılaştırma edatlarından “*hem...hem*” edatının varlığı, eseri diğer eserlerden ayırt eder niteliktedir. Tezkire-i Evliyâ'da çekim edatlarından “*sarı, özge, üçün, burun*” eklerinin kullanımının fazla olduğunu söyleyebiliriz. Karşılaştırma ve denkleştirme edatlarından olan “*yā...yā, ne...ne*” bağlacı ise diğer iki esere nazaran fazlaca kullanıldığı dikkat çeker.

- Seyfû'l Mülûk Hikâyesi'nde, tekrar gruplarında “ağla-” eyleminin tasvirinde “*zār zār*” ifadesinin kullanılmış olması yüklem zarflarla desteklendiğinin göstergesidir. Mecâlisü'n-Nefâyis eserinde tekrar grubuna rastlanmazken Tezkire-i Evliyâ eserinde, tekrar eden kelimelerin farklılığı dikkat çeker: “*az az, tura tura, Allah Allah, zār zār, ura ura, pare pare,*” vb.

- Seyfû'l Mülûk Hikâyesi birleşik fiiller bakımından da oldukça zengindir. Ancak “*et- / eyle-*” ana yardımcı fiillerinin kullanılmayışı dikkat çekerken, “*bol- ve kıl-*” ana yardımcı fiilleri sayı bakımından oldukça fazladır. Yeterlik fiilini oluşturan “*-a bil-*” ve “*-a al-*” filleri de bu eserde sıklıkla tercih edilmiştir. Sürerlik, tezlik ve yaklaşma fiillerine rastlanmamıştır. Birleşik fiiller bakımından oldukça zengin bir cümle kurulumu vardır. Mecâlisü'n-Nefâyis adlı eserde de gördüğümüz “*bol- ve kıl-*” yardımcı eylemleriyle kurulan birleşik fiiller sayıca fazladır. Yeterlik fiili olan “*-a al-*” fiilinin kullanılmış olması dikkat çekicidir. Sürerlik ve tezlik fiillerinin de var oluşu hakkında incelemiş olduğumuz ilk eser ile en bariz fark olarak kabul ettiğimizi söyleyebiliriz. Ancak yaklaşma fiiline denk gelinmemiş olması bu fiil yapısının henüz oluşmadığını göstermektedir. Birleşik fiil grubuna baktığımızda bir hareketi karşılayan birleşik fiil kullanımı oldukça farklı örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Tezkire-i Evliyâ'da da incelenen diğer iki eserde de karşımıza çıkan “*bol-, kıl-*” eylemleri oldukça yoğun şekilde kullanılmıştır.. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiillerden olan yeterlik fiili ekleri olan “*-a,-u,-p al-*” ve “*-a,-u,-p bil-*” yapılarının kullanımında diğer incelenen iki esere göre oldukça sık karşılaşılmaması Çağatay edebî dilinin giderek parlamasının kanıtı olarak tarafımızca kabul edilmiştir. Özellikle tezlik fiilini ifade eden “*-a bêr-*” yapısının sıklıkla kullanımı da yoğundur. Tespit ettiğimiz tezlik fiili örneklerinden iki örneğin farklı yapıda olması dikkat çekicidir. Yaklaşma fiili yapısını oluşturan yapı olan “*yaz-*” fiili sadece bir örnekte tespit edilmiştir.

- Seyfû'l Mülûk Hikâyesi'ni yüklem türüne göre incelediğimizde isim ve fiil cümlelerinin oldukça zengin olduğunu görmekteyiz. Özellikle soru cümlelerinin fazlalığı dikkat çekici niteliktedir. Özne yüklem uyumu sağlanmış, kurallı cümle yapıları oluşturulmuştur. Anlam bakımından tespit ettiğimiz olumlu-olumsuz isim ve fiil cümleleri de sayı olarak hayli fazladır. Kısa cümleler kullanıldığından bağlama edatlarıyla bağlanan uzun cümlelere rastlanmamıştır. Yine ortak öge ile kurulan cümlelere rastlamayışımızın sebebi olarak oldukça kısa cümlelerin kuruluşunu söyleyebiliriz. Mecâlisü'n-Nefâyis'i yüklem türüne göre cümle çeşitleri bakımından incelediğimizde isim ve fiil cümlelerinin hayli fazla kullanıldığı görülmüştür. Olumlu-olumsuz isim ve fiil cümlelerinin eserin genelinde yer alması yine yukarıda da belirttiğimiz üzere Çağatay edebî dilinin oldukça zengin kullanım içerdiğini kabul ettirecek seviyedir. Öyle ki Ali Şir Nevâyi ile zirve yapmış olan bu dönem söz diziminde cümle kuruluşu ve söz varlığının oldukça zengin bir yapıda

olduğunu göstermektedir. Yine Tezkire-i Evliyâ'da da oldukça fazla isim ve fiil cümlesinin oluşumu göze çarpmaktadır. Anlamına göre cümlelerde ise olumlu-olumsuz isim ve fiil cümlelerinin fazlalığı diğer incelenen iki eser arasındaki farkı açmıştır. Dönemin Evliyâlarına sorulan soruların, soru cümlelerinin kullanılmasını artırmıştır. Uzun kuruluma sahip cümlelere sahip olmayan eserde “*kim*” edatıyla bağlanan cümlelere çok sık rastlamak mümkündür. Ortak cümle öğeleriyle bağlanan cümleleri incelediğimizde ortak yüklem, ortak özne, ortak nesne, ortak zarf ile kurulan cümlelere yoğun şekilde rastlamış bulunmaktayız. Anlam ilişkisiyle bağlanan cümlelerin de yoğunlukta olduğunu söylemekte yarar vardır.

Çağatay edebiyatı sadece incelemiş olduğumuz bu üç eserden ibaret değildir. Gayemizin bu zamana dek dönem ve eser bakımından incelenen bu devir hakkında farklı bir çalışma kazandırma olduğunu belirtmiştik. Asırlarca devam etmiş köklü bir kol olan Çağatay dili hakkında incelediğimiz eserlerden yola çıkarak söz dizimi hakkında şunları söyleyebiliriz: Janos Eckmann'ın ayırmış olduğu dönemlere göre incelediğimiz bu eserler Çağatay dilinin giderek zenginleştiğini, ilk dönemlerde kullanılmayan eklerin, fiil yapılarının, edat gruplarının kullanıldığını göstermektedir. Kelime dağarcığının giderek fazlalaştığını kullanılan isim ve sıfat tamlamalarından, fiilimsilerden yola çıkarak söyleyebiliriz. Uzun cümlelerin çok fazla tercih edilmemesi -Mecâlisü'n-Nefâ'is hariç- cümlelerin anlaşılır olmasını sağlamıştır. Ancak dönemin zirve yaptığı Ali Şir Nevâ'î'nin eserinde cümle başı bağlaçlarıyla bağlanan ifadelerin kullanılması Türkçenin oldukça zengin kuruluma sahip olduğunu kabul ettirecek bir kanıttır. Yapmış olduğumuz bu çalışma; Karahanlı ve Harezmi Türkçesi temelinde gelişen ve Doğu Türklerinin oluşturmuş olduğu Çağatay Türkçesinin özellikle Nevâ'î döneminde altın çağını yaşadığını, söz dizimi bakımından şu an kullandığımız Türkçenin asırlar önce de ifade zenginliğinin var olduğunu somut hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul : Kesit Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barthold, W. (1945). *Çağatay. İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3). s. 265
- Bilgegil, M. (1984). *Türk Dil Bilgisi* (3. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bulut, S. (2017). Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şîr Nevâi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, ve Türk Dili'ne Katkıları. *Asya Studies- Academic Social Studies, Akademik Sosyal Araştırmalar*, 1 , Autumn, s. 23-41.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul.
- Coşkun, S. D. (2014). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Romanında Söz Dizimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Delice, H. İ. (2003). *Türkçede Söz Dizimi*. İstanbul.
- Eckmann, J. (1958). Çağatay Dili Hakkında Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, s. 115-126.
- Eckmann, J. (1960). Çağatay Dili Örnekleri II: Gedai Divanından Seçmeler. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, X, s. 65-110.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı* (4. Baskı). G. Karaağaç (Çev.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eraslan, K. (1993). *Ali Şîr Nevâyî Mîzânü'l-Evzân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (1993). Çağatay Edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 8, s. 168-176). İstanbul.
- Eraslan, K. (1996). *Ali Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l Mahabbe min Şemâyimü'l Fütüvve I. Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eraslan, K. (2015). *Alî Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyîs (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ercilasun, A. B. (2007). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dil Bilgisi* (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güneş, S. (1996). *Türk Dil Bilgisi*. İzmir.
- Hatipoğlu, V. (1972). *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2017). *Türkçenin Söz Dizimi* (17. Baskı). İstanbul: Kesit yayınları.
- Karahan, L. (2011). *Türkçede Söz Dizimi* (16. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, Ö. (2007). Ali Şir Nevayî'nin Divanları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1 , s. 46-47.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, A. (2005). Ali Şir Nevâyî'de Türkçecilik Şuuru, s. 61.
- Köprülü, F. (1945). Çağatay Edebiyatı. *İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt 3), s. 270. İstanbul.
- Köprülü, M. F. (1966). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kut, G. (1989). Ali Şir Nevâî. *İslam Ansiklopedisi*. s. 449-453.
- Kükey, M. (1975). *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara.
- Levend, Â. S. (1965). *Ali Şir Nevâî- Hayatı, Sanatı ve Kişiliği* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Levend, Â. S. (1968). *Ali Şir Nevâî- Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler* (Cilt IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ölmez, Z. (2007). Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt. 5., S. 9, s.173-219.
- Özkan, M., & Sevinçli, V. (2013). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*. (5. Baskı). İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.

- Özönder, S. B. (1996). *Alî Şîr Nevâyî , Muhakemetü'l Lügateyn İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sertkaya, A. (2015). *Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi Arap ve Uygur Harfli Yazmaların Transkripsiyonlu Metni*. İstanbul: Çantay Yayınları.
- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi* (1. Baskı). Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
- Tekin, F. (2011). Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı. *Turkish Studies*, 6/1, Winters, s. 1782-1788.
- Tören, H. (2001). *Alî Şîr Nevâyî- Sedd-i İskenderî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V. (2010). Lehçeler Arası İlişkiler ve Oğuz Türkçesinde Bir Nevâî Eseri. *TÜBAR*(XXVIII), 2010, Güz, s. 395-408.
- Uzuntaş, H. (2016). *Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü'l Mülûk Hikâyesi'nin Transkripsiyonu, Çevirisi ve Sözlüğü*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zülfikar, H. (2009). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Bursa: Ekin Yayınevi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Sultan Betül TİKENCE
Doğum Yeri-Tarihi	Afyonkarahisar- 31.05.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Selçuk Üniversitesi
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	I.Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Sempozyumu “Eski Uygur Türkçesinde Hukuk Terimleri Üzerine”, I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu (OTUDES) Bildiri Kitabı, 2017, s. 301-309.
İş Deneyimi	
Stajlar	2011-2012 Eğitim Öğretim Yılı 2. Dönem
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Patnos Fatih Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Ağrı-Patnos (Devlet Okulu)
İletişim	
E-Posta Adresi	betul_sultan@hotmail.com
Tarih	12.06.2019